

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sanat Tarihi Anabilim Dalı

**12- 15. YÜZYILLARDA MARDİN: KÜLTÜREL ORTAM, EĞİTİM YAPILARI
VE KASİMİYE MEDRESESİ**

Fehime ACAT AKGÜL

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

12- 15. YÜZYILLARDA MARDİN: KÜLTÜREL ORTAM, EĞİTİM YAPILARI VE
KASIMIYE MEDRESESİ

Fehime ACAT AKGÜL

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Fehime ACAT AKGÜL tarafından hazırlanan “12- 15. Yüzyıllarda Mardin: Kültürel Ortam, Eğitim Yapıları ve Kasımiye Medresesi” başlıklı bu çalışma, 05.04.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet GÖRÜR (Başkan)

Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN (Danışman)

Doç.Dr. Evindar YEŞİLBAŞ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir.
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir.
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir.

05/04/2022

Fehime ACAT AKGÜL

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimiz, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığıma, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimi kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu **Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN** danışmanlığında tarafımdan üretebildiği ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Arş. Gör. Fehime ACAT AKGÜL

TEŞEKKÜR

Hayatım boyunca desteklerini ve sevgilerini bana hissettiren, her zaman yanımda olan, sabır ve anlayışla bu yolda ilerlememi sağlayan anneme, babama, kardeşlerime ve çok kıymetli Eşim Fırat AKGÜL'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışma sürecim boyunca benden yardım ve desteğini esirgemeyen, kaynak temini konusunda her türlü yardımda bulunan, tez konumun belirlenmesinde ve bölgeyi çalışmam konusunda beni cesaretlendiren Değerli Danışmanın Prof. Dr. Nermin Şaman DOĞAN hocama çok teşekkür ederim.

Bilgi birikimi ile gerek lisans eğitimim gerekse lisansüstü eğitimim süresince bana yol gösteren ve beni cesaretlendiren çok kıymetli Doç. Dr. Evindar Yeşilbaş hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayatımda ilerlememe vesile olan ve beni cesaretlendiren Lisans hocalarım Prof. Dr. Ferhat Saticı, Doç. Dr. Birgül Açıkyıldız, Dr. Öğr.Üyesi Ferda Barut-Kemirtlek, Arş. Gör. Elif Ceylan, Arş. Gör. Okan Şahin ve Hülya Özdemir'e çok teşekkür ederim.

Lisansüstü eğitim süresince derslerini aldığım Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü hocalarıma, eğitim süresince bana kütüphanesinin kapılarını açan ve her zaman sevgi dolu duruşuyla beni cesaretlendiren rahmetli Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih Müderrisoğlu hocama ve kıymetli katkılarından ötürü Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Görür hocama çok teşekkür ederim.

Müze Kütüphanesinin ve arşivinin kapılarını bana açan Mardin Müzesi çalışanlarına, Mardin Artuklu Üniversitesi ve Türk Tarih Kurumu kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü bir borç bilirim.

Gerek tez çalışmanın konusu olan Kasımiye Medresesi gerek de bölgedeki yapılarda yer alan kitabelerin okuma zahmetine katlanan Grafiker arkadaşım Eman J.I. Zaghloul'a, tezime katkıda bulunan Arş. Gör. Cemal Çığ, Arş. Gör. Songül Barotçu'ya, Arş. Gör. Mehmet Ali Doğan', Mehtap Alan'a, Firyaz Alp'e, Eyüp Erdemci'ye, Süleyman Genç'e, Ömer Kılıç'a ve tez sürecimde yanımda olan tüm arkadaşlarıma çok teşekkür ederim.

Fehime ACAT AKGÜL

Ankara,2022

ÖZET

ACAT AKGÜL, Fehime. *12- 15. Yüzyıllarda Mardin: Kültürel Ortam, Eğitim Yapıları ve Kasımiye Medresesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara,2022.

Mardin Kasımiye Medresesi, Mardin'in güney batısında Bab-ı Zeytun olarak bilinen bölgenin dışında oldukça eğimli bir arazi üzerinde yer alır. Yapı, Osmanlı Vakıf kayıtlarında Kasım Paşa Medresesi olarak geçmektedir. Kasım Paşa medresesi, “zaviye ve mescid” veya “medrese ve zaviye” olarak Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarına geçmiştir.

Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, bir ucu Akdeniz de başlayıp diğer ucu Basra körfezine uzanan Bereketli Hilal'in tam tepe noktasını oluşturan Mardin, Güneydoğu Anadolu bölgesinin ve orta çağ'ın en önemli kentlerinden biridir. Hareketli kültür ortamının ürünü olan kent, tarih boyunca önemini korumuş ve birçok medeniyete ev sahipliği yapmış nadir kentlerden biridir. Mardin şehir dokusu ve fiziki yapısının bölgede hüküm süren Artuklular devrinde gelişip şekillendiği ve mimari bir gelenek olarak devam ettiği görülmektedir. Artuklular'dan sonra kentte ve bölgede hâkim olan Akkoyunlu ve Osmanlı Devletleri, Artukluların kent mimarisinin şekillenmesinde önem verdiği geleneği sürdürmüşlerdir.

Tez çalışmamızda; Kasımiye Medresesi'nin plan, mimari, malzeme/teknik ve süsleme özellikleri açısından irdelleyerek, Mardin ve komşu kültür çevresi ile olan etkileşiminin mimariye yansımaları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde oldukça sağlam ulaşan yapıımızın Artuklu Devri'nde inşa edilen medrese mimarisi ile benzer özellikler sergilemesi nedeniyle Artuklu Devri son dönemlerinde inşa edildiği ve Akkoyunlular tarafından tamamlandığı düşünülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Ortaçağ, Mardin, Medrese, Akkoyunlu, Artuklu, Eğitim, Mimari.

ABSTRACT

ACAT AKGUL, Fehime. In the 12-15th Centuries Mardin: Cultural Environment, Educational Buildings and Kasımiye Madrasa, Master Thesis, Ankara,2022.

Mardin Kasımiye Madrasa is located on a very sloping land outside the area known as Bab-1 Zeytun in the southwest of Mardin. The building is mentioned as Kasım Pasha Madrasa in Ottoman Foundation records. Kasım Pasha madrasah was recorded at Ottoman period foundation records as “zaviye and masjid” or “medrese and zaviye”.

Mardin, which has hosted many civilizations in the historical process, is one of the most important cities of the Southeastern Anatolia region and the Middle Ages, forming the apex of the Fertile Crescent, which begins in the Mediterranean and extends to the Persian Gulf at the other end. The city, which is the product of a vibrant cultural environment, is one of the rare cities that has preserved its importance throughout history and hosted many civilizations. It is seen that the city texture and physical structure of Mardin developed and shaped during the Artuqids period, which ruled in the region, and continued as an architectural tradition. Akkoyunlu and Ottoman States, which dominated the city and the region after the Artuqids, continued the tradition that the Artuqids cared about in shaping the urban architecture.

In our thesis; By examining Kasımiye Madrasa in terms of plan, architecture, material/technical and ornamental features, the reflection of its interaction with Mardin and its neighboring cultural environment on architecture has been tried to be evaluated.

It is thought that our structure, which is very solid today, has similar characteristics with the madrasah architecture built in the Artuqid Period, and that it was built in the last period of the Artuqid Period and completed by the Akkoyunlus.

Keywords

Middle Ages, Mardin, Madrasah, Akkoyunlu, Artuqid, Education, Architecture.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALARIN LİSTESİ	x
HARİTA LİSTESİ	xi
ÇİZİM LİSTESİ.....	xii
FOTOĞRAF LİSTESİ	xiv
ÖNSÖZ.....	xix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: MARDİN TARİHİ: SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ORTAM.....	8
1.1. MARDİN'İN COĞRAFİ KONUMU	8
1.2 MARDİN'İN TARİHÇESİ	11
1.2.1.Mardin'de Artuklu Devri	17
1.2.2. Mardin'de Akkoyunlu Devri	25
1.2.3. Mardin'de Osmanlı Devri	32
2.BÖLÜM: MARDİN'DE EĞİTİM VE EĞİTİM YAPILARI	36
2.1. MEDRESE KAVRAMI VE MEDRESENİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	36
2.1.1. Mardin Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi	45
2.1.2. Mardin Şehidiye Medresesi	49
2.1.3. Mardin Marufiye Medresesi Kalıntısı.....	55
2.1.4. Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi	59

2.1.5. Mardin Altunboğa Medresesi Kalıntısı.....	67
3.BÖLÜM: KATALOG/ MARDİN KASIMIYE MEDRESESİ.....	69
3.1.YAPININ YERİ VE ADI	69
3.2. YAPININ TARİHİ	70
3.3. KİTABE	71
3.4. VAKFIYE.....	75
3.5. YAPININ GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUMU	78
3.6.PLAN	81
3.7. DIŞ TANITIM	89
3.8. İÇ TANITIM.....	97
3.8.1.Hanefi Mescidi.....	101
3.8.2. Medrese Giriş Eyvanı ve Batı Revakları	103
3.8.3. Türbe.....	106
3.8.4. Güney Eyvanı	109
3.8.5.Şafii Mescidi.....	111
3.8.6. Doğu Revak ve Öğrenci odaları.....	114
3.8.7. Kuzey Eyvan.....	116
3.9. MALZEME VE TEKNİK	118
3.10. SÜSLEME.....	120
3.10.1 Dışta/Güney Cephede;.....	121
3.10.1.1.Taç Kapı.....	121
3.10.1.2 Güney Cephe Pencereleer.....	126
3.10.1.3.Payanda.....	126
3.10.2. İçte /Mekanlar ve Mimari Öğeler;.....	128
3.10.2.1. Giriş/L Biçimli Koridor, Kuzey Duvar.....	128
3.10.2.2. Giriş/L Biçimli Koridor, Doğu Duvardaki Medreseye Giriş Kapısı	129

3.10.2.3. Giriş/L Biçimli Koridor, Kuzeydoğu Köşenin Örtüsü.....	133
3.10.2.4. Giriş/L Biçimli Koridor, Kuzey Duvarının Batısındaki Niş.....	134
3.10.2.5. Hanefi Mescidi Giriş Kapısı	135
3.10.2.6. Mescid Mihrap	137
3.10.2.7. Mescid Kubbeye Geçiş Elemanları.....	139
3.10.2.8. Medrese Avlu Revak Kemerleri	140
3.10.2.9. Kuzey/Selsebilli Eyvan.....	141
3.10.2.10. Güney Revak /Yazlık Mescit Mihrabı	144
3.10.2.11. Güney Revak /Yazlık Mescit Yıldız Tonozu.....	146
3.10.2.12. Medrese Öğrenci Odaları Kapıları.....	147
4.BÖLÜM: DEĞERLENDİRME	151
4.1.ARTUKLU VE AKKOYUNLU DEVRİ MEDRESELERİ.....	151
4.1.1. Artuklu Devri Medreselerinin Özellikleri.....	152
4.1.2.Akkoyunlu Devri Medreselerinin Özellikleri	163
4.2.KASİMİYE MEDRESESİ KOMŞU KÜLTÜR ÇEVRESİ İLİŞKİLERİ	
ETKİLEŞİMİ.....	170
4.2.1.Plan Kurgusu ve Mimari Tasarım.....	171
4.2.1.1.Taç Kapı Kurgusu	176
4.2.1.2.Dilimli Kubbe	182
4.2.1.3.Selsebilli Eyvan.....	187
4.2.1.4. Sütunce Kurgusu	192
4.2.2.Malzeme/Teknik	196
4.2.2.1.Renkli Taş İşçiliği	196
SONUÇ.....	202
KAYNAKÇA	205
EK 1. VAKFİYE BELGESİ	216
EK.2. ORJİNALLİK RAPORU	217
EK 3. ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU.....	219

KISALTMALARIN LİSTESİ

A.g.e. Adı Geçen Eser

A.g.m. Adı Geçen Makale

Bkz. Bakınız

DİA Diyanet Ansiklopedisi

Foto. Fotoğraf

s. Sayfa

ss. Sayfa Sayısı

M.Ö. Millattan önce

TTK Türk Tarih Kurumu

VGMA Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Yay. Yayınları

HARİTA LİSTESİ

Harita 1. Mardin İli Haritası.....	8
Harita 2. Tarihi Tûr Abdîn Bölgesi (Günel, 2006, s.45).....	9
Harita 3. Cumhuriyetten Günümüze Mardin Kenti (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.495)	10
Harita 4.Mardin'in Bereketli Hilal'deki Konumu (Öztürkatalay,1995, s.42).....	11
Harita 5. X. ve XI. yüzyılın ilk yarısı (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.480).	16
Harita 6.10. ve 11. yüzyıllarda Anadolu siyasi tarihi.....	17
Harita 7. Mardin Artuklu Devleti'nin Hakimiyet Alanı.....	19
Harita 8. XII. yüzyılda Yakınoğu (Aydın ve diğerleri,2000, s.481).	21
Harita 9. Artuklu Devleti ve Çevre Kùltürleri	22
Harita 10. Artuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti Siyasi Haritası.....	24
Harita 11.Akkoyunlu Devletinin Sınırlarını Gösteren Harita	26
Harita 12. 1390-1444 Yılında Akkoyunlu Egemenlik Sahası.....	29
Harita 13. 1499 tarihinde Akkoyunlu Devleti Toprakları.....	30
Harita 14. 1540-1565 tarihlerinde Mardin Mahalleleri (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.485).....	34
Harita 15. 19. Yüzyıl Mardin Mahalleleri (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.490)	34
Harita 16.Mardin Şehir Merkezinde Yer Alan Maddi Kùltür Unsurları (Göyünç,1991, s.66) ...	68
Harita 17. Mardin Kasımiye Medresesi Koruma Alanı Sınırı (Diyarbakır Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2019).....	69
Harita 18. Kasımiye Medresesi Google Map'te Görünümü	70

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1.Dapperin'in Mardin'in Ağaç Baskı Gravürü, 1680 (Çelebioğlu,2018)	12
Çizim 2.17.yüzyıl'da Mardin (Gabriel, 1940, s.20).....	33
Çizim 3. Mardin Kentinin Gelişim Evreleri.....	35
Çizim 4.Hargird Medresesi Planı.....	38
Çizim 5.Rey Medresesi Planı.....	39
Çizim 6.Sağda Çukur (Yağlıbasan) Medresesi ve Solda Niksar Yağlıbasan Medresesi Planı (Kuran,1968, s.41-42).....	43
Çizim 7.Mardin Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi (Altun,1971, s.75)	45
Çizim 8.Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi'nin Restitüsyon Önerisi	46
Çizim 9.Şehidiye Medresesi Planı (Gabriel,1940).....	49
Çizim 10.Şehidiye Medresesi Planı (Abdullah Kuran,1969).....	50
Çizim 11. Mardin Marufiye Medresesi Planı (Altun,1978, s.145)	55
Çizim 12.Zinciriye(Sultan İsa) Medresesi Zemin Kat Planı (Sözen,1972, s.188)	60
Çizim 13.Zinciriye Medresesi Üst Kat Planı (Sözen,1972, s.189)	64
Çizim 14.Altunboğa Medresesi Planı (Altun,2011, s.93).	67
Çizim 15.Kasımiye Medresesi Selsebilli Eyvandaki Kufi Hatlı Kitabe (VGMA)	71
Çizim 16. Kasımiye Medresesi Selsebilli Eyvandaki Kufi Hatlı Kitabenin Rölövesi	72
Çizim 17. Kasımiye Medresesi, Alt Kat Planı Analizi (A. Gabriel, 1940).....	81
Çizim 18.Kasımiye Medresesi, Alt Kat Plan (A Gabriel, 1940, S. 34.).....	83
Çizim 19.Kasımiye Medresesi, Alt Kat Planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).....	85
Çizim 20.Kasımiye Medresesi Üst Kat Planı (Gabriel,1940, s.35)	86
Çizim 21.Kasımiye Medresesi, Üst Kat Plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)	87
Çizim 22.Kasımiye Medresesi Damının Planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi).....	88
Çizim 23.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç Kapı Çizimi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)...	91
Çizim 24.Kasımiye Medresesi Güney Cephede Yer Alan Payandanın Çizimi (VGMA).....	92
Çizim 25.Kasımiye Medresesi, Batı Cephe Görünüşü (VGMA).....	95
Çizim 26.Kasımiye Medresesi, Doğu Cephe Görünüşü (VGMA)	96
Çizim 27.Kasımiye Medresesi Kuzey Kanadı Ana Eyvan Çeşme Nişi (VGMA).....	117
Çizim 28.Kasımiye Medresesi Çeşme Planı ve Ön Görünüşü (Yıldız, 2010, s. 62).....	117
Çizim 29.Kasımiye Medresesi Zemin Kat Planı (Gabriel,1940)	120
Çizim 30. Mardin Hatuniye Medresesi (Altun,1971, s.75).....	153
Çizim 31.Diyarbakır Mesudiye Medresesi (Altun,1973, s.236)	154
Çizim 32.Diyarbakır Zinciriye Medresesi Planı (Altun,1973).....	155

Çizim 33.Şehidiye Medresesi Planı (Kuran,1969).....	157
Çizim 34.Mardin Sultan İsa (Zinciriye Medresesi) Mescid (Sözen,1972, s.188).....	158
Çizim 35.Kasımiye Medresesi, Türbe ve Mescid (A Gabriel, 1940, s. 34.).....	159
Çizim 36.Müslihiddin Lari Medresesi Planı (Tekin Doğan,2019).....	163
Çizim 37.Diyarbakır Nebi Cami ve Medresesi (Sözen,1981).....	165
Çizim 38.Mardin Şah Sultan Hatun Medresesi (Altun,1971).....	166
Çizim 39.Bayburt Pulur Ferahşat Bey Medresesi Planı (Sözen,1981).....	167
Çizim 40.Kasımiye Medresesi, Mescid ve Türbe.....	172
Çizim 41.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Mescid ve Türbe Türbesi (Sözen,1972, s.188).....	172
Çizim 42.Konya Karatay Medresesi, Türbe (Kuran,1969, s.51).....	174
Çizim 43.Konya Sırçalı Medrese Türbe (Sözen,1972, 161).....	174
Çizim 44.Şam Adiliye Medresesi (Beksaç,1995, s.31).....	175
Çizim 45.Bir Kasır Eyvanındaki Selsebilli Eyvan Kurgusu (Çağlayan,2016,35).....	188

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf.1. Mardin'in Genel Görüntüsü (Gabriel, 1932).....	13
Fotoğraf 2. Mardin'in Eski Kale Mevkiinden Görünüşü (Gabriel, 1932)	14
Fotoğraf 3.Sitti Radviyye Medresesi Giriş Kapısı ve Kitabesi (Erdemci,2021).....	47
Fotoğraf 4.Sitti Radviyye Medresesi Mescidi Mihrabı ve Türbeyi Örtün Kubbe.....	48
Fotoğraf 5.Şehidiye Medresesi 1911 tarihli Anıtsal Giriş Kapısı	51
Fotoğraf 6.Şehidiye Medresesi Anıtsal Giriş Kapısı.....	51
Fotoğraf 7.Şehidiye Medresesi Güney Selsebilli Eyvanı.....	52
Fotoğraf 8.Şehidiye Medresesi Doğu Cephe Duvarı	52
Fotoğraf 9.Şehidiye Medresesi Cami	53
Fotoğraf 10.Şehidiye Medresesi Selsebilli Eyvan ve Minare	54
Fotoğraf 11.Marufiye Medresesi Genel Görünüşü (VGMA)	56
Fotoğraf 12.Marufiye Medresesi'nin Kubbeli Bölüm (Çaça,2010, s.38)	56
Fotoğraf 13.Marufiye Medresesi Taş Mozaik Döşemeli Selsebili (Altun, 1978, 149).....	57
Fotoğraf 14.Marufiye Medresesi Taş Mozaik Döşemeli Selsebili (Altun, 1978, 149).....	58
Fotoğraf 15.Diyarbakır, Artuklu Sarayı Taş Mozaik Havuz (Aslanapa,1989, s.192).....	58
Fotoğraf 16.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Anıtsal Giriş Kapısı (Yeşilbaş, 2010, s.257).....	61
Fotoğraf 17.Zinciriye(Sultan İsa) Medresesi Mescit	61
Fotoğraf 18.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Zemin Kat Avlusu (Çaça,2010, s.94).....	62
Fotoğraf 19.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Batı Kanadı	63
Fotoğraf 20.Zinciriye Medresesi Üst Kat	65
Fotoğraf 21.Zinciriye Medresesi Taç Kapısındaki Süsleme Kompozisyonu.....	66
Fotoğraf 22. Kasımiye Medresesi Selsebilli Eyvandaki Kufi Hatlı Kitabe (Zaghloul,2019)	71
Fotoğraf 23. Kasımiye Medresesi, Kufi Hatlı Kitabenin Günümüzdeki Durumu	73
Fotoğraf 24. Kasımiye Medresesi Selsebilli Eyvanın Doğu İç Duvarındaki Kitabe (VGMA)...	74
Fotoğraf 25.Kasımiye Medresesi Onarım Öncesi Toprak Damı (VGMA).....	78
Fotoğraf 26.Kasımiye Medresesi Onarım Sonrası Beton Dam (VGMA).....	79
Fotoğraf 27.Kasımiye Medresesi Onarım Öncesi Güney Cephe (VGMA)	79
Fotoğraf 28.Kasımiye Medresesi Onarım Sonrası Güney Cephe (VGMA)	80
Fotoğraf 29.Kasımiye Medresesi Güney Cephe Genel Görünüşü (Kılıç,2020)	89
Fotoğraf 30.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç Kapısı (Kılıç,2020).....	91
Fotoğraf 31.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç kapısı (Kılıç,2020)	91
Fotoğraf 32.Kasımiye Medresesi Güney Cephede Yer Alan Payanda	92
Fotoğraf 33.Kasımiye Medresesi Hanefi Mescidi Kubbesi	93

Fotoğraf 34.Kasımiye Medrese 'sinin Güney Cephesinin Doğu Kısmı (Kılıç,2020).....	94
Fotoğraf 35.Kasımiye Medresesi, Batı Cephe Görünüşü.....	95
Fotoğraf 36.Kasımiye Medresesi, Doğu Cephe Görünüşü (Kılıç,2020).....	96
Fotoğraf 37.Kasımiye Medrese, L Biçimli Koridor.....	97
Fotoğraf 38. Kasımiye Medresesi, Medrese Eyvanı- Avlusuna Açılan Taç Kapı	98
Fotoğraf 39.Kasımiye Medresesi, Çarkifelek Motifi Bezeli Yıldız Tonoz.....	99
Fotoğraf 40. Kasımiye Medresesi, L Planlı Mekânın Kuzey Duvarının Batısındaki Mukarnas Kavsaralı Dikdörtgen Niş	100
Fotoğraf 41.Kasımiye Medresesi, Hanefi Mescidi Taç Kapısı (Kılıç,2020)	101
Fotoğraf 42.Kasımiye Medresesi, Hanefi Mescidi Mihrabı.....	102
Fotoğraf 43.Kasımiye Medresesi Hanefi Mescidi Kubbesi	103
Fotoğraf 44.Medrese Giriş Eyvanı Girişi (Kılıç,2020)	104
Fotoğraf 45.Kasımiye Medresesi Batı Bölümü Revakları (Kılıç,2020).....	104
Fotoğraf 46.Kasımiye Medresesi, Batı Revakları (Kılıç,2020)	105
Fotoğraf 47.Kasımiye Medresesi, Türbeye Açılan Dikdörtgen Kapı	106
Fotoğraf 48.Türbe Mekânının Güney Kanadı.....	107
Fotoğraf 49.Kasımiye Medresesi, Türbe Mekânı Örtten Kubbe.....	108
Fotoğraf 50.Kasımiye Medresesi, Türbe Mekânı Örtten Kubbe.....	108
Fotoğraf 51.Kasımiye Medresesi, Medrese Avlusu Güney Kanadı.....	109
Fotoğraf 52.Kasımiye Medresesi, Medrese güney Revakları ve Yazlık Mihrap (Kılıç,2020) .	110
Fotoğraf 53.Şafii Mescidi Kapısı	111
Fotoğraf 54.Şafii Mescidi Güney Bölümü.....	112
Fotoğraf 55.Şafii Mescidi Kubbeye Geçiş.....	113
Fotoğraf 56.Kasımiye Medresesi, Medrese Doğu Kanadı Revakları (Kılıç,2020)	114
Fotoğraf 57.Kasımiye Medresesi, Medrese Doğu Kanadı Revakları ve Üst Kata Geçiş Sağlayan Merdivenler (Kılıç,2020).	115
Fotoğraf 58.Kasımiye Medresesi Kuzey Kanadı Ana Eyvan	116
Fotoğraf 59.Kasımiye Medresesi Kuzey Kanadı Ana Eyvan Çeşme Nişi.....	117
Fotoğraf 60.Kasımiye Medresesi Batıya Bakan Cephe Duvarı	119
Fotoğraf 61.Mardin Kasımiye Medresesi Güney Cephe ve Doğu Cephe Duvarı (Kılıç,2020)	119
Fotoğraf 62.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç Kapı (Yeşilbaş,2020)	121
Fotoğraf 63.Taç Kapı Nişini Çevreleyen Bordur Detay	122
Fotoğraf 64.Taç Kapı Nişini Sınırlandıran Sütunceler	123
Fotoğraf 65.Taç Kapıda Dikdörtgen Biçimli Giriş Kapısı Lentosu.....	124
Fotoğraf 66.Taç Kapı Nişinin Yan Yüzeyindeki Madalyon	125

Fotoğraf 67.Güney Cephenin Batı Bölümünde Alt Seviyede Bulunan Dikdörtgen Pencere Süslemeleri.....	126
Fotoğraf 68.Güney Cephede Eksenin Batısında Cephenin Orta Bölümünün Yaklaşık Üzerine Kadar Yükselen Dikdörtgen Payanda	127
Fotoğraf 69.Giriş Koridorunun Kuzeyindeki Bir Mekâna Açılan Dikdörtgen Kapının Lentosu Bezemesi	128
Fotoğraf 70.Giriş Koridorunun Kuzeyindeki Bir Mekâna Açılan Dikdörtgen Kapının Lentosu Bezemesi (Yeşilbaş,2020).....	129
Fotoğraf 71.Giriş Koridorunun Doğu Duvarındaki Medreseye Giriş Kapısı (Kılıç,2020)	130
Fotoğraf 72.Kavsarayı Kuşatan Sivri Kemerin Oturduğu Sütunce Detay	131
Fotoğraf 73.Kapının Üzerinde Eksendeki Daire Biçimli Rozet ve Süsleme Detay	132
Fotoğraf 74. Girişin Kuzeydoğu Köşesi	133
Fotoğraf 75.Girişin Kuzeydoğu Köşe Örtüsü	133
Fotoğraf 76.Giriş Koridoru Kuzey Duvarının Batısındaki Niş	134
Fotoğraf 77.Hanefi Mescidi Giriş Kapısı.....	135
Fotoğraf 78.Hanefi Mescidi Giriş Kapısı Süsleme Detay.....	136
Fotoğraf 79.Mescid Mihrabı (Kılıç,2020).....	137
Fotoğraf 80.Hanefi Mescidi Mihrap Palmet Süsleme Detay	138
Fotoğraf 81.Hanefi Mescidi Mihrap Süsleme Detay	138
Fotoğraf 82. Hanefi Mescidi Mihrap Süsleme Detay (Yeşilbaş,2020).....	139
Fotoğraf 83.Mescid Kubbeye Geçiş Elemanları (Kılıç,2020)	139
Fotoğraf 84.Medrese Avlu Revak Kemerleri.....	140
Fotoğraf 85.Selsebilli Eyvan.....	141
Fotoğraf 86.Çeşme Nişinin Yüzeyi.....	142
Fotoğraf 87.Eyvan Çeşme Nişi Süsleme Detay	143
Fotoğraf 88.Eyvan Çeşme, Pano (Kılıç,2020)	143
Fotoğraf 89.Yazlık Mescit Mihrabı	144
Fotoğraf 90.Yazlık Mescit Mihrabı Süsleme Detay	145
Fotoğraf 91. Yazlık Mescidin Örtüsünü Oluşturan Yıldız Tonoz.....	146
Fotoğraf 92.Yazlık Mescidin Örtüsünü Oluşturan Yıldız Tonozun Sekizgen Aynası Detay ...	147
Fotoğraf 93. Kapı Lento Süslemesi.....	147
Fotoğraf 94.Medrese Öğrenci Odası Süsleme Detay	148
Fotoğraf 95.Medrese Öğrenci Odası Süsleme Detay	149
Fotoğraf 96.Medrese Öğrenci Odası Süsleme Detay	150
Fotoğraf 97. Diyarbakır Mesudiye Medresesi	154

Fotoğraf 98.Diyarbakır Zinciriye Medresesi Ana Eyvan.....	156
Fotoğraf 99.Diyarbakır Zinciriye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi.....	160
Fotoğraf 100.Diyarbakır Mesudiye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi.....	161
Fotoğraf 101.Mardin Şehidiye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi	161
Fotoğraf 102.Mardin Zinciriye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi	162
Fotoğraf 103.Konya Sırçalı Medrese	162
Fotoğraf 104.Diyarbakır Şeyh Safa Medresesi (Barotçu,2019).....	164
Fotoğraf 105.Bayburt Pulur Ferahat Bey Medresesi (Sözen,1981).....	167
Fotoğraf 106.Kasımiye Medresesi Güney Cephe Genel Görünüşü (Kılıç,2020)	176
Fotoğraf 107.Kahire Emir Ahmed el-Mihmandar Camii Taçkapı (Meinecke 1992)	177
Fotoğraf 108.Kahire Sultan Berkuk Medrese Taçkapı (Hillenbrand,2005, s.151)	177
Fotoğraf 109.Mardin Latifiye Camii.....	178
Fotoğraf 110.Mardin Zinciriye Medresesi (Yeşilbaş,2020).....	178
Fotoğraf 111. Mardin Kasımiye Medresesi Taç kapı Mukarnas Kurgusu.....	179
Fotoğraf 112.Kahire Sultan Hasan Medresesi Mukarnaslı Taç Kapısı (Öner,2021)	180
Fotoğraf 113.Konya Karatay Medresesi Taç Kapısı.....	180
Fotoğraf 114.Kırşehir Cacabey Medresesi Taç Kapısı	181
Fotoğraf 115.Kasımiye Medresesi, Mekanları Örtten Dilimli Kubbelere	183
Fotoğraf 116.Şam Çerkeziye Medresesi Türbe Kubbesi (Eser,2000, s.148).	184
Fotoğraf 117.Kahire Meir Salar ve Sancar al- Gauli Türbesi Dilimli Kubbelere.....	184
Fotoğraf 118. Mardin Ulu Cami Dilimli Kubbesi.....	185
Fotoğraf 119.Mardin Kasımiye Medresesi Mescidi Örtten Kubbe.....	186
Fotoğraf 120.Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi (Yeşilbaş,2020).....	186
Fotoğraf 121.Kasımiye Medresesi, Selsebilli Ana Eyvanı	189
Fotoğraf 122.Şehidiye Medresesi, Selsebilli Eyvanı	189
Fotoğraf 123.Mardin Abdulkadir Paşa Kasrı selsebilli Eyvanı (Çağlayan,2010, s.56)	190
Fotoğraf 124.Mardin Firdevs Kasrı'nın Selsebilli Eyvanı	190
Fotoğraf 125.Mardin Firdevs Kasrı Selsebilli Eyvan Kurgusu (Gabriel, 1932)	191
Fotoğraf 126.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taçkapı, Sütunce Kurgusu	192
Fotoğraf 127.Kasımiye Medresesi, Medreseye Geçiş Sağlayan Kapı, Sütunce Kurgusu	193
Fotoğraf 128.Mardin Zinciriye Medresesi Taç Kapısı, Sütunce Kurgusu (Yeşilbaş,2020).....	193
Fotoğraf 129.Mardin Kasımiye Medresesi Pencere Düzenlemesi	194
Fotoğraf 130.Mardin Zinciriye Medresesi Pencere Düzeni	195
Fotoğraf 131.Kasımiye Medresesi Mescid Mekânı Renkli Taş İşçiliği.....	197
Fotoğraf 132.Hanefi Mescidi Mihrap İki Renkli Taş İşçiliği	197

Fotoğraf 133.Kahire Sultan Hasan Medresesi Taç Kapısı ve Mihrabı (Öner,2021).....	198
Fotoğraf 134.Halep Firdevs Medresesi Mihrabı	199
Fotoğraf 135.Konya Karatay Medresesi Anıtsal Taç Kapısı	200
Fotoğraf 136.Aydın, Selçuk İsa Bey Cami Anıtsal Taç Kapısı	200
Fotoğraf 137.Diyarbakır Mesudiye Medresesi Renkli Taş İşçiliği.....	201

ÖNSÖZ

Tarihsel süreç boyunca birçok seyyah ve gezgin tarafından ilgi odağı olan Mardin, farklı kültürlerin bir arada yaşadığı bir kent olma özelliği sergilemektedir. Kent; siyasi ve ticari açıdan önem arz eden bir konumda olması nedeniyle Roma, Bizans, Büyük Selçuklu, Artuklu, Zengi, Eyyubi, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Devletleri döneminde büyük mücadelelere şahit olmuştur. Bölgede hakimiyet kuran devletler yoğun imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Söz konusu devletlerden Artuklu ve Akkoyunlu devletleri Mardin’de farklı işlevlerde birçok kalıcı eser bırakmışlardır.

Yapım ve onarım kitabesi bulunamayan Mardin Kasımiye Medresesi’nin yapımına Artuklu devleti zamanında başlandığı ve Akkoyunlular tarafından tamamlandığı düşünülmektedir. Yapı topluluğu; mescit, türbe ve öğrenci odalarından oluşmaktadır. *12-15. Yüzyıllarda Mardin: Kültürel Ortam, Eğitim Yapıları ve Kasımiye Medresesi* başlıklı tez konusuna yönelmemizdeki amaç konuyla alakalı detaylı bir tez çalışmasının olmayışından kaynaklanmaktadır.

GİRİŞ

TEZİN ADI VE KONUSU

Eğitim, tarihi süreç boyunca insan gelişimi için önem arz eden bir eylemdir. Medeniyetlerin ve uygarlıkların şekillenmesinde eğitimin etkisini görmek muhtemeldir. Orta ağ'ın önemli kentlerinden biri olan Mardin'de eğitim ve eğitim kurumlarının varlığı dikkat çeker.

Medreseler, aynı zamanda dönemin gelişmişlik düzeyi hakkında fikir sahibi olmamızı sağlayan önemli yapılardır. Kentte hüküm süren Artuklu Devleti tarafından inşa edilen medreselerin büyük bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Tez çalışmamıza konu olan Mardin Kasımiye (Sultan Kasım) Medresesi de Artuklu Devleti tarafından inşasına başlanmış olup Akkoyunlu Devleti tarafından tamamlanmıştır.

Tez çalışmamızın adı, *12- 15. Yüzyıllarda Mardin: Kültürel Ortam, Eğitim Yapıları ve Kasımiye Medresesi*'dir. Yapının plan, mimari ve süsleme programı özellikleri ile birlikte Mardin'in 12.-15. Yüzyıl kültür ortamı, eğitim yapıları tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

ÇALIŞMANIN AMACI

12- 15. Yüzyıllarda Mardin: Kültürel Ortam, Eğitim Yapıları ve Kasımiye Medresesi adlı çalışmamız ile buyüzyıllarda Mardin’de inşa edilen Medreselerin mimari, plan ve süsleme özellikleri ile bu medreselerin fonksiyonları hakkında bilgi sahibi olmak amaçlanmıştır.

Orta çağ kent dokusunu koruyan kentlerinden biri olan Mardin’de eğitim yapılarının inşasının yoğunluğu dönemin kültür ve gelişmişliğinin bir göstergesidir. Tez konumuz olan Mardin Kasımiye Medresesi gerek konumu gerekse mimari özellikleri açısından irdelenmesi gereken bir yapı olarak düşünülmüştür. Kendi çağdaşı olan diğer medreseler ile olan benzerlik ve farklılıkları ele alınıp değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada, yapının Eyyubi, Zengi ve Memlukler gibi komşu kültür çevreleri ile olan etkileşimleri mimari elemanlar üzerinden değerlendirilecektir.

Çalışmada kentte inşa edilen medreselerin mimari ve süsleme özelliklerinin irdelenmesi amaçlanmıştır. Kasımiye Medresesi’nin mimari ve süsleme özellikleri çok sayıda görsel ve çizimlerle desteklenerek tanıtılmaya çalışılmıştır.

ARAŞTIRMA SÜRECİ VE ÇALIŞMADA İZLENİLEN YÖNTEM

Bu tez çalışmasında, geleneksel Mardin mimarisinin önemli yapı taşlarından olan medrese kuruluşunun araştırılması, bu doğrultuda Mardin Kasımiye (Sultan Kasım) medresesinin araştırılması amaçlanmıştır. Tez çalışmamız Sanat Tarihi bilimsel araştırma yöntem ve teknikleri dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Tez araştırması, kütüphane-arşiv ve alan çalışması olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Öncelikle yapıyla ilgili birincil kaynaklara erişim sağlanmıştır. Medrese ile ilgili yapılan yayınlar gözden geçirilmiş, tez çalışmamın amaç ve kapsamı netlik kazanmıştır. Medreseyi konu alan birincil kaynaklara ulaşılp, resmi ve özel kurumlardaki yapıya ait planlar, çizimler, resimler, bilgi ve belge, arşiv ve kütüphanelerden erişim sağlanmaya çalışılmıştır. Kütüphane çalışmaları sırasında Hacettepe Üniversitesi, Türk Tarih Kurumu, Bilkent Üniversitesi Kütüphaneleri, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Kültür Varlıkları ve Müzeler Müdürlüğü ihtisas kütüphanesi, Mardin Müzesi kütüphanesi, Mardin Artuklu Üniversitesi kütüphanesi ile çeşitli müzelerin ihtisas kütüphanelerinde literatür taraması yapılmış ve konuya ilişkin ulaşılabilecek tüm belgeler sağlanmaya çalışılmıştır.

Daha sonraki adım da tez konumuzu oluşturan Kasımiye Medresesi 10.01.2019-10.01.2020 tarihleri arasında yerinde incelenerek alan araştırması yapılmıştır. Medresenin detaylı fotoğrafları çekilmiş ve çizimlerinin yapılabilmesi için gerekli ölçümler alınmıştır. Ayrıca Mardin'de inşa edilen diğer medreseler incelenerek fotoğraf çekimleri yapılmıştır.

Tez çalışmamız beş ana başlık ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci bölümde, “*Mardin tarihi: siyasi, sosyal ve kültürel ortam*” ana başlığı ile “*Mardin'in Coğrafi Konumu, Mardin'in Tarihçesi*” ana başlığı “*Mardin'de Artuklu Devri*”, “*Mardin'de Akkoyunlu Devri*” ve “*Mardin'de Osmanlı Devri*” alt başlıkları halinde kentin ilk çağlardan günümüze kadar olan siyasi ve kültürel yapısı ele alınmıştır.

İkinci Bölümde, “*Mardin'de Eğitim ve Eğitim Yapıları*” ana başlığında ve “*Medrese Kavramı ve Medresenin Tarihsel Gelişimi*” alt başlığı altında Mardin Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi, Mardin Şehidiye Medresesi, Mardin Marufiye Medresesi

Kalıntısı, Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi ve Mardin Altunboğa Medresesi'nin mimari, plan ve süsleme özellikleri değerlendirilmiştir.

Üçüncü Bölüm olan “Katalog/Mardin Kasımiye Medresesi” ana başlığı altında yapının mimari, plan ve süsleme özellikleri ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm “Değerlendirme” ise “Artuklu ve Akkoyunlu Devri Medreseleri”, “Kasımiye Medresesi Komşu Kültür Çevresi ilişkileri” alt başlıkları ile ele alınmıştır. “Artuklu ve Akkoyunlu Medreseleri” alt başlığında söz konusu dönemlerde inşa edilen medreselerin plan, mimari, süsleme ve malzeme-teknik özellikleri irdelenmiştir. “Kasımiye Medresesi Komşu Kültür Çevresi ilişkileri” alt başlığında tez konumuzu oluşturan Kasımiye Medresesi'nin mimari elemanlarının çevre kültürlerde inşa edilen mimari yapılarıdaki etkileşimleri, benzerlikleri değerlendirilmiştir.

“Sonuç” bölümünde, tez konusu ile ilgili yapılan araştırma ve gözlemler dikkate alınarak Kasımiye Medresesi'nin Artuklu, Akkoyunlu ve Türk Medrese mimarisindeki yeri ve önemi anlatılmaya çalışılmıştır.

“Kaynakça” bölümünde tez çalışmasında yararlanılan yayınlar verilmiştir. Söz konusu yayınlardan bir dizi literatür kısaca tanıtılmıştır.

Abdullah Kuran'ın 1969 yılında yayınlamış olduğu *Anadolu Medreseleri* kitabı tez çalışmamızda faydaladığımız önemli bir yayındır. Kuran, kitabının giriş bölümünde medrese eğitimi ve medrese mimarisinin doğuşu hakkında bilgi verdikten sonra Anadolu coğrafyasında hüküm süren Danişmendli, Artuklu, Selçuklu ve İlhanlı Devri medreselerinin mimari analizlerini ayrıntılı bir şekilde sunmaktadır¹.

Metin sözen, 1970 tarihinde yayınladığı iki ciltlik *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri* yayını tez konumuz olan medreseler hakkında önemli bir kaynak niteliğindedir. Sözen, açık medreseleri kendi içerisinde değerlendirdikten sonra kapalı avlulu medreseleri de kendi içerisinde fonksiyonlarını belirleyip sınıflandırmıştır. Günümüze kadar gelmiş veya kısmen ayakta kalmış medreselerin özellikleri detaylı bir

¹ Kuran, A. (1969), *Anadolu Medreseleri*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

şekilde sunulmuştur. Yayın, Anadolu ve Beylikler Devri mimarisinde inşa edilen medreselerin özelliklerini değerlendirmemiz açısından önem arz etmektedir².

Ara Altun'un kaleme aldığı, *Mardin'de Türk Devri Mimarisi ve Anadolu'da Artuklu Devri Mimarisi* yayınları tez çalışmamız için başvuru olan önemli iki yayındır. Yazar, giriş bölümünde Artuklu Dönemi tarihi hakkında bilgi verdikten sonra beyliğin hakimiyet bölgeleri hakkında bilgiler sunmaktadır. Katalog bölümünde Artuklu Dönemi mimarisi hakkında ayrıntılı bilgilere yer vermiş ve yapıları fonksiyonları açısından ayırıp değerlendirmiştir. Günümüze kadar gelmiş veya kısmen ayakta kalmış yapılar hakkında bilgi veren yazar, değerlendirme bölümünde Artuklu Devri mimari yapı türlerinin özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmuştur. Yazar ayrıca Artuklu Devri yapılarının Anadolu Türk Mimarisi için önemini ve söz konusu yapıların Anadolu mimarisinin gelişmesinde kaynak ve etkilerini kaleme almıştır³.

Metin Sözen 1981 tarihinde kaleme aldığı *Anadolu'da Akkoyunlu Devri Mimarisi* yayını Anadolu coğrafyasında hüküm süren Akkoyunlu Devri açısından önem arz eden bir yayındır. Sözen, Akkoyunlular ile ilgili tarihi kaynakları ele aldıktan sonra bölgede Akkoyunlular tarafından inşa edilen maddi kültür unsurları detaylı bir şekilde anlatmıştır.⁴

İbnü'l Ezrak'ın 1987 tarihinde kaleme aldığı *Meyyâfârikîn ve Amid* kaynağı Artuklu siyasi tarihi araştırmaları için önem arz eden en erken tarihli kronik olarak bilinmektedir. Üç ciltten oluşan eserin iki cildi günümüze kadar gelebilmiştir. Ayrıca eserin iki nüshası bugün British Museum'da bulunmaktadır. İbnü'l Ezrak Artuklu melikleri Timurtaş ve Necmeddin Alp'i döneminde çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Özellikle Timurtaş döneminde ticaret için birçok seyahatlerde bulunmuştur. Bu çerçevede Irak, Suriye ve Doğu Anadolu topraklarına seyahatler düzenlemiştir. Ticari amaçlı yaptığı bu seyahatlerde gözlemlendiği olayları kaleme almıştır. Eserin Artuklular ile ilgili olan kısmı Ahmet Savran tarafından 1987 yılında tercüme edilmiştir. Bu anlamda yararlandığımız bu eser Artuklu siyasi tarihi açısından birincil kaynak niteliğindedir⁵

² Sözen, M. (1970), *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri*, İstanbul: İTÜ Yayınları.

³ Altun, A.(1971). *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*, İstanbul, Gün Matbaası; Altun,A. (1978), *Anadolu'da Artuklu Devri Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

⁴ Sözen, M. (1981), *Anadolu'da Akkoyunlu Devri Mimarisi*, İstanbul: Yenilik Basımevi.

⁵ Ezrak, İ (1987), *Tarihi Meyyâfârikîn ve Amid (Artuklular kısmı)*.(A. Savran,Çev).Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Nejat Göyünç, 1991 tarihinde yayınladığı *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı* yayını Mardin'in tarihi, coğrafi ve idari yapısı hakkında önem arz eden bilgiler içermektedir. Altı bölümden oluşan kitapta yazar, dördüncü bölümde Mardin kentinin mimari dokusu ile ilgili detaylı bilgiler sunmaktadır⁶

Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal'ın 2000 yılında birlikte kaleme aldığı *Mardin Aşiret- Cemaat- Devlet* yayını, tez konumuz olan Mardin şehrinin tarih öncesi döneminden başlayarak Artuklu, Akkoyunlu, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemini detaylı bir şekilde ele alarak sunmuştur. Söz gelimi, bölgede hüküm süren medeniyetler olay örgüsü içerisinde anlatılmış, kent dokusu, toplumu ve önemli olayları akıcı bir dille verilmiştir. Kitabın sonunda yer alan haritalar ayrıca tezimde yararlandığımdan önem arz etmektedir. Tarihsel süreç boyunca kente hüküm süren medeniyetlerin kente olan etkileri ve mimari yansımaları anlatılmaktadır⁷.

E. Füsün ALİOĞLU'nun 2003 yılında kaleme aldığı olduğu *Mardin Şehir Dokusu ve Evler* isimli kitabı, tez konumuz olan Mardin'in coğrafi ve fiziksel özellikleri anlatıldıktan sonra tarihsel süreçteki kent dokusunun oluşumuna dair bilgilere ulaştığımız önemli bir yayındır. Ayrıca kitapta geleneksel şehir dokusunu ve mimarisini oluşturan dinamikleri ele alması açısından da dikkat çekicidir⁸.

Osman Turan, 2004 tarihinde ele aldığı *Doğu Anadolu Tarihi ve Beylikler* adlı kitabında Artuklu devletinin siyasi, ekonomik ve askeri teşkilatlanması hakkında oldukça geniş ve yararlı bilgiler sunulmaktadır. Bu bağlamda yararlandığımız bu eser Artuklu siyasi ve kültürel özellikleri hakkında bilgiler edinmemizde faydalı olmuştur⁹.

Murat Çağlayan, 2017 yılında yayınlamış olduğu *Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri* adlı kitabı tez konumuz olan bölgede inşa edilen yapılar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır¹⁰

⁶ Göyünç, N (1991), *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

⁷ Aydın ve Diğerleri, *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

⁸ Alioğlu, F. (2003), *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

⁹ Turan, O. (2004), *Doğu Anadolu Tarihi ve Beylikler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat

¹⁰ Çağlayan, M. (2017), *Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri*, İstanbul: Hiper Yayınları.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, 2019 yılında yazdığı *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* yayını, Anadolu topraklarında hüküm süren beyliklerin tarihlerinin anlatan önemli bir yayındır. Söz konusu devletlerin tarih sahnesindeki faaliyetlerini ele almasının yanında bu devletlerin mimari ve sanat anlayışlarını da ele almaktadır. Ayrıca kitabın sonunda Anadolu topraklarında hüküm süren beyliklerin mimari ve sanatsal faaliyetleri katalog şeklinde sunulmuştur¹¹.

¹¹ Uzunçarşılı, İ.H. (2019), *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

1. BÖLÜM: MARDİN TARİHİ: SİYASİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL ORTAM

1.1. MARDİN'İN COĞRAFI KONUMU

Mardin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir kenttir. 2018 yılı adrese dayalı nüfus sayımına göre 829.195¹² kişilik nüfusa sahip olan Mardin, Türkiye'nin 47 no'lu trafik plakalı sınır şehridir. Dünya haritasında Mardin, 36°54'-37°47' kuzey enlemleri ve 39°55'- 42°41' doğu boylamları arasında konumlanmaktadır. Mardin vaziyet konumu bakıldığında batısında Şanlıurfa, doğusunda Şırnak, kuzeydoğusunda Siirt, kuzeyinde Batman ve kuzeybatısında Diyarbakır kentleri yer almaktadır. Mardin, güneyinde Suriye ve güneydoğusunda Irak ile sınır komşusudur. Geçmiş dönemlerde Gercüş, İdil, Silopi ve Cizre ilçeleri Mardin iline bağlı iken 1990 yılında Türkiye idari bölünmesine getirilen değişiklikler beraber bu ilçeler Şırnak iline bağlanmıştır. İlin yüzölçümü 8.891 metrekaredir. Mardin; günümüzde Artuklu, Nusaybin, Kızıltepe, Dargeçit, Savur, Ömerli, Midyat, Mazıdağı, Derik, Yeşilli olmak üzere on ilçeden oluşmaktadır¹³ (Harita 1). Deniz seviyesine göre yüksekliği 1.083 metre olarak hesaplanmaktadır. (Öztürkatalay, 1995, s. 38; Minorsky, 1997, s. 317; Taşdemir, 2002, s. 43; Alioğlu, 2003, s. 7.)

Harita 1. Mardin İli Haritası

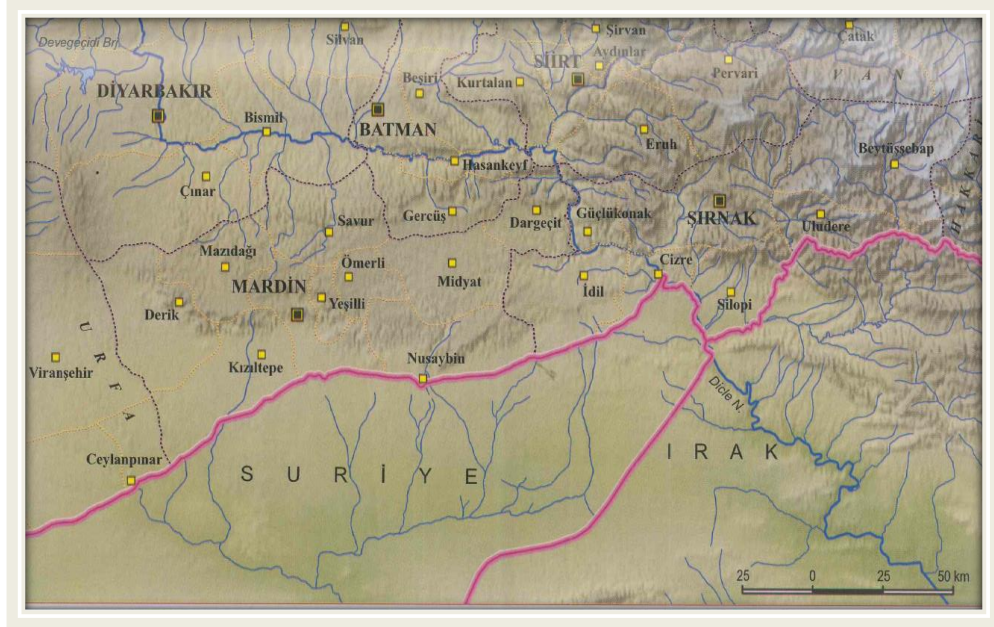
<http://www.neyimizmeshur.com/index.php/mardin/>

[Erişim Tarihi: 01.09.19]

¹² 2018 TÜİK Verilerine Göre Belirtilmektedir.

¹³ Mardin Valiliği <http://www.mardin.gov.tr/ilcelerimiz>

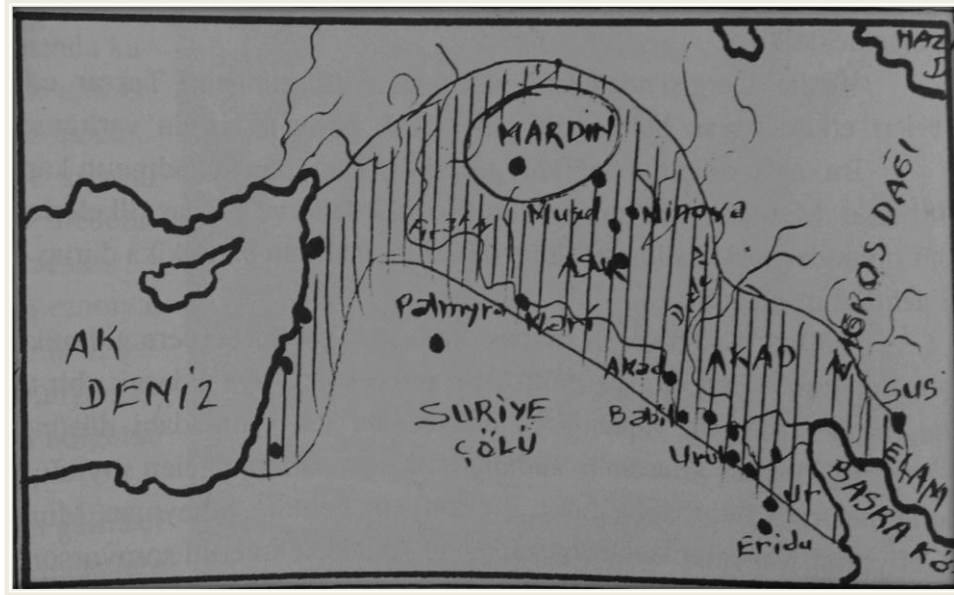
Mardin dağları Mezopotamya ovasına ve Suriye çölüne egemen bir konumda olup, 600 m- 1000 m yükseklikte çok geniş bir alandan müteşekkildir. Bu yükseltiyeye Mardin Eşiği denilmektedir (Öztürkatalay, 1995, s. 37; Minorsky, 1997, s. 317; Taşdemir, 2002, s. 43; Sözen,2005, s.8) (Harita 3).

Harita 3. Cumhuriyetten Günümüze Mardin Kenti (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.495)

1.2 MARDİN'İN TARİHÇESİ

Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, bir ucu Akdeniz de başlayıp diğer ucu Basra körfezine uzanan Bereketli Hilal¹⁵'in tam tepe noktasını oluşturan Mardin Güneydoğu Anadolu bölgesinin en önemli kentlerinden biridir (Harita 4).

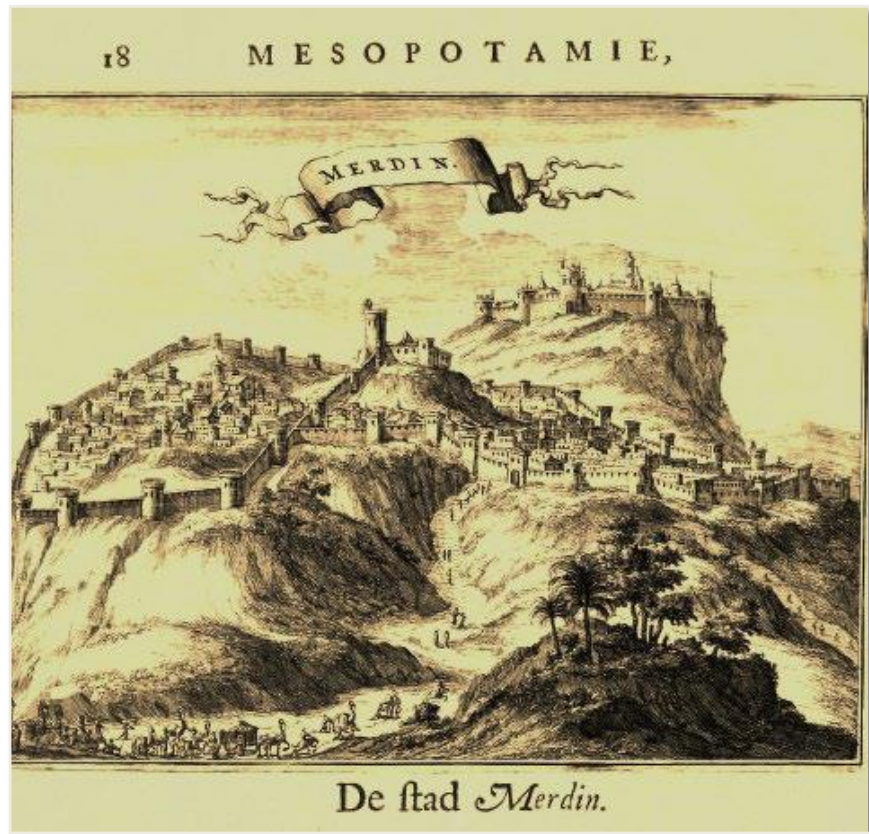

Harita 4.Mardin'in Bereketli Hilal'deki Konumu (Öztürkatalay,1995, s.42)

Bilinen tarihi M.Ö.3000 sene önceye dayanan Mardin, Subari, Sümer, Akad, Babil, Mitanni, Asur, Pers, Roma, Bizans, Arap, Selçuklu, Artuklu ve Osmanlı gibi devletlerin egemenliği altında varlığını sürdürmüştür. Hareketli kültür ortamının ürünü olan şehir, birçok yapıyı bünyesinde barındırması açısından önemli bir açık hava müzesi konumundadır (Yıldız, 2008, s.9). Mardin, tarihsel süreç boyunca birçok değişik isimle zikredilmiştir. Mardin adının kaynağına ait ilk bilgiler Tarihçi Ammianus Marcellinus'un eserlerinde geçmektedir. M.S. IV. yüzyıl'a tarihlenen eserde Marcellinus, Diyarbakır-Nusaybin yolundan bahsederken bu yolun "İzala Dağı üstünden, Maride ve Lorne kaleleri arasından geçtiğini" belirtmektedir (Altun, 1971, s.11). Süryaniler tarafından kuruluşu Sümerlere dayandırılan Mardin'e ilişkin en erken tarihli bilgiler hiçbir asla

¹⁵ Tarihte ilk sulu tarımın yukarı ve aşağı Mezopotamya'da yapıldığı için M.Ö.X. yüzyılda Sümer, Akad ve Asurlular, bu yöreyi *Bereketli Hilal* olarak nitelendirmektedirler. Bereketli Hilal olarak nitelendirilen, bir ucu Basra körfezini, diğer ucu Akdeniz'in doğusunu kaplayan ve tepesi Mardin'i içine alan hilal şeklindeki arazi birçok medeniyetin ilgi odağı olmuştur. Bilgi için bkz. Öztürkatalay, 1995, s.42.

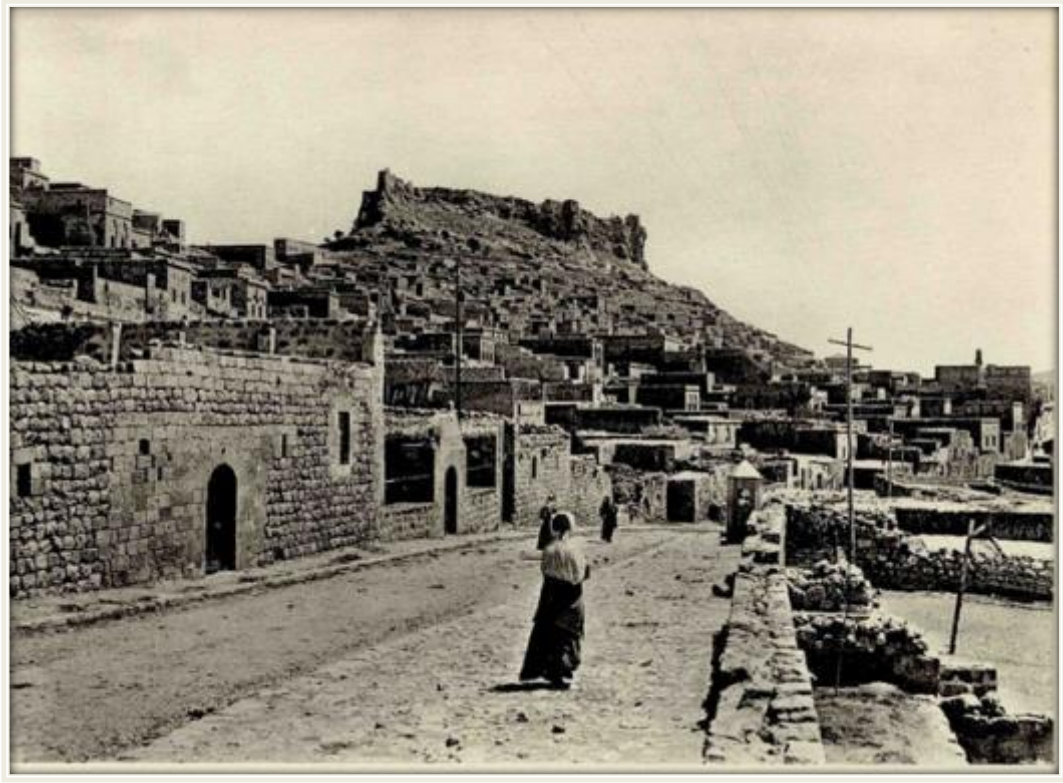
dayanmayan efsaneler şeklindedir. Eski tarihi Hammer tarihindeki bir söylentiye göre, Pers Hükümdarı Ardeşir'in Marde adlı bir kavmi yöreye yerleştirdiği, böylece şehrin adını bu kavimden aldığı belirtilmektedir (Altun, 1971, s.11; Dolabeni, 1972, s. 17). Bir diğer efsane de yine Perslere bağlanmış olup Pers hükümdarının hasta oğlunu iyileştirmek üzere kente getirdiği ve Mardin isimli şehzadenin burada iyileşip yerleşmesinden ötürü, şehre Mardin ismi denildiği söylentiler arasındadır (Altun, 1971, s. 11; Göyünç, 1991, s. 2). Bir başka efsaneye göre ise; bölgede birden fazla kale bulunmasından ötürü kentin “*Marde*” ismiyle nitelendirildiği ve buna dayanak olarak Süryanicede Merdo “*Kaleler*” anlamına geldiği belirtilmektedir (Göyünç,1991, s.3; Aydın ve diğerleri, 2000, s.8; Demirkent, 2005, s.75) (Çizim 1).

Çizim 1.Dapperin'in Mardin'in Ağaç Baskı Gravürü, 1680 (Çelebioğlu,2018)

Tarihsel süreç içerisinde birçok efsaneye konu olan şehir, Süryaniler göre Süryanice kale ya da kaleler anlamına gelen “*Merdin, Merdi, Merdo, Mirdo, Merde, Marde, Mardin*” şeklinde zikredilmektedir. Bizanslılar; *Maride, Mardia*; Ermeniler *Merdin*, Araplar

Maridin; Osmanlılar ise *Mardin* adı ile şehri nitelendirmektedirler (Göyünç, 1969, s. 3; Dolabeni, 1972, s. 17) (Fotoğraf 1).

Fotoğraf.1. Mardin'in Genel Görüntüsü (Gabriel, 1932)

Mardin, Anadolu'da siyasi birliğini ilk olarak kurmuş olan Hitit İmparatorluğu'nun sınırları dışında bir bölgede yer almaktaydı. Kent, Hitit imparatorluğu zamanında Hurri-Mitanni krallığının egemenliği altındaydı. Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan, eski dönemlerde Massius, daha sonraki dönemlerde İzela adı ile bilinen bölgede Mardin yer almaktaydı. Bölgeye, M.Ö. III. binlerde Hurriler, ardından sırasıyla Mitanni, Asur, Med, Babil gibi devletler hâkimiyet kurmuşlardır (Alioğlu, 2003, s.13). Yaklaşık olarak altı yüzyıl hüküm süren Akad-Sümer Devleti, Babil devletine yenik düşüncü Mardin, Babil imparatorluğunun egemenliğine geçmiştir. Babil imparatorluğu ile savaşan Hitit devleti, M.Ö. 1925 yıllarında Mardin'i ele geçirmiştir. Yaklaşık bir yıla yakın bir süre Mardin'e hâkimiyet kuran Hititler kendi istekleriyle bölgeden çekilip yaşadıkları yere geri dönmüşlerdir. Kent, İran ve çevresinde hüküm süren Ari ırkından oldukları bilinen Midilerin hâkimiyeti altına girmiştir (Dolabeni, 1972, s. 24). Pers İmparatorluğu, M.Ö. I. binin ortalarında Yakın doğuyu tek bir çatı altında birleştirmeye çalışmıştır. Bu sebeple, Persler var olan sistemi değerlendirmiş, Yakın doğudaki toplulukları vergiye bağlayıp,

asker devşirdikleri birimler olarak koruma altına almış ve devleti 23 satraplığa ayırmışlardır. Mardin bu bölümde; Suriye- Fenike- Filistin satraplığına bağlanmıştır (Dolabeni, 1972, s.27; Alioğlu, 2003, s.13)

Fotoğraf 2. Mardin'in Eski Kale Mevkiinden Görünüşü (Gabriel, 1932)

Araplar, Bizans imparatorluğuna karşı kazandıkları zaferi izleyen yıllarda, önce Antakya ve bölge kentleri hemen sonrasında da Mezopotamya bölgesini işgal ederek Bizans İmparatorluğu'nun doğu sınır hattına yerleşmişlerdir. Tarihsel süreç boyunca birçok seyyah ve coğrafyacı tarafından ilgi odağı olan Mardin, Halife Ömer döneminde Arapların İyaz Bin Ganem komutasındaki ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Böylece Mardin, Arap-İslam devletinin egemenlik alanına girmiştir (Anonim, 1982-1983, s. 5763; Alioğlu, 2003, s. 20). Emevi Devleti'nin tarih sahnesinden silinmesinin ardından, XII. Yüzyıla kadar birçok Arap – İslam devletlerine mensup hanedanlık Mardin'de egemenlik kurmuştur (Fotoğraf 2)

MARDİN TARİHİ KRONOLOJİSİ

TARİH	DÖNEM
İÖ 2000-1375	Hurri – Mitanni Egemenliği Dönemi
İÖ 1375-1243	Mitanni Krallığı Dönemi
İÖ 1243-612	Asurlular Dönemi
İÖ 608-550	Medler Dönemi
İÖ 550-331	Persler Dönemi
İÖ 331-312	İskender Ve Diadoklar Dönemi
İÖ 312- 129	Selökidler Dönemi
İÖ 129-İS 197	Abgar Beyliği Dönemi
İS 197- İS 395	Roma Dönemi
İS 395- 640	Bizanslılar Dönemi
640	Arapların Mardin’i Fethi
1084	Büyük Selçukluların Mardin’i Fethi
1101	Artuklu I. Sökmen’in Mardin’i Fethi
1104	Mardin’in Haçlılar Tarafından Yağmalanması
1108	Artuklu I. Necmeddin İlgazi’nin Mardin’i Ele Geçirmesi
1147	Zengi Devletinin Mardin’i Kuşatması
1202	Eyyübi Devletinin Mardin’i Kuşatması
1231	Mardin’in Moğallar Tarafından Yağmalanması
1257	Mardin Artukluları’ nın Moğol Egemenliğini Tanıması
1298	Mardin’in Memlûklü Devleti Tarafından Yağmalanması
1366	Karakoyunluların Mardin’i Kuşatması
1401	Timur’un Mardin’i Kuşatması
1409	Artuklu Devleti’nin Yıkılması
1432	Akkoyunlu Devleti’nin Mardin’i fethi
1451	Karakoyunluların Mardin’i kuşatması

1508

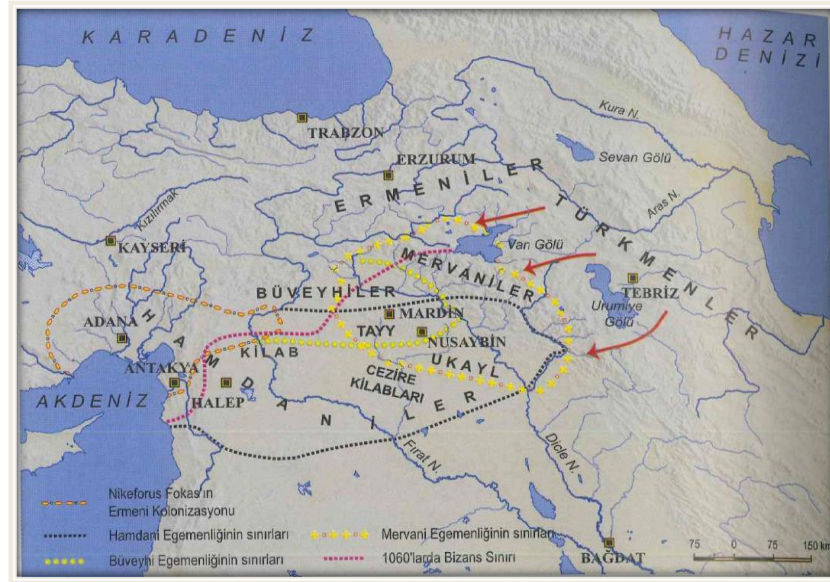
Safeviler'in Mardin'i ele geçirmesi

1517

Mardin'in Osmanlıların eline geçmesi

Mardin'in Tarihi Kronolojisi, (Anonim, 1982-1983, s. 5761; Aydın ve Diğerleri,2000, s.85.)

Tarihsel süreç boyunca Mardin; İslam devrinde sırasıyla Emevi, Abbasi, Hamdani, Büveyhoğulları, Mervani, Artuklu, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Devletlerinin hâkimiyeti altına girmiştir (Harita 5). Bu bölümde Mardin' de mimari ve sanat alanında etkin bir rol oynayan Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı devirleri anlatılacaktır.

Harita 5. X. ve XI. yüzyılın ilk yarısı (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.480).

1.2.1.Mardin’de Artuklu Devri

Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde Anadolu coğrafyasında hüküm süren Artuklu Devleti siyasi anlamda varlıklarını uzun süre göstermişlerdir. Kuruldukları ilk zamanlarda, Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlı olan Artuklular¹⁶, daha sonra Büyük Selçuklu Devleti’nin zayıflaması ve gücünü kaybetmesi sonucunda bölgede güçlenmişlerdir. Artuklular; Güney Doğu Anadolu, Kuzey Suriye ve Irak topraklarını fethetmişlerdir. Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye gibi bölgelerde Haçlı birliklerine karşı olan mücadeleleri ve bu coğrafyalarda vücuda getirdikleri mimari/sanat eserleri sayesinde bölgede kalıcı bir hâkimiyet kurmuşlardır (Altun, 1978, s.4; Turan, 2004, s.333) (Harita 6).

Harita 6.10. ve 11. yüzyıllarda Anadolu siyasi tarihi

http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/HAR%C4%B0TALAR/TARIH%20ATLASI/10.-11%20y%C3%BCzy%C4%B1llarda%20Anadolu.jpg

[Erişim tarihi 01.09.2019]

Artuklu Devleti, Anadolu coğrafyasına hâkimiyet kuran diğer Türk devletlerinden sonra ancak XII. yüz yılın başında hüküm sürmüşlerdir. Güneydoğu Anadolu ve kuzey Suriye topraklarında egemenlik kuran Artuklular, ilk zamanlarda birçok şehir ve bölgeye sahip

¹⁶Artuklular, farklı kentlerde kolları olan; Hisn Keyfa ve Amid’de (495-628 =1101-1231), Mardin’de (502-811=1108-1408), ve Harput’ta (581-631=1185-1233) hâkimiyet kurmuş bir Türkmen sülalesidir. Bilgi için Bkz. Köprülü, 1978, s.617.

olmuşlardır. Özellikle siyasi tarihi uzun süren üç merkezde egemenlik kurmuşlardır. Bu merkezler; Hasankeyf (Hısn Keyfa), Mardin ve Harput gibi merkezlerdir. Artuklu Devleti'ne merkez olmuş bu kentlerde, mimari/sanat eserlerinin yoğun olarak bulunduğu gözlemlenmektedir (Altun, 1978, s.4; Minorsky, 1997, s. 318; Aydın, ve diğerleri, 2000,s. 85; Turan, 2004,s.333;Uluçam, 2006, s. 99).

Artuklu Devleti, Büyük Selçuklu sultanları Sultan Alp Arslan ve Melikşah'ın büyük komutanlarından biri olan Eksük'ün¹⁷ oğlu Emir Artuk Bey'in oğulları tarafından kurulmuştur. Malazgirt Savaşı'na katılan Türkmen beylerinden Artuk Bey, Mardin'de kurulan beyliğe de kendi adını vermiştir (Ferdî, 1939, s.7; Bulduk,1999, s.35; Usta,2002, s.810). 1071 Malazgirt zaferinin ardından Sultan Alp Arslan tarafından savaşta etkin rol oynayan emirlere Rum diyarına dağılmalarını ve ele geçirdikleri kentleri/ memleketleri kendilerine ikta olarak verileceği emrini vermiştir. Ayrıca emirlere verilen iktaların kendilerinden sonra çocukları ve torunlarına ait olacağını, hiç kimsenin bu toprakları ellerinden almayacaklarını bildirmiştir. Malazgirt zaferinden sonra başlayan yeni dönemde Türklerin Anadolu, İran, Irak, Kafkasya, Azerbaycan, Suriye topraklarında hâkimiyet kurdukları ve yerleştikleri bu bölgeleri Türkleştirdikleri bilinmektedir. Bu çerçevede Amid, Mardin, Harput ve Malatya kentleri ikta olarak Artuk Bey'e verilmiştir (Artuk,1944, s.8; Sevim, 1962, s. 124; Altun, 1978, s. 4; Anonim, 1982,5763; Yinanç,1993, s.601; Usta, 2002, s.810; Turan, 2004, s.334; Uluçam, 2005,99). Selçuklu Devleti himayesindeki Türkmen aşireti olan Artukluların, Eksük oğlu Artuk Bey ve oğulları tarafından kurulmuş ve özellikle de devletin kuruluşundan sonra doğu topraklarında önemli bölgelere sahip oldukları bilinmektedir (Köprülü, 1987, s.621).

Artuk B. Eksük Mardin valisi olarak atandıktan sonra İlgazi ve Sökmen adındaki oğulları da onun halefi olmuştur. İlgazi ve Sökmen daha sonraki tarihlerde Anadolu siyasi tarihinde önem arz eden iki isim olarak zikredilmektedir. Sökmen 1101 tarihinde Hısn-ı Keyfa bölgesine yerleşip Artuklu Devleti'nin Sökmanlı kolunu kurmuştur (Artuk,1944, s.28). Artukoğulları Beyliği'nin Sökmaniye (Hısn Keyfa) kolu 1231 yılına kadar bölgede varlık göstermiştir. Artuklu Devleti'nin Hısn Keyfa kolu Eyyubi Devleti tarafından tarih sahnesinden silinmiştir (Göyünç, 1991, s.9; Öztürkatalay, 1995, s.50;

¹⁷ Artuk b. Eksük Et Türkmani Artuklu Devleti'ne ismini vermiştir. Artuk adı ayrıca; Ortak, Ortok, Urtuk, Artak gibi isimlerle İslam kaynaklarında zikredilmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Sevim,1962.s.123.

Minorsky, 1997, s.318). Mardin ilk zamanlarda Artuklu Devleti'nin Sökmaniye kolu hâkimiyeti altındaydı. Nitekim Mardin sonraki dönemlerde Sökman'ın kardeşi İlgazi tarafından ele geçirilmiştir. 1108 tarihinde Artuklu Türkmen hanedanının üç kolundan en güçlüsü olan, Mardin merkezli Artuklu Devletini kurmuştur. Bu çerçevede, Mardin Artukluları adıyla bölgede üç yüz yıl sürecek olan ve kente tarihinin en ihtişamlı devrini yaşatacak süreç başlamış oldu. Ayrıca İlgazi Artuklu hanedanının liderliğini de üstlenmiştir. Böylesi bir siyasi ortamda Artuklu melikleri Haçlı girişimlerinin yarattığı siyasi boşlukta kendilerine birer egemenlik sahası yaratmışlardır (Sevim, 1962, s.649; Bulduk, 1999, s.33; Turan,2004, s.200).

Mardin'de Artuklu Devri (1108-1408) Artukoğlu Necmeddin İlgazi ile başlamıştır. Kabiliyetli ve adaletli hükümdar olan İlgazi döneminde Mardin Artuklu devletinin egemenlik sahası genişlemiştir. 1118 tarihinde Halep halkının isteği üzerine kenti idaresini ele almıştır. İlgazi haçlılara karşı büyük mücadele vermiş ve Antakya hâkimini Tel Afrin vadisinde yenmiştir (Usta, 2006, s.814). İlgazi hem Anadolu hem de Irak topraklarında yaşayan kalabalık Türkmen aileleri üzerinde etkili bir nüfuza sahiptir (Sevim,1962, s.691) İlgazi, 1108 tarihinde Mardin'i teslim alarak Artuklu Devleti'nin Mardin kolunu kurmuştur (Sevim,1962, s.661) (Harita 7).

Harita 7. Mardin Artuklu Devleti'nin Hakimiyet Alanı

(Aydın ve Diğerleri, 2000, s.482)

İlgazi döneminde Mardin kenti bir bilim ve kültür merkezi kimliğine sahip olmuştur. İlgazi Mardin'i imar ederken, aynı zamanda yaşadığı coğrafyaya olan dış baskılar ile de mücadele etmiştir. Söz gelimi; Halep, Antakya, Urfa gibi kentleri Haçlı baskılarına karşı korumuş bunun sonucunda büyük başarılar elde etmiştir. Özellikle İlgazi'nin yürüttüğü siyasi zaferlerin ardından Selçuklu sultanı 1121 tarihinde Meyyâfârikîn'i Artukoğlu İlgazi 'ye ikta olarak verdi. İlgazi bu bölgeye oğlu Süleyman'ı göndererek bölgenin yönetimini ona verdi (Sevim, 1962, s.665; Minorsky, 1979, s. 199; Demirkent,2005, s.83).

Artuklu Devleti özellikle 12.yüzyılda Halep ve Musul kentlerin siyasetinde de etkin rol oynamıştır. Mardin, Artuklu hâkimiyeti ile El-Cezire bölgesinin önde gelen iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel açıdan merkezi bir konumuna getiren gelişmelere şahit olmuştur. Mardin Artuklu Devleti 13. ve 14. yüzyıllarda Halep ve Musul kentleri arasında en önemli bilim ve kültür merkezi olması bakımından önem arz etmektedir. Artuklular, Musul ve Halep güzergâhı arasındaki konumu çok iyi değerlendirmiştir (Cöhce, 2006, s. 17; Çevik, 2006, s.71).

Anadolu coğrafyasında siyasi faaliyetler yürüten Artuklu Devleti, Haçlı birlikleri ile mücadele etmiş özellikle de İlgazi'nin başarısı nedeniyle halife tarafından ödüllendirilmiştir. Antakya'da durdurulan Haçlılar uzun süre Halep için tehlike arz etmiş nitekim İlgazi'nin faaliyetleri sonucunda Halep üzerindeki baskı bir süre gevşemiştir (Sevim, 1962, s.665; Usta, 2002, s .814). 12.yüzyılın başında özellikle Cezire¹⁸ ve Suriye'ye topraklarında Haçlı birliklerinin saldırı girişimleri doruk noktasına ulaştığı dönem olarak bilinmektedir. Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu Türkistan, İran, Irak, Azerbaycan, Anadolu ve Ortadoğu topraklarına yönelik Haçlı tehlikesine yönelik Büyük Selçuklu Devleti adına bu topraklarda yaşayan kuruluşlar ve özellikle de Türkmen

¹⁸ *Cezire*; İslam tarihçileri ve coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya bölgesine verilen addır. Bu bölge Suriye, Anadolu ve Irak topraklarını birbirine bağlaması açısından stratejik ve tarihi öneme sahiptir. Günümüzde, Cezire olarak adlandırılan bu bölgenin kuzeyi Türkiye, güneyi ise Suriye ve Irak topraklarını oluşturmaktadır. Dicle nehrinin doğusunda kalan Meyyâfârikîn (Silvan), Siirt, Erzen, Zap nehri havzasını ve Fırat nehrinin batısında kalan Adıyaman şehrini içine alır. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Şeşen, 1993, s.509-511.

hanedanları mücadele etmişlerdir (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.88; Yuvalı, 2006, s. 29). Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi gücü Haçlı birliklerinin saldırıları sonucunda 1100 yılında zayıflamıştır. Bu dönemde bölgede oluşan otorite boşluğundan sonra bu coğrafyada tam teşekküllü bağımsız devletler hâkimiyet kurmuşlardır. Suriye, Cezire ve Anadolu'da Büyük Selçuklu Devleti'nin halefi olan devletlerden güçlü olan Artuklular, Zengiler, Anadolu Selçuklu ve Eyyubi gibi devletlerin en büyük amacı bölgedeki Haçlı gücünü etkisiz kılmaktır (Hillenbrand, 2005, s.115).

Mardin, tarihsel süreç boyunca Zengi, Eyyubi, Memlûklü ve Anadolu Selçuklu gibi çevre kültürlerin saldırılarına maruz kalmıştır. Bu saldırılar sonucunda şehir defalarca yağmalanmış, bölge halkı öldürülmüştür. Kalesinin yüksek ve sarp bir kayalık üzerinde konumlanması Artuklu Devleti'nin burada uzun süre hâkimiyet kurmasına vesile olmuştur. (Köprülü, 1987, s.621; Göyünç, 1991, s.9; Turan, 2004, s.173; Çevik, 2006, s.71).

Harita 8. XII. yüzyılda Yakındoğu (Aydın ve diğerleri,2000, s.481).

Suriye'de hüküm süren Eyyubiler, varlıkları boyunca Mardin Artuklu kolu için tehdit unsuru olmuştur. Bu çerçevede Artuklular Eyyubi Devleti'nin saldırıları karşısında Anadolu Selçuklu Devleti'ne tabi olup kendilerini korumaya çalışmışlardır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev Amid'i (Diyarbakır) Eyyubi Devleti'nden kurtarmıştır. Anadolu Selçuklu sultanı, Sincar ve Nusaybin'i ikta olarak Artuklu Devleti'ne vermiştir. Bu

dönemden sonra da kentin imar faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir. İlim ve kültür istikrarlı bir şekilde devam etmiş ve şehir gerçek anlamda bir kent imgesine kavuşmuştur (Turan,2004, s.182) (Harita 8).

Artuklu Devleti, Anadolu coğrafyasında Türk kültürü ile ilgili bilincin oluşmasında katkı sağlarken, aynı zamanda hâkim olduğu bölgelerin mimari ve kültürel alanda yerleşmiş dinamiklerinden de oldukça etkilenmiştir (Özkan, 2007, s.302). Artuklular, Mardin şehrine yaklaşık üç yüz yıl sürecek bir hâkimiyet kurmuşlardır. Bu tarihi çerçevede Artuklu devleti şehrin imarında istikrarlı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. Sözelimi; Mardin’de birçok cami, medrese, saray, hamam, han, çarşı, pazar yerlerinin yanı sıra kale dışına taşan mahallelerin Artuklu devrine tarihlendirildiği dikkat çekmektedir. Artuklu Devleti hem sivil hem de dini mimaride yörede bulunan taş malzemeyi kullanarak taş işçiliğinin en ihtişamlı örneklerinin sergilendiği bir mimari dil oluşturmuştur (Taşdemir, 2002, s.44; Yuvalı, 2006, s.29). Mardin kenti, Artuklular döneminde gerçek bir şehir kimliğine kavuşmuş ve tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır (Harita 9).

Harita 9. Artuklu Devleti ve Çevre Kültürleri

<http://www.turkcetarih.com/artuklular/>

[Erişim Tarihi: 01.09.2020]

Artuklu Devleti hüküm sürdüğü kentlerde yoğun bir şekilde imar faaliyetlerine başlamıştır. Anadolu Türk mimarisinde yapı ve yapı gruplarının sınıflandırılması konusunda öncü sayılabilecek birçok örneğin Artuklu kültürü kanalıyla gerçekleştiği

bilinmektedir (Öztürkatalay, 1995, s.51; Taşdemir,2002, s.44; Alioğlu, 2003, s.21; Abdüsselam Efendi, 2007, s.41-62).

Artuklu Devleti, halkın dini inancı konusundaki düşüncesi hususunda Selçuklu Devleti'ni izlediği politikayı izlemiştir. Halkın dini inanç serbestliği Artuklu'nun hâkimiyet kurduğu bölgelerdeki imar faaliyetlerinden de anlaşılmaktadır. Söz gelimi; Artukluların hakimiyet kurduğu kentlerden biri olan Diyarbakır'da yoğun bir şekilde inşa edilen kiliselerin varlığı toplumdaki dini hoşgörünün varlığının kanıtı olarak dikkat çekmektedir (Köprülü, 1978, s.623). Orta çağ coğrafyasında yaşamış seyyah İbn Batuta, Artuklu meliklerinin şehrin imar faaliyetlerinde etkin bir rol oynadıklarını zikretmektedir. Batuta, Artuklu melikleri tarafından inşa edilen cami, medrese, aşhane ve zaviyeler ile Mardin'in bir Orta çağ kent silüetine kavuştuğunu bildirmektedir (Batuta, 2010, s.24,25). Artuklu Devleti coğrafyasında inşa edilen cami, medrese, köprü, kervansaray, han, hamam ve kale gibi muazzam mimari eserler Artuklu Devleti'nin iktisadi gelişimini servet ve refah seviyesinin gelişmişliğini gösterir niteliktedir (Köprülü,1978, s.623).

Artuklu Devleti, tarihsel süreçte komşu kültürler tarafından siyasi ve askeri alanda itibarı olmayan küçük bir devlet haline getirilmeye çalışılmıştır. Söz gelimi, On üçüncü yüzyılın ilk yarısında Anadolu Selçuklu İmparatorluğunun doğu topraklarına doğru ilerleme siyaseti, Selahattin Eyyubi'nin ve Nureddin Zengi gibi hükümdarların kurdukları teşebbüsler Artuklu devletini küçük ve tabii bir devlet olarak yaşamak zorunda bırakmıştır (Köprülü,1978, s.621). Orta çağ İslam coğrafyasında güçlü ve büyük imparatorluklar/ devletler küçük hanedanların kendilerine vergi vermek, egemenliklerini tanımak, adlarına sikke bastırmak ve adlarına hutbe okutmak amacıyla yaşadıkları toprakları onlara bırakmak bir gelenek haline gelmiştir. Artuklular böylesi bir ortamda kendisinden güçlü olan devletlerin egemenliklerini tanımıştır. Söz gelimi, Artuklu sikkelerinde bu durum açıkça görülmektedir (Köprülü,1978, s.622; Uykur,2017, s.316).

1336 tarihinde İlhanlı Devleti'nin çöküşü nedeniyle Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki siyasi durum değişmiştir. Bu tarihten itibaren bu bölgelerde Karakoyunlu ve Akkoyunlu Türkmen devletler hâkimiyet kurmuşlardır. Artuklu Devleti, birbirleri ile mücadele eden bu iki devlet arasında varlığını sürdürmüştür. Artuklu Beyliği Meliki Mansur zamanında kent, 1366 yılında Karakoyunlular tarafından Mardin ele geçirilmiştir (Demirkent, 2005, s.88).

Mardin ve çevresi, 14. yüzyıl'da Timur'un Anadolu topraklarına girmesi sonucunda saldırıya maruz kalmıştır. Bunun üzerine Artuklu meliki Melik İsa, Timur'a karşı Karakoyunlularla birleşmek mecburiyetinde kaldı. Melik İsa Timur ile mücadele için ayrıca Memluklu Devleti'nden yardım istemiştir. Melik İsa, Timur'a hediyeler hazırlatarak anlaşma yoluna gitmeye çalışmıştır. Fakat Timur kalenin kendisine teslim edilmesini istemiştir. Melik İsa, kalenin teslim edilmesini kabul edilmeyince Timur şehri işgal etmiş, halkı öldürmüştür ve şehri yağmalamıştır. Mardin halkından kaleye sığınanlar Timur'un saldırısından kurtulabilmiştir. Sultan İsa ve adamları da Sultaniyye'ye götürülmüş ve hapsedilmiştir. Bu süreçte Mardin'in Timur'a vergi ödemekle yükümlü tutulmuştur. Fakat Timur'un oğlu Uluğ Bey'in doğumu üzerine Timur, Mardin halkını bağışlamıştır (Demirkent, 2005, s.89)

Harita 10. Artuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti Siyasi Haritası

[http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/HAR%C4%B0TALAR/TARİH%20ATLASI/Anadolu%20Sel%C3%A7uklular%C4%B1%20\(1077-1308\).jpg](http://docs.neu.edu.tr/library/nadir_eserler_el_yazmalari/HAR%C4%B0TALAR/TARİH%20ATLASI/Anadolu%20Sel%C3%A7uklular%C4%B1%20(1077-1308).jpg)

[Erişim tarihi 01.09.2020]

Artuklu Meliki İlgazi'nin ölümünden sonra Mardin Artuklu Devleti'nin yönetimi oğlu Timurtaş'ın eline geçmiştir. Melik İlgazi tarafından kurulan Artuklu'nun Mardin kolu,

Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf tarafından 1408 tarihinde ortadan kaldırılıncaya kadar hüküm sürmüştür (Sevim, 1962, s.691) (Harita 10).

1.2.2. Mardin’de Akkoyunlu Devri

Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerini oluşturan Türkmen kabilelerinin 11. yüzyılda Oğuzlar ile birlikte Anadolu topraklarına geldikleri bilinmektedir. Akkoyunlular ve Oğuzlar arasındaki bu beraberliğin hangi tarihte ve nasıl olduğuna dair bir bilgi bulunmamakla birlikte söz konusu birlikteliğin Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılışından sonra olabileceği düşünülmektedir (Erdem ve Paydaş,2007, s.41). Çeşitli kaynaklarda bu konu hakkında farklı rivayetler olsa da en çok kabul edilen rivayet, Akkoyunluların, yaylak ve kışlak yaparak dolaşan Karakoyunlu Devleti ile beraber İlhan Argun (13.yy) zamanında Horasan topraklarından Azerbaycan’a geldikleri yönündedir. Ardından 13. Yüzyılın sonlarına doğru Anadolu topraklarına geçtikleri zikredilmektedir (Yinanç,1950, s. 251-252).

Anadolu topraklarında Moğol egemenliğinin sona ermesi ve Anadolu Selçuklu Devleti’nin yıkılması ile beraber Anadolu coğrafyasında bölgesel bazı beylikler egemenlik kurmuşlardır. Söz konusu beyliklerden, Anadolu topraklarında Diyarbakır ve Ergani bölgelerinde dağınık bir şekilde yaşayan Türkmen beyliklerinden biri olan Akkoyunlular’dır. Akkoyunlular, daha sonraki yıllarda kendi etraflarında dağınık halde yaşayan Türkmen gruplarını kendi bünyelerine alarak güçlü bir devlet konumuna gelmişlerdir (Sözen,1981, s.9; Gündoğdu, 2002, s.256). 14.yüzyılın ortalarından itibaren gittikçe güçlenen ve 15. yüzyılın ikinci yarısında egemenlik alanını genişleten, Oğuzların Bayındır boyuna mensup olan Akkoyunlular, Kara Yülük adıyla bilinen Kara Osman tarafından Anadolu’nun doğu topraklarında kurulan bir Türkmen devletidir (Uzunçarşılı, 2019, s.188). Tarihte Bayındırıye Devleti olarak adlandırılan Akkoyunlu Devleti, Karakoyunlu devletinin varlığına son verip ilk dönemlerde Diyarbakır merkez olmak üzere Mardin, Van, Urfa, Harput, Ahlat, Bayburt, Erzincan ve Tebriz’e kadar geniş bir coğrafyaya hâkim olmuşlardır. 1469 yılında fetihlerin artması ve devletin imparatorluk konumuna gelmesi ile Uzun Hasan devlet merkezini Tebriz’e taşımıştır (Sözen,1981, s.32).

Akkoyunlu hükümdarı Kara Yölük Osman Bey, 1399 tarihinde özellikle Osmanlı ve Memlûklü devletlerinin düşmanı olan Kadı Burhaneddin Devleti’ni yenip, Kadı

Burhaneddin’i savaş alanında öldürerek Anadolu coğrafyasının kaderini değiştirmiştir. Kara Yülük Osman Bey doğu topraklarında güçlü bir konumda olan Timur ile Osmanlılar arasında yapılan Ankara savaşına katılmıştır. Timur’un desteğini alan Osman Bey’e Diyarbakir eyaletinin emirliği verilmiştir. Bu durum Akkoyunluların devlet olarak tarih sahnesine çıkmalarını sağlamıştır (Erdem,1990, s.100) (Harita 11).

Harita 11. Akkoyunlu Devletinin Sınırlarını Gösteren Harita

<https://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/akkoyunlular-bayindiriyeye-devleti-1340-1514-1427> [Erişim tarihi 01.09.2020]

Timur ile kurduğu ittifak sonucu güç elde eden Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey, etrafındaki Türkmen topluluklarını bir araya getirmek amacıyla Mardin topraklarına saldırılarda bulunmuştur. Bu saldırılar sonucunda Akkoyunlular, Mardin Artuklu hükümdarı İsa Bey’i öldürerek kente ve Urfa topraklarına egemen olmuştur. (Erdem, 1990, s.102). Akkoyunlu hükümdarı Osman Bey, Urfa’yı kendi topraklarına kattıktan sonra yörenin önemli merkezlerinden bir olan Mardin’e gelerek kenti kuşatma altına almıştır. Bu tarihlerde kentte hüküm süren Artuklular çok zayıf bir vaziyetteydiler. Mardin Artukluları, Kara Yülük Osman Bey’e karşı savaşabilecek durumda olmayacaklarını anlamış ve Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf’tan yardım istemişlerdir. Bu durum üzerine Kara Yusuf, Mardin Artukluları’nın yardımına gelmiştir. Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey savaşta yenilmiş ve kenttin kuşatmasını

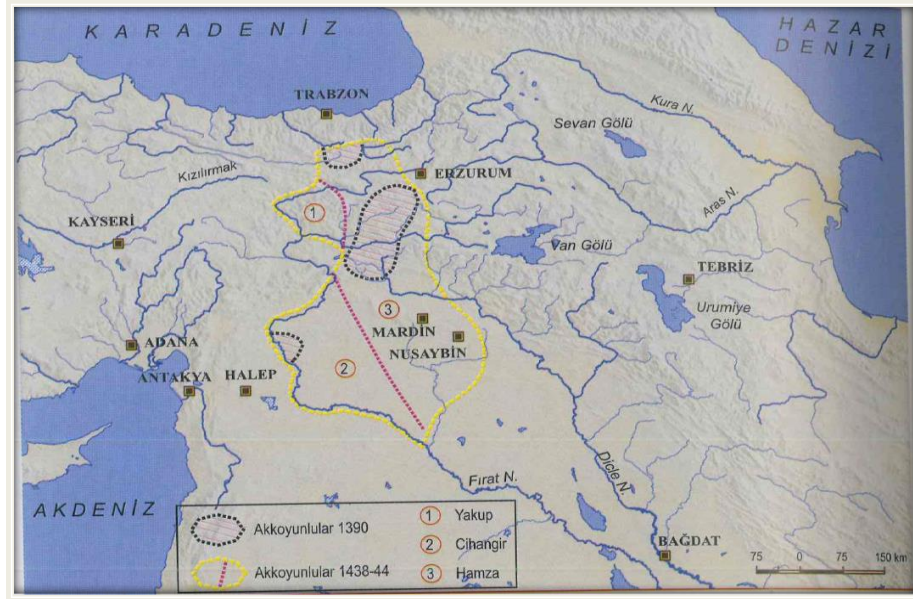
kaldırarak geri çekilmek zorunda kalmıştır (Erdem ve Uyar, 2002, s.1535). Karakoyunlu hükümdarı bu zaferin ardından Artuklu hükümdarına Musul topraklarını iktâ olarak vermiş, Mardin’i kendi topraklarına katmıştır. Bu olay sonucunda Mardin ve çevresinde yaklaşık olarak üç asır hüküm süren Artuklu Devleti 1409 yılında tarih sahnesinden silinmiş oluyordu (Göyünç,1991, s.12; Erdem, 2002, s.102). Güneydoğu Anadolu coğrafyasının mimari yapılarına bakıldığında, Mardin’in Artuklu hakimiyeti sonrasında Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletleri arasında sık sık el değiştirdiği dikkat çekmektedir (Etem,1936, s.145).

Güçlü bir statüye sahip olan Karakoyunlular karşısında zayıf kalan Kara Yülük Osman Bey, Amid, Urfa ve Ergani topraklarında hâkimiyet kurmuştur. Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletleri arasındaki siyasi mücadele bu tarihten sonra da devam etmiştir (Sözen,1981, s.17-18; Paydaş,2007,s.321). Mardin, Karakoyunluların elindeyken kuşatma hamlelerinde bulunan Kara yülük Osman Bey, 1418 yılında kenti tekrar kuşatmıştır. Zengin kent dokusuna zarar veren Osman Bey, ayrıca bölge halkını kendi bölgesine yerleştirmek üzere nakletmiştir. Bu durum üzerine Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf, Osman Bey üzerine saldırıya geçmiştir. Osman Bey, çatışma karşısında tutunamayacağını anlayınca Memlûklü topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır (Erdem ve Uyar, 2002, s.1536; Paydaş, 2007, s.321).

1420 tarihine kadar hareketsiz geçen dönemin ardından Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf’un Tebriz’de ölmesi nedeniyle Kara Yülük Osman Bey, tekrar Mardin’i kuşatma hamlesinde bulunmuştur. Mardin hâkimi Karakoyunlu Tanrıvermiş’in saldırı karşısında gerekli önlemleri alması nedeniyle Osman Bey amacına ulaşamamıştır (Sözen,1981, s.17; Erdem ve Uyar,2002, s.1536). Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey, Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf’un ölmesinin ardından devletin güçsüz duruma düşmesini fırsat bilerek Mardin ve Erzincan üzerine akınlar düzenledi. Bu akınlar sonucunda Bayburt, Tercan, Çemişgezek ve Erzincan kentlerini topraklarına kattı. Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey, 1430 yılında Mardin üzerine tekrar sefer düzenledi. Bu tarihte kentte, Karakoyunlu Devleti adına Nasır adında bir vali bulunmaktaydı. Kenti fetheden Osman Bey, şehrin yönetimini oğlu Hamza Bey’e vermiştir (Erdem,1990, s.107). Kent Akkoyunlu hâkimiyetine geçince kente bir çok Türkmen yerleştirildi. Diyarbakır’dan sonra kent, kısa süre içerisinde Akkoyunluların

ikinci merkezi konumuna gelmiştir. Anadolu topraklarından Bağdat ve Suriye topraklarına giden kervanların Mardin'den geçmesi, bölgeye hâkim olan Akkoyunluları siyasi açıdan da önemli hale getirmekteydi (Erdem,2006, s.404).

Akkoyunlu hükümdarı Kara Yülük Osman Bey'in vefatı üzerine şehzadeleri arasında taht mücadeleleri yaşanmıştır. Saltanat mücadeleleri sonunda Ali Bey (1435-1438) tahta oturmuştur. Ali Bey tahta geçtikten sonra özellikle komşu devletler ile iyi ilişkiler kursa da Mardin valisi kardeşi Hamza Bey ile mücadele halinde olmuştur. Ali Bey'in 1438 yılında ölmesi ile Akkoyunlular'ın başına Mardin valisi Hamza Bey geçmiştir (Sözen,1981, s.20; Erdem ve Uyar, 2002, s.1538). Hamza Bey, babası Kara Yülük Osman Bey'in hükümdarlığı döneminde sahip olduğu etkinliğe kavuşmak adına yoğun çalışmalar da bulunmuş. Bu çabalar sonucunda Memlûklü devleti ile dostane ilişkiler kurmuş, Akkoyunluların huzurlu bir dönem geçirmesini sağlamıştır (Erdem ve Uyar,2002, s.1538). Akkoyunlu hükümdarı Hamza Bey, 1444 yılında vefat etmiş, Mardin'e gömülmüştür. Hamza Bey'in vasiyeti doğrultusunda yerine Cihangir Mirza Bey (1444-1469) Mardin'de Akkoyunlu hükümdarlığını üstlenmiştir (Sözen,1981, s.20). Cihangir Mirza Bey, daha önceki dönemlerde Karakoyunlular tarafından alınan topraklar için savaşmış nitekim yönetimdeki iç karışıklıklar nedeniyle başarı sağlayamamıştır. Uzun Hasan Abisi Cihangir Mirza Bey'in en büyük destekçisiydi. Ancak Karakoyunlu Cihanşah yüzünden Cihangir ve Uzun Hasan'ın arasında mücadele başlar. Uzun süren mücadeleden Uzun Hasan galip gelerek Akkoyunlu Devleti'nin hükümdarı olur (Sözen, 1981, s.22; Erdem ve Uyar, 2002, s.1540; Sümer, 2012, s.262) (Harita 12)

Harita 12. 1390-1444 Yılında Akkoyunlu Egemenlik Sahası

(Sözen,1981)

1453 yılında tahta geçen Uzun Hasan hem kardeşi Cihangir Mirza ile mücadele etmiş hem de birçok şehre fetih hareketlerinde bulunmuştur. Bunun sonucunda 1454 yılında Urfa'yı fethetmiş ve Mardin'i kuşatma altına almıştır. Ayrıca Uzun Hasan, Karakoyunlu Devleti'nin hakimiyetinde olan Erzurum ve Bayburt kentlerine sefer düzenlemiştir. Uzun Hasan bu seferler sonucunda kentlerden topladığı ganimetleri ülkesine getirerek ülke ekonomisini güçlendirmiştir (Sözen,1981, s.23). Bütün bu başarıların ardından güçlü bir konuma sahip olan Uzun Hasan, Anadolu topraklarının ardından yönünü batıya çevirmiştir. Venedik ve Karamanoğulları Beyliği, Anadolu'dan batıya doğru yönelen Uzun Hasan'ı Osmanlı Devleti'ne karşı desteklemekteydi. Akkoyunlu birliklerinin Osmanlı Devleti topraklarına saldırması, Kayseri'yi yağmalamaları ve Tokat'ı ele geçirmeleri nedeniyle Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmet Akkoyunlular üzerine harekete geçmiştir.1473 tarihinde Erzincan'ın Tercan bölgesinde Akkoyunlu ve Osmanlı Devleti arasında Otlukbeli savaşı gerçekleşmiş ve savaş sonucunda Osmanlı kuvvetleri galibiyet sağlamıştır (Sözen,1981, s.28; Erdem ve Uyar,2002, s.1542). Otlukbeli savaşında toprak kaybı yaşamayan Uzun Hasan, Gürcü topraklarına sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında hastalanarak 1478 tarihinde vefat etmiştir (Erdem ve Uyar,2002, s.1543).

Bey kentin yönetiminde bulunmuş ve kentte yoğun imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Söz gelimi, mescit, medrese ve zaviye inşa ettikleri ve bu eserlere bağlı vakıflar kurdukları bilinmektedir (Öztürkatalay,1995, s.52; Taşdemir, 2002, s.45). Akkoyunluların bölgede hüküm sürdüğü yıllarda Mardin’i ziyaret eden İtalyan elçi Barbaro, kentin yüksek bir tepede konumlandığını ve kent nüfusunun kalabalık olduğunu dile getirmektedir. Ayrıca dönemin ipek ve dokuma kumaşlarının çokça dokunduğu mühim bir üretim merkezi olduğunu ifade etmektedir (Barbaro,2005, s.24)

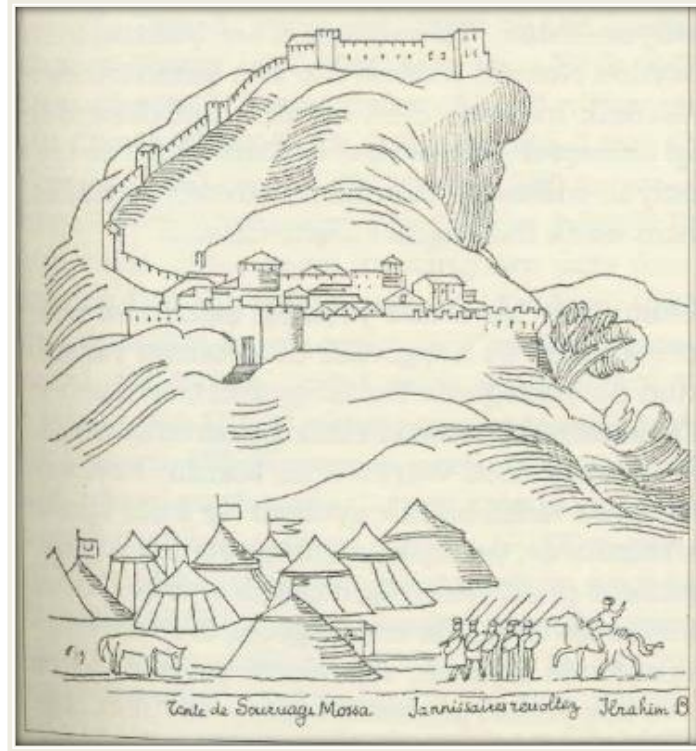
Akkoyunlular döneminde inşa edilen tekke-zaviye ve medrese şeklindeki kolonizasyon yapıları dikkat çekmektedir. Bu devirde özellikle şehirlerin ıssız bölgelerinde inşa edilen zaviyelerin varlığı çoğunlukla Mardin ve çevresinde görülmektedir. Söz gelimi; bu geleneğin en güzel örneklerini Kasım Padişah (Kasımiye) Medresesi, Cihangir Bey Zaviyesi, Hamza-i Kebir ve Hamza-i Sagir zaviyeleri oluşturmaktadır. Ayrıca kentin mimarisine bakıldığında zaviye-mescit türünde birçok yapı inşasının varlığı dikkat çekmektedir (Aydın ve Diğerleri,2000, s.109).

Akkoyunlu Devleti, tarih sahnesine çıktıkları ilk dönemlerde Diyarbakır ve çevresine hüküm sürmüşlerdir. Nitekim 15. Yüzyılın son yarısından sonra İran, Azerbaycan ve Irak topraklarına kadar geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. Fatih Sultan Mehmet 1473 yılında Otlukbeli Savaşı ile Akkoyunlu Devletinin siyasi varlığına son vermiştir. 1490 tarihinden itibaren eski nüfuzunu kaybeden Akkoyunlular Şah İsmail tarafından tarih sahnesinden silinmişlerdir (Öztürkatalay,1995, s.52; Erdem ve Uyar, 2002, s. 1545; Uzunçarşılı, 2019, s.194). Mardin’de Akkoyunlu hakimiyeti sona erdikten sonra Safevi Devleti’nin bölgeye hangi tarihlerde ne kadar hükmettiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır (Göyünç,1991, s.14; Demirkent,2005, s.95).

1.2.3. Mardin’de Osmanlı Devri

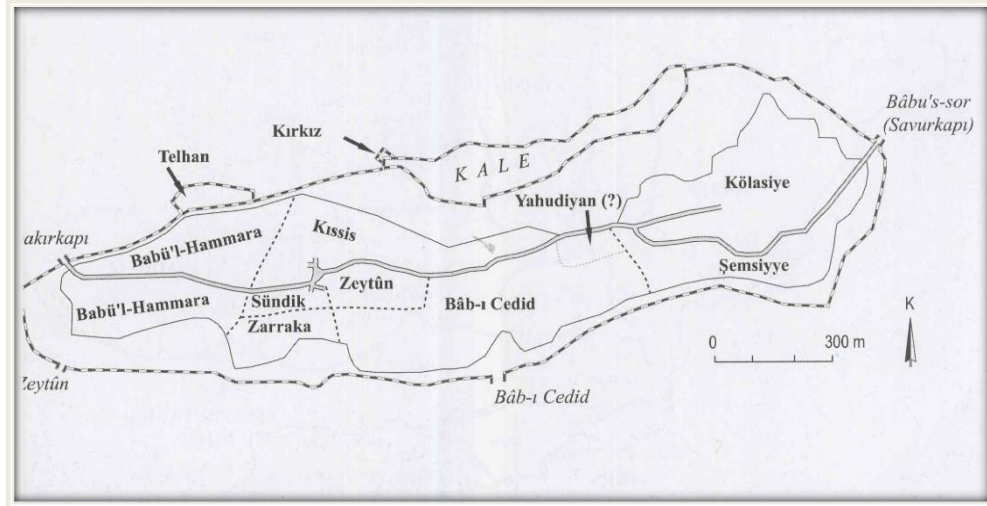
Mardin, 1517 yılında Mısır’a sefer düzenleyen Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim döneminde Bıyıklı Mehmet Paşa komutanlığında Osmanlı Devleti’nin egemenliğine girmiştir.1534 tarihinde sancak konumuna getirilen kent, 1647 tarihine kadar Diyarbakır eyaletine bağlı kalmıştır (Göyünç, 1991, s.15; Aydın ve Beykan,1997, s.1174; Aydın ve Diğerleri, 2000, s.112). Kent, sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti’nin hâkimiyet kurduğu Diyarbakır, Bağdat ve Mısır vilayetlerindeki yönetime bağlı kalmıştır. Mardin, Osmanlı şehirlerinin önemli üretim ve ticaret merkezlerinden biri olarak dikkat çekmektedir (Öztürkatalay, 1995, s.61; Aydın ve Diğerleri, 2000, s. 164).17. yüzyıla kadar Mardin, bağlı bulunduğu vilayetler ile ekonomik anlamda yarışmış ve bölgenin dinamik ticaret merkezlerinden biri olma özelliği sergilemektedir (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.118).

Mardin şehir dokusu ve fiziki yapısının bölgede hüküm süren Artuklular devrinde gelişip şekillendiği ve mimari bir gelenek olarak devam ettiği görülmektedir. Artuklular’dan sonra kentte ve bölgede hâkim olan Akkoyunlu ve Osmanlı Devletleri, Artukluların kent mimarisinin şekillenmesinde önemseddiği geleneği sürdürmüşlerdir. (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.117-118). Mardin’inde bu dönemde dikkat çeken önemli özellik bölgenin kendine has/geleneksel yerel yapım tekniklerini kullanmasıdır. Osmanlı Devleti’nin bölgeye hüküm sürdüğü yıllarda kentte, bölgenin geleneksel mimari anlayışını devam ettiren yapı inşası gözlemlenmektedir (Alioğlu,2003, s.22)

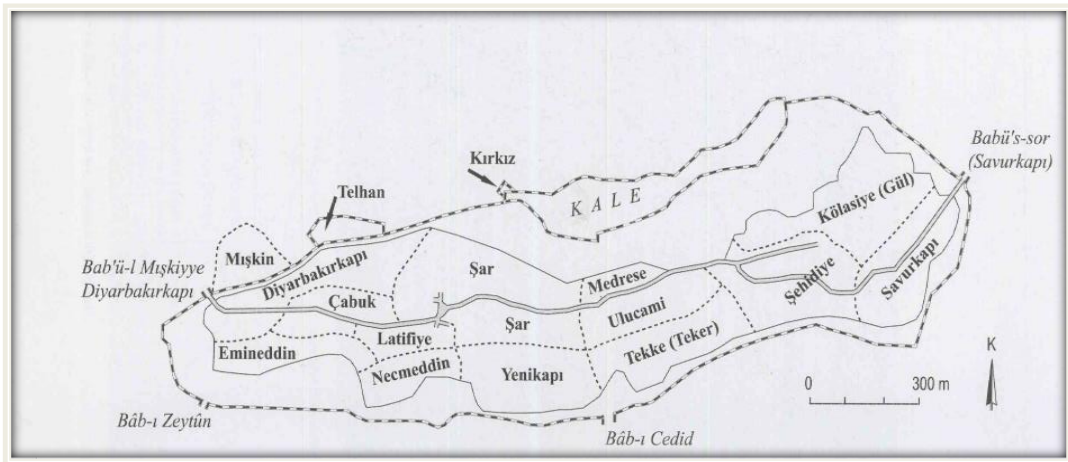

Çizim 2.17.yüzyıl'da Mardin (Gabriel, 1940, s.20)

1500'lerden 1890 tarihine kadar geçen dönem mimari kent dokusunu oluşturan mahallelerin ve ilk yerleşme unsurlarının inşa edildiği dönem olarak bilinmektedir (Çizim 2). Bölgede, artan nüfus nedeniyle mahallelerin geliştiği ve sivil yapıların yoğun imarı dikkat çekmektedir. Kölasiye, Zeytun, Zarraka, Yahudiyan, Babü'l Hammara, Şemsiyye, Bab-ı Cedid gibi mahalleler Osmanlı dönemi öncesi Mardin'de bulunan ve kentin fethinden sonra da varlıklarını korudukları dikkat çekmektedir (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.117-118-124) (Harita 14). Söz konusu mahallelerin günümüzde de kentin tarihsel dokusunu önemli derecede muhafaza eden eski Mardin'in temelini meydana getirmektedir. Bu mahallelerin esas olarak kalenin güneydoğu- güneybatı ve güneyinde konumlandıkları gözlemlenmektedir.

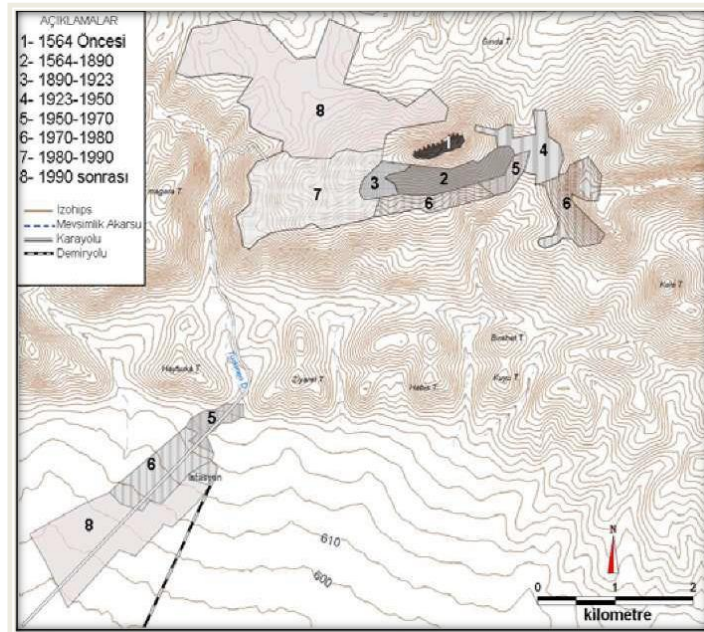

Harita 14. 1540-1565 tarihlerinde Mardin Mahalleleri (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.485) Osmanlı sanatı ve mimarisinde etkisini gösteren Batılı etkilerin Mardin mimari dokusuna yansımalarının olmadığı dikkat çekmektedir (Alioğlu,2003, s.22).19. yüzyıl Tanzimat Dönemi'nin Mardin'inde ilk kapsamlı modernleşme hareketlerinin başladığı ve bu kapsamda yaşanan değişimlerin varlığından söz etmek muhtemeldir. 19. Yüzyılın sonlarına doğru kentte inşa edilen idare, kışla ve okul gibi değişik fonksiyonlu yapıların varlığı söz konusu değişimi kanıtlar niteliktedir (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.118; Alioğlu,2003, s.22). Mardin 19.yüzyılda bünyesinde birden çok etnik ve dini çeşitliliği barındırmaktaydı. *Söz gelimi; Müslüman, Süryani, Keldani, Nasturi, Katolik, Ermeni, Yahudi ve Yezidi gibi birçok halk hoşgörü içerisinde yaşayan kozmopolit bir toplum özelliği sergilemektedir* (Alioğlu,2003, s.30)

Harita 15. 19. Yüzyıl Mardin Mahalleleri (Aydın ve Diğerleri, 2000, s.490)

Cumhuriyet Dönemiyle birlikte Mardin vilayet olarak belirlenmiştir. Bu anlamda resmi binalar inşa edilmiş, şehrin doğuya doğru gelişme gösterdiği dikkat çekmektedir. Kent topografyasının imkanları doğrultusunda sivil yapıların resmi binalar etrafında şekillendiği gözlemlenmektedir. 1950-1970 ve 1980 tarihleri arasında kentsel büyüme istasyon tarafına doğru devam etmiş, askeri ve eğitim yapıları inşa edilmiştir. 1980-1990 tarihleri arasında tarihi eski yerleşmenin güneybatı tarafına doğru geliştiği dikkat çekmektedir. Bu gelişme sonucunda Saraçoğlu ve Cumhuriyet mahalleleri varlığı söz konusudur. 1990 tarihinden sonra şehir, Diyarbakır yoluna doğru gelişim göstermiş ve Yenişehir hüviyeti ortaya çıkmıştır (Arslan ve Karadoğan,2007, s.226-227) (Harita 15) (Çizim 3).

Çizim 3. Mardin Kentinin Gelişim Evreleri

Akkoyunlu ve Osmanlı Devletleri, Mardin’de Artuklu döneminden sonra imar faaliyetleri gerçekleştiren devletlerdir. Araştırmacılarından Füsun Alioğlu, söz konusu her iki dönemde de Artuklu Devri mimarisinin geleneksel yapı tekniklerinin sürdürüldüğünü dile getirmektedir. Ayrıca sosyal ve dini fonksiyonlu yapı inşasının devam ettiğini nitekim yeni bir yorum anlayışının yerine eski geleneğinin tekrarlanarak sürdürüldüğünü zikretmektedir. Akkoyunlu ve Osmanlı devletlerinin kente hakimiyetleri esnasında inşa faaliyetleri sur dışına taşırılmış olsa da asıl inşa faaliyetlerinin sur içinde devam ettiği gözlemlenmektedir (Alioğlu,2005, s .22).

2.BÖLÜM: MARDİN'DE EĞİTİM VE EĞİTİM YAPILARI

2.1. MEDRESE KAVRAMI VE MEDRESENİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Medrese, Arapça'da “*Derase*” sözcüğünün kökünden türetilmiştir. Kelime olarak ders verilen yer anlamına gelmektedir. Din adamı ve hukuk adamı yetiştirmek amacıyla bir avlu etrafında derslikler ve birçok birimden meydana gelen eğitim binası olarak zikredilmektedir. Medreseler dini eğitimlerin okutulduğu okul olmasının yanı sıra talebelerin yatıp kalktıkları yer olarak da bilinmektedir. Medreseler, Türklerin egemenlik kurdukları Suriye, İran, Mısır, Türkistan ve Anadolu topraklarında inşa edilen ve daha sonra geliştirilen özellikle islam hukuku ve din bilgilerinin öğretildiği genellikle sıbyen mektebi sonrası eğitim- öğretim veren kurumlardır. Medreseler, günümüzde orta ve yükseköğretimle aynı düzeyde eğitim veren İslam yapısı olarak tanımlanmaktadır. Medrese yapı kurgusu olarak en yalın haliyle derslikler ve derslikler etrafında gelişen öğrenci hücrelerinden meydana gelmektedir (Ödekan,1997, s. 1118; Bozkurt, s.323,2003; Sözen ve Tanyeli, 2011, s. 201; Hasol, 2017, s. 313).

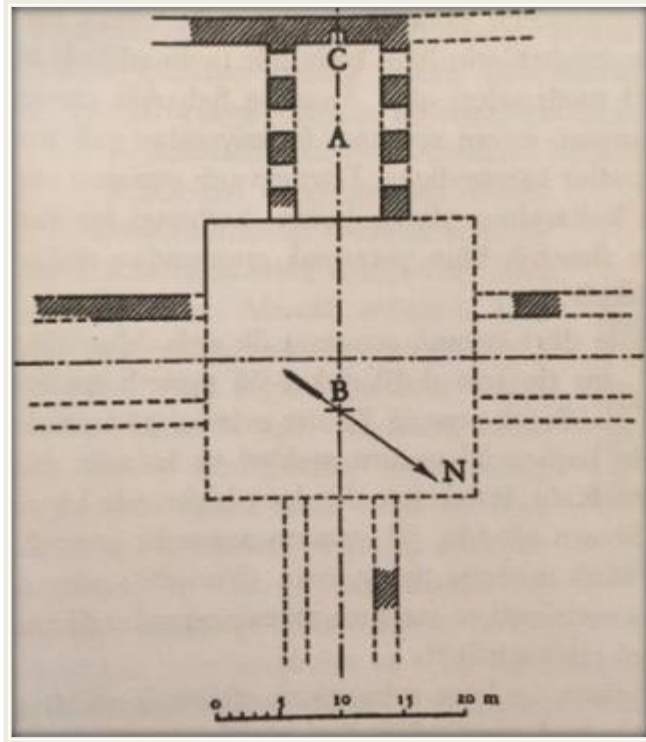
İslamiyet'in ilk yıllarında özellikle ilim öğretimi için tahsis edilmiş bir kurum yoktu. Bu dönemde camiler ibadet merkezi olmasının yanı sıra öğretim yapıldığı mekânlar olarak zikredilmektedir. Nitekim ders programlarının genişlemesi ve zenginleşmesi, camilerdeki gürültü olgusunun önüne geçilememesi, ilim eğitiminin tutarlı bir çizgide verilmesi gerekliliği nedeniyle eğitim kurumlarına ait binaların kurulmasına ihtiyaç duyulmuştur. Medrese eğitimi cami eğitimine nazaran daha sistematik, standart ve düzenlenmiş bir öğretim olarak tanımlanabilir (Cezar, 1977, s.299).

Medrese kurumunun varlığı camilerdeki eğitim- öğretim etkinliklerini hemen sona erdirmemiş aksine medrese- cami bileşik yapı olarak bir külliye bünyesinde inşa edilmişlerdir. İki yapıda da eğitim- öğretim faaliyetleri paralel bir şekilde devam ettirilmiştir (Kuran, 1969, s.1). İslam araştırmacısı Makdisi, İslam coğrafyasında medreselerin cami (mescid) yapısından ilham alarak geliştiği fikrini savunmaktadır. (Makdisi,2018, s.32) İslamiyet'in ilk dönemlerinde özellikle camilerde yapılan eğitim- öğretim yanı sıra kimi İslam alimlerinin evlerinde de hadis ve fıkıh derslerini verdikleri İslam kaynaklarında yer almaktadır (Eyice, 1993, s.91).

İslam dünyasının ilk ilim kurumları olan medreselerin X. yüzyıldan önce ne anlama geldiği hakkında pek bir bilgi sahibi olunmamakla birlikte, ilk olarak Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında büyük olasılıkla yüksekokul anlamına geldiği yaygın bir görüş arasındadır. Abdullah Kuran, Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında özellikle Nişapur'da kurumlaşan medreselerin Keramî tarikatının tesirine karşı koymak için Şafii mezhebine mensup kişiler tarafından inşa edildiğini ileri sürmektedir (Kuran, 1969, s.5).

Medresenin asıl kurucuları ile ilgili İslam düşünürleri arasında farkı görüşler ileri sürülmüştür. İslam araştırmacıları genellikle Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk 'ü medrese kurumunun kurucusu olarak görmektedir (Bektaşoğlu, 2008, s.295; Bozkurt, 2003, s. 324). Nitekim İslam coğrafyasında özel vakıflar aracılığıyla kurulup devlet tarafından desteklenen medrese yapılarının Nizâmülmülk 'ten önce görüldüğü bilinmektedir. Sözelimi; yayınladıkları eserler İslam tarihi ve mimarisi için önem arz eden bazı İslam bilginleri, Gazneli Sultan Mahmud devrinde (997-1030) Nişapur kentinde dört medresenin varlığından söz etmektedirler. Gazneli I. Mesud (1030-1040) tarafından da birçok medrese inşa edildiği zikredilmektedir. Bu çerçevede medrese kurumunun ilk örneklerinin Gazneliler (963- 1187) tarafından inşa edildiği, daha sonraki dönemlerde Büyük Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından pek çok medreseler inşa edildiği düşünülmektedir (Kuran, 1969, s.5; Cezar, 1977, s. 299; Şaman Doğan, 2013,430). Medresenin kuruluşu her ne kadar IX. ve X. yüzyıllara tarihlendirilmiş olsa da ilk medrese kuruluşunun Nişapur kentinde XI. yüzyılda başladığı bilinmektedir. Bu çerçevede kendisinden sonra inşa edilecek medrese kurumlarının teşkilatlanması açısından öncülük eden medresenin 1057 tarihinde Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından kendi adına ithafen Nizamiye ismiyle medreseler inşa ettiği bilinmektedir (Sayılı,2011, s.34). Kaynaklarda, nizamiye medreselerinin en ünlüsünün Bağdat'ta (1067) inşa edildiği zikredilmektedir. Nizâmülmülk bu medreseyi ünlü fıkıh âlimi Ebû İshak Şirazi için inşa ettirmiş ve onu medresenin ilk müderrisi olarak atadığını belirtmiştir (Kuran,1969, s.6; Bozkurt, 2003, s. 324). Daha sonraki yıllarda Nizâmülmülk çeşitli kentlerde medreseler inşa ettirmiş, medreselerin sürekliliğini sağlamak için vakıflar kurdurmuştur. Bu vakıflar sayesinde İslam bilginleri ve talebelerin geçim sıkıntıları taşımaksızın ilim ile uğraşmalarına vesile olmuştur. Selçuklular devrinde Bağdat, Nişapur, Merv, Belh, Musul, Basra, Herat, Hargird, Cürcân, Kirman, Şiraz, Kâşân, Rey,

Hamadan, Yezd, Tus ve Amul gibi imparatorluğun birçok kentinde medrese inşa edilmiştir (Cezar, 1977, s. 301; Yetkin, 1984, s.99; Bozkurt, 2003, s.324) (Çizim 4-5).

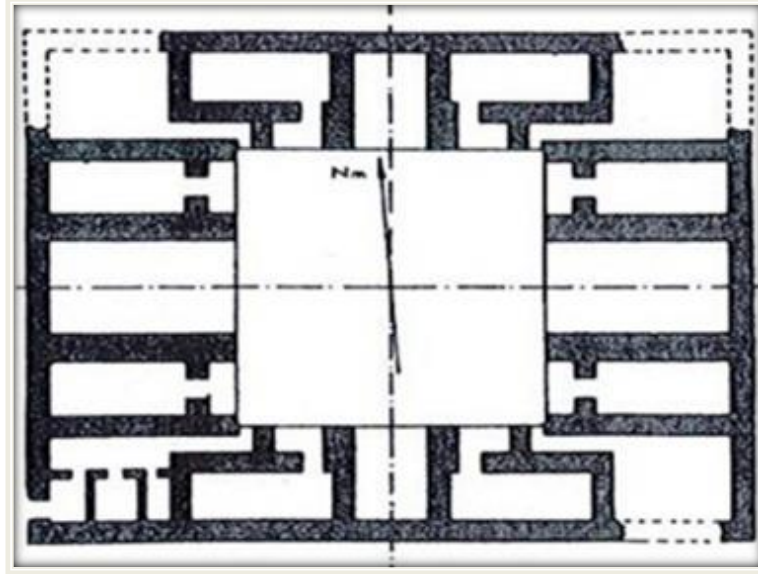

Çizim 4.Hargird Medresesi Planı

<http://www.selcuklumarasi.com/architecture-detail/hargird-nizamiye-medresesi>

[Erişim Tarihi; 01.09.2020]

Büyük Selçuklu devleti sonrasında Zengiler döneminde Irak ve Suriye topraklarında, özellikle Eyyubiler devrinde Suriye ve Irak'ta, Anadolu Selçuklu devleti devrinde Anadolu coğrafyasının birçok kentinde ve diğer İslam ülkeleri tarafından İslam topraklarının çeşitli bölgelerinde medrese imar faaliyetleri yoğun bir şekilde devam etmiştir (Cezar,1977, s.302).

Çizim 5.Rey Medresesi Planı

<https://okuryazarim.com/wp-content/uploads/2017/02/Rey-Medresesi-Plan%C4%B1.jpeg>

[Erişim Tarihi: 01.09.2020]

Dönemin siyasi ve sosyal konuları medrese inşası üzerinde etkili olmuştur. Bilindiği üzere kuruldukları ilk dönemden itibaren medrese kurumları; siyaset, bilim, ilim ve sosyal hayat gibi İslam âleminin hemen hemen tüm dinamiklerini etkilediği bir alan olmuştur. Vezir Nizâmülmülk Fatımilerin Şiilik propagandalarına karşı Sünniliğin savunulmasının sadece askeri mücadele ile kazanılamayacağını anlamış, Şii ideolojisine karşı siyasi ve manevi örgütlenmenin varlığına ihtiyaç duymuştur (Kuran, 1969,5). Bu çerçevede; Büyük Selçuklu, hükmettiği coğrafyada birçok mevkiiyi işgal edecek memurlara Sunni doktrinine uygun bir şekilde yetiştirilmesi için köklü bir eğitim sistemini geliştirmiştir (Cezar,1977, s.302; Bozkurt, 2003, s.324). Nizamiye medreseleri, dünya üzerinde İslam dininin eğitim kurumu olarak ilk olma niteliği sergilemektedir (Sayılı, 2011, s.27).

İslam cemaatini eğitici ve öğretici bir fonksiyona sahip medreselerin tüm ihtiyaçları vakıflar tarafından sağlanmaktadır. Medrese kurumunun işleyiş düzeni tüzük mahiyetinde vakfiyelerce kurallara bağlanmaktadır. Vakfiyelerde, medresenin eğitim ve öğretim programları, öğrenim süresi, öğrenci sayısı, medrese eğitimi ve işleyişi, öğretim kadrosu, görevlilerin ve personellerin maaşları, tüketilen gıda maddelerinin vakfın gelir-giderleri ve vakfın geleceği hakkında pek çok bilgi yer almaktadır (Kuran, 1969, s.2;

Bozkurt,2003,326). Nizamiye Medreselerinde eğitim- öğretim parasız bir şekilde sağlanmaktadır. Bu doğrultuda, eğitmen ve öğrencilerin maaşları ve giderleri, beslenme, barınma, giyim gereksinimleri, yapıların korunması veya tamiri bu maksatla kurulan vakıflar tarafından sağlanmaktadır (Cezar,1977, s.301).

Genellikle vakfiyelerde; medreseyi inşa eden baninin (sultan, vezir veya devlet adamları) dünya görüşü ve dini inançları konusunda bazı bilgiler yer almaktadır. Söz gelimi baninin mensup olduğu mezhep, medresede ders verecek olan müderris ve öğrencilerin seçiminde etkili bir rol oynadığı vakfiyelerde belirtilmektedir (Kuran,1969, s.2) İslam dini ilim öğrenip ilim öğretmeye değer verir. Bu anlamda medreseler ilim öğretmek ve yaymak için önem arz eden müesseselerdir (Yılmaz, 2017, s.238).

Medreselerde eğitim ve öğretim faaliyetleri genellikle bir müderris tarafından yürütülmekteydi. Müderrislerin hangi dersleri verecekleri, kaç tane öğrenci eğitecekleri, hangi mezhebe mensup olmaları gerektiği vakfiyelerde belirtilmekteydi. Müderris hem medresedeki eğitimini yürütmekte hem de medresenin idari işlerine de bakmakla görevliydi. Müderris sayısı medresenin büyüklüğüne bağlı olarak değişiklik gösteriyordu (Sayılı,2011, s.50). Muîd, müderris tarafından medresedeki başarılı öğrencileri arasından seçilip müderris yardımcısı görevini yürütmekteydi. Anadolu coğrafyasındaki bazı medreselerin mevcut vakfiyelerinde özellikle Anadolu Selçuklu devri medreselerinde birden fazla muîd bulunduğu zikredilmektedir. Müderris ve Muîd terimlerinin yanı sıra softa ve dânişmend adları zikredildiği dikkat çekmektedir. Söz konusu terimler öğrenciler için kullanılmaktaydı. Dânişmend ileri seviyede olan öğrenciye verilen ad olarak zikredilmektedir (Kuran, 1969, s.2).

Medreselerde kolluk dersleri; matematik, hendese(geometri), heyet (Astronomi) ve felsefe, Aliye Dersleri; kelam, mantık, arap dili, tefsir, hadis ve fıkıh dersleri okutulmaydı. Medreselerde müderrislerin bilgi ve becerilerinin yanı sıra mensup oldukları mezheplerde önem arz etmektedir. Hanefi, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezheplerinden hocalar cemaate göre seçilip ders vermekteydi. Söz konusu mezheplerin kuralları ve hocaların verecekleri derslerin verileceği vakfiyelerde açık bir şekilde belirtilmektedir. Medreselerde belirli bir ders programından çok müderrislerin uzmanlaştığı alan doğrultusunda ders programına belirlenir ve ona göre ders verilirdi. Medreselerde fıkıh (İslam hukuku) dersi önem arz eden bir konuydu. Söz gelimi, medrese

hangi mezhep için kurulmuşsa öğrencilere o mezhebin fıkıh eğitimi doğrultusunda ders verilirdi (Ergün,2015, s.225). Devlet eliyle oluşturulan medreselerde öğrenciler eğitim ve öğretimlerinin yanı sıra yeme- içme, barınma, kütüphane ve sosyal etkinlikler gibi kurumların çalışmalarından da faydalanabiliyorlardı (Ödekan,1997, s. 1189; Aslanapa,1963, s.34; Cantay,2006, s.338; Sayılı, 2011, s.8, Kemaloğlu, 2015, s. 93; Ergün,2015, s.228).

Medreseye öğrencilerin seçim ve kabul koşulları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin eğitim süresi hakkında da kesin bir bilgiye sahip değiliz. Nitekim Abdullah Kuran vakfiyelerde elde ettiği bilgiler doğrultusunda medrese eğitiminin üç yıl olduğu fikrini dile getirmektedir (Kuran,1969, s.4). Öğrenci üç yıl boyunca medresede hangi dersten hangi eseri ya da eserleri okumuşsa okuduğu dersler için hocasından “*icazetname*” isimli belge alırdı. Bu belge ile öğrenciler daha yüksek müderrislerin derslerine girmek için hak kazanırlardı. Medrese eğitimi esnasında derslerinde başarılı olamayan öğrenciler belli bir zamandan sonra medreseden çıkarılırdı (Güven,1998, s.142). Vakfiyelerde öğrenci sayılarının 30-40 arasında değiştiği dikkat çekmektedir. Öğrencinin medreseye kabulü devletin emir ve iznine bağlıdır. Vakfiyelerde medrese çalışanlarının gelir giderlerine dair bilgilerin bulunması, vakfiyelerin dönem hakkında fikir veren kaynaklar olduğunu göstermektedir (Sözen,1970, s.3).

Medreseler, İslam topraklarının her yerinde tek bir otorite tarafından inşa edilmiş, bu topraklarda bir anda yayılmış kurumlar değildir. Bu bağlamda, medreselerin gerek fiziki özellikleri gerekse de ortaya çıkış ve yayılış süreçleri değişiklik göstermektedir (Yılmaz, 2017, s.237). Medreseler, İslam dünyasının sosyal ve kültürel bünyesinde medrese binaları vasıtasıyla da kentlerin fiziksel bünyelerinde iz ve mevkileri olan kuruluşlar halinde asırlarca varlık gösterdiler (Cezar, 1977, s. 303). XI. yüz yıldan bu yana İslam topraklarında inşa edilen medreseler; halkın dinsel, sosyal ve kültürel açıdan gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Devletin gelişmesi için yaygın bir eğitim-öğretime ihtiyaç duyulduğunun göstergesi olan medrese kurumunun tutarlı bir gelişim çizgisi gösterdiği gözlemlenmektedir (Kuran,1969, s.5)

Anadolu Türk Tarihinin her döneminde her ilde bir veya birden fazla medrese inşasının bulunması dönemin gelişmişlik düzeyini ortaya koymaktadır. Medreselerin varlığı orta çağ şehirlerinin ulaşılmış olduğu gelişmişlik düzeyini kanıtlar niteliktedir. Büyük

Selçuklular devrinden uygulama alanı bulan medreseler gerçek anlamda Anadolu coğrafyasında gerçek yerini bulmuş ve uzun yıllar hızını kaybetmeden yaygın bir şekilde gelişme göstermiştir (Sözen,1970, s.2). Medreseler, Anadolu Türk kentlerinin Türkleşmesi ve birer Türk şehri hüviyeti kazanmaları yolunda etkili olmuşlardır (Cezar,1977, s.304).

Medreselerin Fonksiyonları/İşlevleri

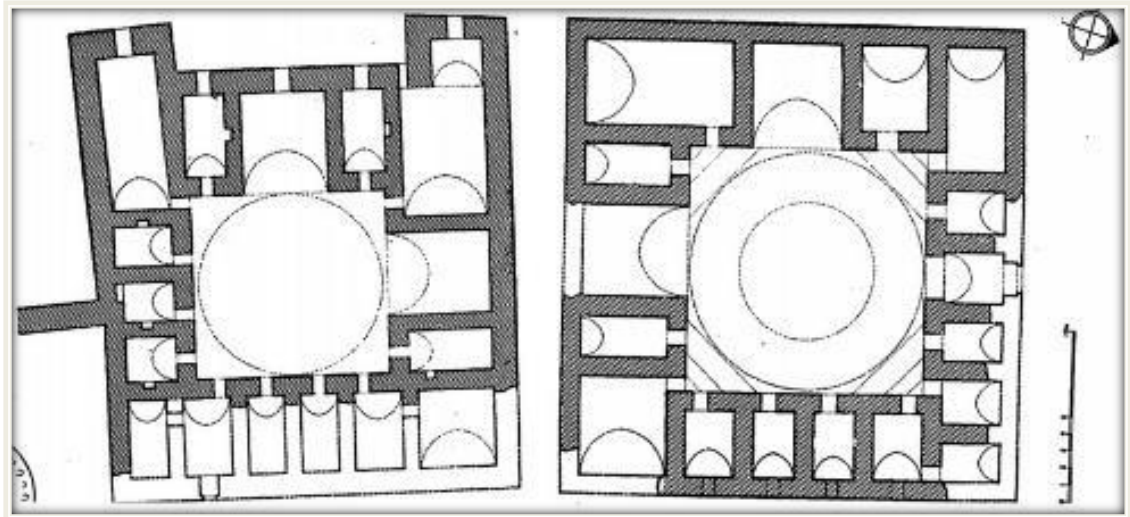
Medrese kurumları, ortaya çıktıkları dönemde kurum olarak işlevi/fonksiyonu belli olmamakla birlikte işlevi zamana ve coğrafyaya göre değişiklik gösteren islam bilgi geleneğine dayanan kurumlar olarak zikredilmektedir. Dönemin sosyal, siyasal, kültürel ve ilmi şartlarda görülecek değişiklikler bir vakıf müessesesi olan medrese kurumunun işleyiş ve fonksiyonlarında değişimlere neden olabilirdi (Yılmaz,2017, s.233).

Vakıflar tarafından tahsis edilmiş olan ve vakıf gelirleri ile desteklenen medreseler, yüksek öğretime tahsis edilmiş kurumlardır. Medreseler belirli bir düzeyde eğitim almış öğrencileri kabul etmekle birlikte ileri düzeyde eğitim veren kurumlardır. Medreseler hem ilmin gelişmesi hem de ilmiye mensuplarına maaş bağlanması sağlayarak onları devletin yanında tutmak amacıyla kurulmuş eğitim kurumlarıdır (Bektaşoğlu,2008, s.294; Yılmaz,2017, s.234).

Medreseler, ilim ve ulema arasındaki, siyaset ve siyasi gücü elinde bulunduran ile ilişki açısından önem arz eden bir konumdadır. Kuruluşu ve işleyişi dikkate alındığında medresenin hem ulemayı hem siyasi gücü elinde tutanı hem de toplumun çeşitli alanlarını ilgilendirdiği söylemek muhtemeldir. Özellikle bir nüfuz mücadelesi olarak irdelendiğinde; İslam coğrafyasında medrese kurumunun ortaya çıkışı ve yayılışı siyasi güç sahipleri için önem arz etmiştir. Bu anlamda medreselerin devlet mekanizmasına dahil olması arasında yakından bir ilişki olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2015, s.234).

Anadolu Coğrafyasında İnşa Edilen İlk Medreseler

Anadolu coğrafyasında medrese mimarisinin ilk örnekleri Danişmendli ve Artuklu kültür çevresinde inşa edildiği zikredilmektedir (Cantay, 2006, s.345). Merkezi kubbeli ve açık avlulu-eyvanlı olarak inşa edilen medreseler hem plan hem de mimari tasarımları açısından sonuna kadar devamlı bir şekilde uygulama alanı bulmuştur (Sözen, 1970, s.29; Aslanapa,1989, s.135). Anadolu topraklarının doğusunda ve Anadolu Selçuklu Devlet'ine tabii olarak yaşayan Danişmendliler, en eski medrese plan tipinin özelliğini taşıyan Yağlıbasan Medreseleri'ni inşa etmişlerdir. Günümüzde kısmen veya tamamen ayakta kalan medreseler, medrese mimarisi için önem arz eden yapılar olarak bilinmektedir. Bununla birlikte İslam coğrafyasında inşa edilen ilk merkezi kubbeli yapılar olması nedeniyle de önem arz etmektedirler (Çizim 6). Kapalı Medreseler, orta avlunun bir kubbe ya da tonoz ile örtülmesiyle meydana gelmişlerdir. Merkezi kubbeli medrese planı kurgusu ile Danişmendli Medreseleri, Anadolu medrese mimarisinin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. Söz gelimi; Danişmendlilerden sonra Anadolu coğrafyasında hüküm süren Selçuklu, İlhanlı, Beylikler ve Osmanlı Devleti dönemlerinde merkezi kubbeli medreseler inşa edilmiş ayrıca bu plan tipinin farklı yapı gruplarına uygulandığı da dikkat çekmektedir. Sivas merkez olmak üzere Danişmendliler, Tokat, Niksar, Amasya ve Kayseri şehirlerinde birçok medrese inşa etmişlerdir (Kuran,1968, s.39; Sözen,1969, s.2).

Çizim 6.Sağda Çukur (Yağlıbasan) Medresesi ve Solda Niksar Yağlıbasan Medresesi Planı (Kuran,1968, s.41-42)

Anadolu coğrafyasında gelişen medrese plan tipinin açık avlulu- eyvanlı tipin ilk örneklerinin Artuklu kültür çevresinde inşa edildiği bilinmektedir. Artukluların medrese mimarisinde iki plan tipolojisini uyguladıkları görülmektedir. Birincisi Anadolu Selçuklu medrese mimarisinde gözlemlenen açık avlulu ve eyvanlı tiptir. İkinci plan ise bir avlu etrafında teşkilatlanan mekanlardan oluşan plan tipidir (Altun, s1991, s.417). Açık avlulu medreselerin menşei hakkında Kuran; eski Budist manastırından (Vihara) etkilendiği fikrini savunmaktadır. Söz gelimi; Batı Pakistan topraklarının kuzeyinde eski Taxila kentindeki Budist manastırlar bu hipotezi destekler niteliktedir. Açık avlulu plan tipinin tercih edildiği bölgelerde genellikle iklim özelliklerinin elverişliliği doğrultusunda varlık gösterdikleri gözlemlenmektedir. Örneğin; iklimi sıcak ve kuru olan coğrafyalarda açık avlulu medrese plan tipinin tercih edildiği dikkat çekmektedir (Kuran,1969, s.10; Cezar,1977, s.304).

Mardin Hatuniye Medresesi 12.yüzyılın üçüncü çeyreğinde Artuklu Beyliği tarafından inşa edilmiş revaklı avluya sahip iki eyvanlı özelliği ile Anadolu medreseleri içerisinde en eski tarihli uygulama olarak düşünülmektedir (Altun,1991, s.417). Artuklular döneminde inşa edilen medreselerin Anadolu topraklarında inşa edilen en eski örnekler olması açısından önem arz etmektedir.

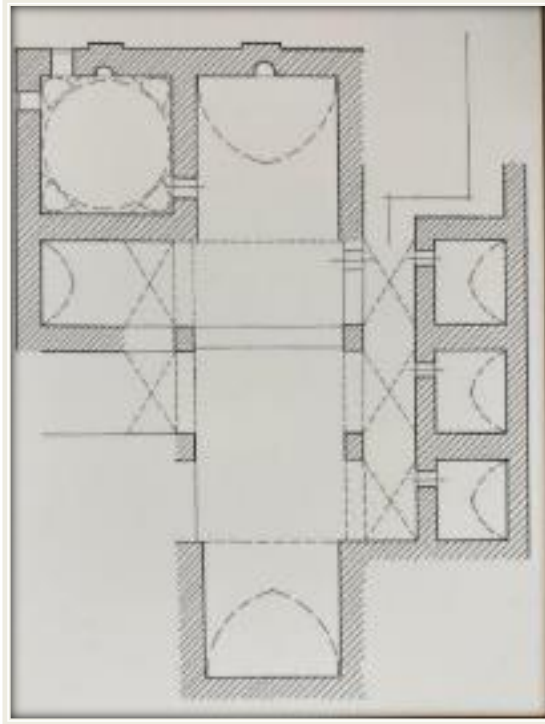
Artuklu devletinin hükümdarlarının hâkim oldukları topraklarda vücuda getirdiği eserler, Türk- İslam kültür ve medeniyetine hizmeti devam ettirmeye yönelik faaliyetler olarak karşımıza çıkmaktadır. Artukluların hüküm sürdükleri bölgelerde farklı din ve mezhepten insanların bulunduğu bilinmektedir. Söz gelimi, Mardin Zinciriye Medresesi'nde Hanefî ve Şafii mezheplerine ait mescitlerin bulunması Artuklu toplumunda söz konusu iki mezhebe mensup insanların varlığının göstergesidir (İlter, 1969, s.206; Kaya, 2019, s.81).

Mardin'de Artuklu devrinde medrese inşasına oldukça önem verildiği bilinmektedir. Mardin'de inşa edilen medreseler; Sitti Radvıyye (Hatuniye) Medresesi, Şehidiye Medresesi, Marufiye Medresesi, Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi, Altunboğa Medrese kalıntısı, Şah Sultan Hatun Medresesi günümüzde ayakta olan medreselerdir. Hüsamiye Medresesi, Muzafferriye Medresesi, Şeyh Aban (Melik Masur) Medresesi ve Savur Kapı Medresesi isimleri kaynaklarda isimleri geçen nitekim günümüze hiçbir kalıntılarını bulunmayan medreselerdir (Bulduk, 1999, s.186-189; Alioğlu,2003, s.46; Anonim, 2013, s.140).

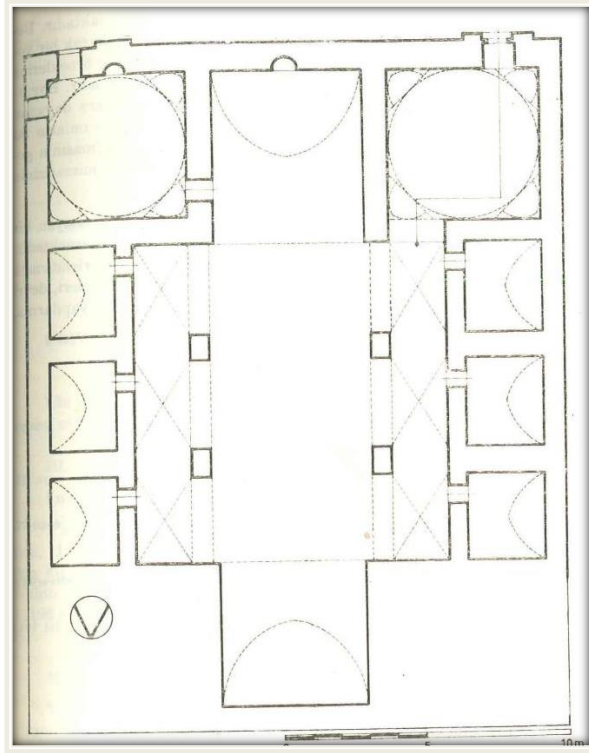
Bu bölümde Mardin merkezde yer alan bir dizi medrese tanıtılacaktır.

2.1.1. Mardin Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi

Mardin Kent merkezi Gül Mahallesi'nde yer alan Medrese, yöre halkı tarafından banisine ithafen Sitti Radviyye olarak adlandırılmaktadır. Yapının, inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Mardin Artuklu hükümdarı II. Kutbüddin İlgazi'nin saltanatı döneminde (1176-1184) inşa edildiği düşünülmektedir (Sözen,1972, s.96; Altun, s.1978, s.116). İnşa kitabesi bulunmayan yapının dıştaki kible cephe duvarında taşa yazılmış dört satır ve altta bir satırı kalmış vakfiyesi dikkat çekmektedir.

Çizim 7.Mardin Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi (Altun,1971, s.75)

Çizim 8.Sitti Radviyye (Hatuniye) Medresesi'nin Restitüsyon Önerisi

(Sözen,1972, s.99)

Günümüze kadar birçok değişikliğe maruz kalan medresenin, en dikkat çeken kısımları güney bölümü ve batı bölümüdür. Metin Sözen tarafından tamamlanan plan doğrultusunda yapının kuzey- güney yönünde uzanan dikdörtgen planlı, açık avlulu, avlusu iki yönden revaklı, üç eyvanlı ve iki katlı bir kurguya sahip olduğu dikkat çekmektedir (Sözen,1972, s.99) (Çizim 7-8). Giriş kapısı belli olmayan yapıya bugün, kuzeybatıdan girilmektedir (Fotoğraf 3). Giriş kapısından geçilen dikdörtgen planlı avlunun ortasında çokgen formlu bir havuz yer almaktadır. Avluyu doğu ve batı yönünde çevreleyen revaklar çapraz tonoz ile örtülüdür. Güney eyvanın bitişiğindeki kubbeli birim Kutbüddin İlgazi'nin ve annesi Sitti Radviyye'nin türbeleri olarak değerlendirilmiştir.

Fotoğraf 3.Sitti Radviyye Medresesi Giriş Kapısı ve Kitabesi (Erdemci,2021)

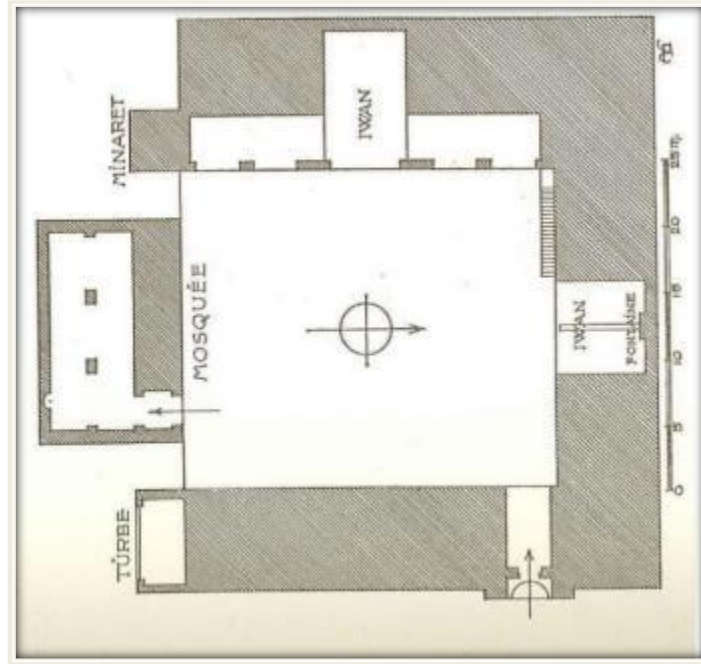
Medresenin yapımında taş ve tuğla malzemenin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bölgenin geleneksel taşı olan kalker taşı kesme taş ve moloz şeklinde kullanılmıştır. Kubbelerde, içten tuğla dıştan taş malzemenin kullanıldığı dikkat çekmektedir. Mescit mekânı olarak kullanılan ana eyvan beşik tonozlu olup tuğla malzeme ile dekore edilmiştir. Taş ve tuğla malzemenin kullanıldığı yapıda süslemenin yoğun olduğu görülmektedir. Söz gelimi, dıştan taş içten tuğla malzeme ile inşa edilmiş kubbede geometrik motifler yer almaktadır. Mescit ve türbenin güney duvarındaki mihrap nişlerinde taş malzemedeki yoğun bitkisel ve geometrik motiflerin varlığı dikkat çekmektedir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4.Sitti Radviyye Medresesi Mescidi Mihrabı ve Türbeyi Örtten Kubbe

2.1.2. Mardin Şehidiye Medresesi

Yapı, Artuklu ilçesi Şehidiye¹⁹ Mahallesi, birinci cadde olarak bilinen ana caddenin güneyinde Şahtana Konağı'nın karşısında yer almaktadır. Yapının tarihlendirilmesi ile ilgili araştırmacılar farklı görüşlere sahiptir. Nitekim yapının XIII. Yüzyıl'da inşa edildiği kesin olarak bilinmektedir.²⁰ Medreseye ait günümüze az sayıda kitabenin kaldığı dikkat çekmektedir. Vakfiyesi²¹ günümüzde okunmayacak vaziyette olup yapının çeşitli bölümlerinde kitabelerin varlığı söz konusudur (Çağlayan, 2017, s.87). Şehidiye Medresesi 2000 ve 2005'te olmak üzere iki kez restore edilmiştir (Güzel,2010, s.40).

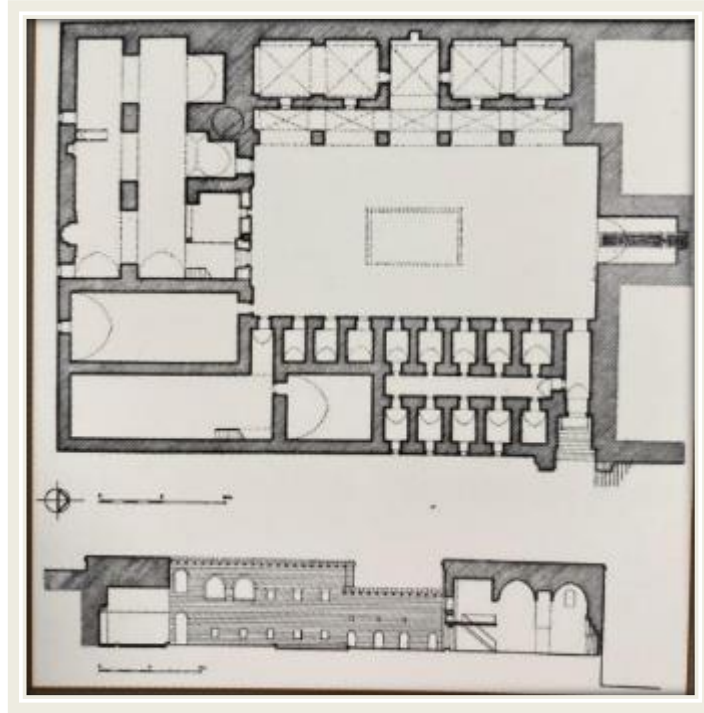

Çizim 9.Şehidiye Medresesi Planı (Gabriel,1940)

¹⁹ Şehidiye Mahallesi denilmesinin nedeni, Medrese bu araziye inşa edilmeden önce burada birkaç Şehid mezarının bulunmasıdır. Detaylı bilgi için bkz. Artuk, 1971, s.68.

²⁰ Yapı kitabesinde "Artuklu Melik es Said Necmeddin Gazi Bin Artuk Arslan b. İlgazi b. Timurtaş b. İlgazi b. Artuk'un" sözleri ile başlar ve medresenin vakıfları sayılır. Bkz. Altun, 1978, s.154. Medresenin tarihlendirilmesi ve banisi hakkında çeşitli görüşler olup bir kısmı şöyledir: Araştırmacılardan Kâtip Ferdi ve İbrahim Artuk, yapının Sultan Melik Nasreddin Artuk Arslan'ın (1201-1239) yaptırdığını ve kendisinin de ölümünden sonra buraya gömüldüğünü zikretmektedir (Ferdî,1939, s.22, Artuk, 1971, s.68). Nejat Göyünç de Şehidiye Medresesi'ni aynı sultan tarafından inşa edildiğini düşünmektedir (Göyünç, 1991, s.115). Araştırmacılardan Albert Gabriel vakfiyeyi okuyarak yapının 1239-1259 tarihleri arasında Sultan Melik Nasreddin Artuk Arslan'ın oğlu Melik Es Said Necmeddin Gazi b. Artuk Arslan tarafından inşa edildiği dile getirmiştir (Gabriel, 1939,2.28). Aynı şekilde yapı, Metin Sözen ve Abdullah Kuran tarafından XIII. yüzyılın başına tarihlendirilmektedir (Sözen, 1967, s.30; Kuran, 1969, s.35).

²¹ Kitabeler için bkz. Çağlayan, 2017, s.87-92.

Çizim 10.Şehidiye Medresesi Planı (Abdullah Kuran,1969)

Medrese kuzey- güney doğrultudaki bir alanı kaplamaktadır. Dikdörtgen planlı yapı, güney yönünde iki sahnalı mescid mekânı, revaklı avlusu ve eyvan düzenine sahiptir. Açık avlulu yapıda öğrenci odaları doğu bölümde teşkilatlanmıştır. Yapıya kuzeydoğudaki anıtsal taç kapı ile geçiş sağlanmaktadır. Avlunun kuzey duvarında selsebilli eyvan yer almaktadır. Gabriel'in planından avlunun batı duvarında eyvan kurgusu ve revak düzeninin varlığı dikkat çekmektedir (Çizim 9). Batı duvarının güneydoğu köşesine kare kaideli minare konumlanmıştır. Avlunun güney bölümünde dikdörtgen planlı iki sahnalı mescid mekânı bulunmaktadır. Mescidin doğusunda dikdörtgen planlı türbe mekânı yer almaktadır. Medrese, son yıllarda özensizce onarımlar ve değişikliklere maruz kalmış, orijinal planından çok az bölüm günümüze kalmıştır. Söz gelimi; araştırmacılardan Abdullah Kuran'ın yapı ile ilgili verdiği planda, ortak bir avlu etrafında kurgulanan cami ve medrese binalarının varlığına dikkat çekmektedir (Altun, 2011, s.78) (Çizim 10).

Fotoğraf 5.Şehidiye Medresesi 1911 tarihli Anıtsal Giriş Kapısı

http://gertrudebell.ncl.ac.uk/photo_details.php?photo_id=5678

Fotoğraf 6.Şehidiye Medresesi Anıtsal Giriş Kapısı

Yapıya doğuda yer alan tek giriş kapısı olan anıtsal giriş kapısı geçilmektedir (Fotoğraf 5-6) Tamamen kesme taştan inşa edilen, yüksek ve derin bir niş şeklinde düzenlenen taş kapıdan beşik tonoz örtülü bir hol ile avluya geçiş sağlanmaktadır. Beşik tonoz örtülü holün güneyinde bir kapı aracılığıyla medrese odalarının bulunduğu ikinci bir bölüme geçiş sağlanmaktadır. Avlunun kuzey duvarında selsebilli bir eyvan yer almaktadır. Eyvandaki çeşmeden akan suların kanallar aracılığıyla avludaki havuza döküldüğü görülmektedir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7.Şehidiye Medresesi Güney Selsebilli Eyvanı

Gabriel ve Kuran'ın vermiş olduğu planlara bakıldığında avlunun batısında beş açıklığa sahip revaklı bir bölüm yer almaktadır. Revaklar ve revakların arkasında kalan odalar çapraz tonoz ile örtülüdür. Avlunun doğu kanadı iki katlı olup alttaki kısımda portali avluya bağlayan koridorun güneyinde sekiz açıklık bulunmaktadır. Söz konusu açıklıkların öğrenci hücrelerine açıldığı görülmektedir (Fotoğraf 8). Hücrelerin güneyinde türbe mekânı yer almaktadır (Çizim 9-10)

Fotoğraf 8.Şehidiye Medresesi Doğu Cephe Duvarı

Avlunun güneyinde zamanla bazı değişikliklere maruz kalan cami yer almaktadır. Camii içten beşik tonozlu olup dıştan düz dam şeklinindedir (Fotoğraf 9). şehidiye medresesi Cami minaresinin önceki dönemlerde bir deprem sonucunda yıkıldığı düşünülmektedir. Günümüzde avlunun kuzey batı köşesinde konumlanan minare 1916-1917 tarihinde Zinciriye Medresesi'nin restorasyonu için çalışan mimar Jorj Ertaş 'ın Babası Lole Giso tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Kare bir kaide üzerine oturtulmuş silindirik gövdeli ve iki şerefeli olarak tasarlanan minare eklektik bir üslup sergilemektedir (Artuk,1971, s.68) (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 9.şehidiye Medresesi Cami

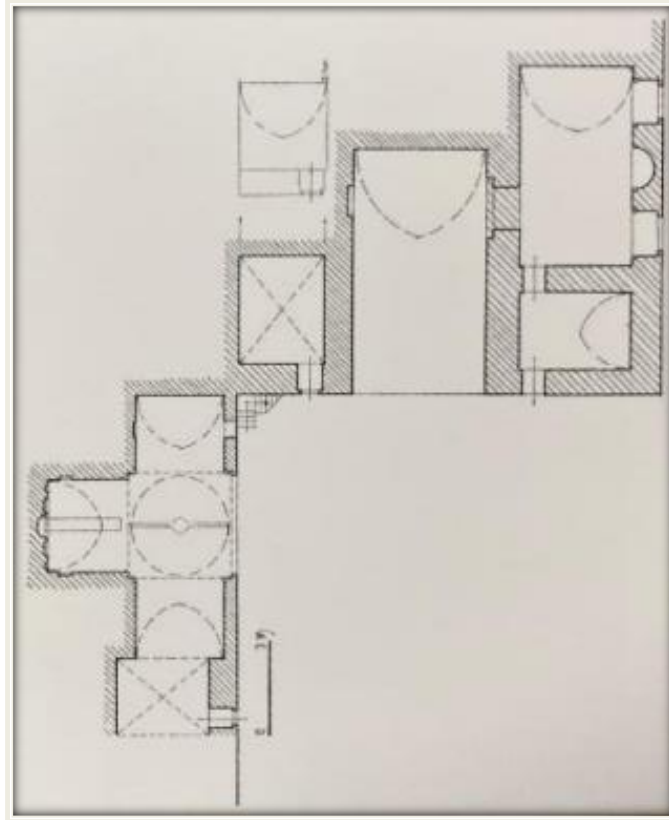

Fotoğraf 10.Şehidiye Medresesi Selsebilla Eyvan ve Minare

Özgün halini büyük oranda kaybeden yapı bazı değişikliklere uğramasıyla birlikte, açık avlulu, revaklı, eyvanlı ve iki katlı olarak kurgulanmıştır. Eğimli bir alana konumlanan yapının kuzey kanadı tamamıyla yan cepheleri ise kısmen toprak altındadır. Medresenin yapımında taş malzemenin yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bölgenin geleneksel taşı olan kalker taşı kesme taş ve moloz şeklinde kullanılmıştır. Anıtsal taş kapıda, cami avlu cephe duvarlarında, türbede, kitabelerde ve minarede bitkisel ve geometrik bezemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir.

2.1.3. Mardin Marufiye Medresesi Kalıntısı

Yapı, Mardin Şar Mahallesi'nin kuzeyinde yer almaktadır. Beyt il Artuki, Hacı Maruf Medresesi veya Marufiye olarak adlandırılan yapıya ait herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Yapı ile ilgili Abdulgani Efendi, Mardin Tarihi eserinde “*Şeyhullah Mahallesi'nin üstündedir. Gayet geniş ve muhteşem idi. 1345(1926) senesinde bu dahi tahrip ve enkazı şuraya, buraya sarf edildi. Şimdi üç-dört hücresi duruyor...*” şeklinde ifade etmektedir (Bulduk,1999, s.244). Araştırmacılar Nejat Göyünç, yapının Artuklu dönemine tarihlendirmek ile birlikte 1526 tarihinde yapının tamir edildiğini belirtmektedir. Ayrıca medreseye ait bazı vakıf gelirlerinin olduğunu dile getirmektedir (Göyünç,1991, s.119). Yapının mimari özellikleri ve bezeme programı dikkate alındığında yapının XIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir (Sözen,1972,116).

Çizim 11. Mardin Marufiye Medresesi Planı (Altun,1978, s.145)

Yapının mimari kalıntılarında bakıldığında çok geniş bir alana yayılan bir medrese olduğu görülmektedir. Yapı kalıntılarında açık avlulu ve eyvanlı bir plan şemasına sahip

olduğu dikkat çekmektedir. Medrese, uzantılarından anlaşıldığı kadarı ile bir avlu etrafında kurgulanmış mekanlardan oluşmaktadır (Çizim 11). Araştırmacılarından Ara Altun, yapının söz konusu özelliği ile Mardin Kasımiye ve Zinciriye Medreseleri gibi avlunun dışına da yayılan bir tipin belki de eski örneğinin olması açısından önemli olduğu zikretmektedir (Altun,2011, s.86). Medresenin günümüze kalan kısımları birkaç ailenin konakladığı ev olarak işlev sağlamaktadır (Fotoğraf 11-12).

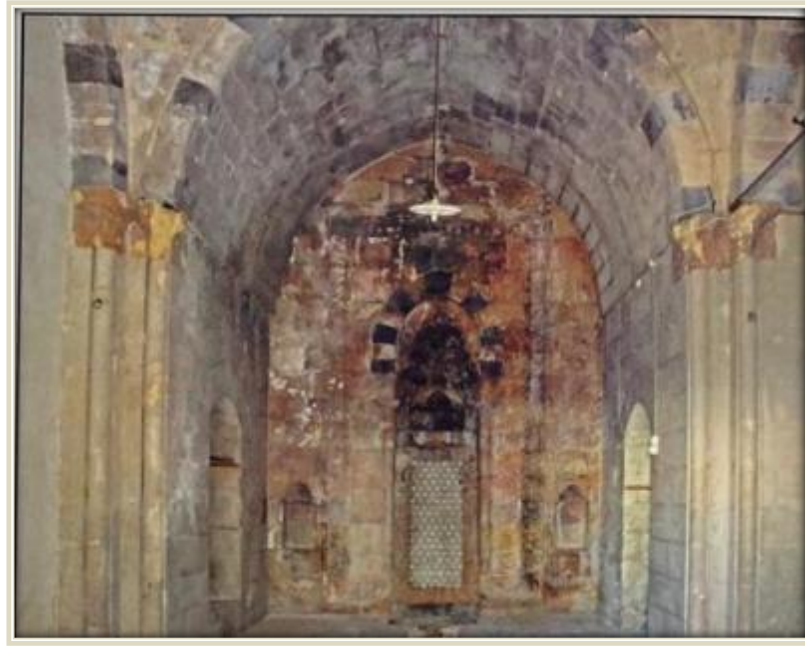

Fotoğraf 11.Marufiye Medresesi Genel Görünüşü (VGMA)

Fotoğraf 12.Marufiye Medresesi'nin Kubbeli Bölüm (aa,2010, s.38)

Günümüzde bazı bölümleri ayakta olan yapının şüphesiz en önemli ve tarihlendirilmesi kolay olan bölümü kuzey kısmıdır (Altun,2011, s.87). Bu kısımda günümüzde önu örülü olan nitekim bir kemer ile dışa açık olduğu düşünölen küçük kubbeli bir mekân yer almaktadır. Söz konusu mekânın üç yönden üç beşik tonozlu eyvanla birleştigi görölmektedir. Kubbeli birimin solundaki eyvandan sonra çapraz tonozlu bir mekân yer almaktadır. Kubbeli mekânın kuzeyindeki eyvan cephesinden başlayan taş mozaikle döşeli bir selsebil bulunmaktadır. Bu selsebilden akan sular kubbeli bölümün altından geçerek avluya kadar ulaşır (Fotoğraf 13).

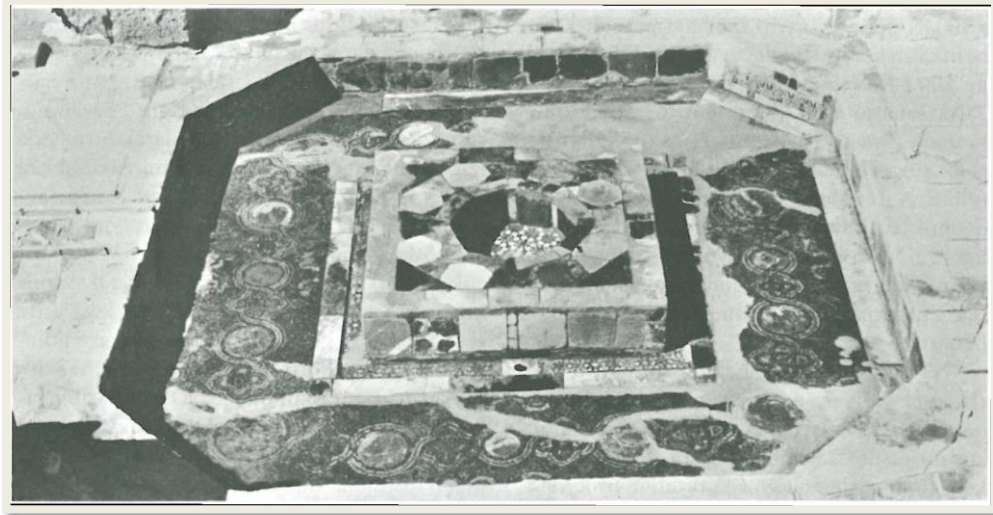

Fotoğraf 13.Marufiye Medresesi Taş Mozaik Döşemeli Selsebili (Altun, 1978, 149)

Avlunun doğu bölümünde önu moloz taşlar ile örölü olan büyük ve geniş bir eyvan yer almaktadır. Eyvanın kuzey bölümünde iki katlı bir kısım bulunmaktadır. Eyvanın güney kısmında bazı değişikliklere maruz kalmış iki bölüm yer almaktadır. Söz konusu bölümlerden doğudaki büyük odanın mihrap nişli bir mescit olduğu tahmin edilmektedir (Altun,1978, s.144). Hem Mardin mimarisi hem de bölge mimarisi için önem arz eden selsebilli eyvan kurgusunun Marufiye Medresesi'nde de karşımıza çıkmaktadır. Mozaik döşemeli selsebilli eyvanın, Diyarbakır Artuklu Sarayı selsebili ve havuzu ile benzerlik gösterdiği görölmektedir (Sözen,1972, s.116; Altun,1978, s.143; Aslanapa,1991, s.81) (Fotoğraf 14-15).

Fotoğraf 14.Marufiye Medresesi Taş Mozaik Döşemeli Selsebili (Altun, 1978, 149)

Fotoğraf 15.Diyarbakır, Artuklu Sarayı Taş Mozaik Havuz (Aslanapa,1989, s.192).

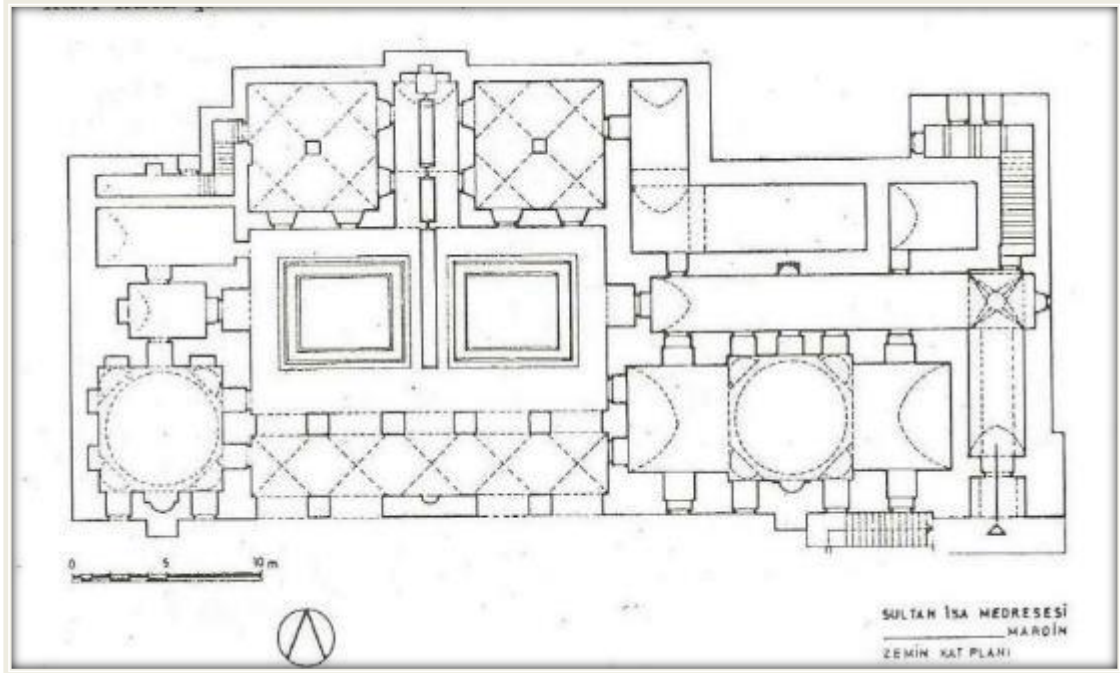
Marufiye Medresesi 'sinde çok düzgün kesme ve moloz taş kullanılmıştır. Yapıda zengin taş işçiliğinin varlığı dikkat çekmektedir. Söz gelimi; selsebilde kesme taşların arasında beyaz ve siyah renkli altıgen ve üçgenlerle oluşturulmuş mozaik taş döşemede, sütuncelerin başlık ve oturtmalıklarında bitkisel motifli geçmelerle süslenmiş zengin taş işçiliği görülmektedir (Fotoğraf 14-15).

2.1.4. Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi

Yapı, Medrese Mahallesiinde yer almaktadır. Oldukça eğimli bir araziye konumlanan yapı, Melik Necmeddin İsa bin Muzaffer Davud bin El-Melik Salih tarafından H.787/1385 tarihinde inşa edilmiştir.²² Ayrıca Timur'un kente saldırıları sonucunda Artuklu hükümdarı Sultan Salih'in Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi'nde hapsedildiği bilinmektedir (Gabriel,1939, s.29; Aslanapa, 1955, s. 63; Sözen,1972, s.187; Minorsky,1999, s.318; Aydın ve diğerleri, 2000, s.440; Altun,2011, s.99).

Zinciriye Medresesi, kayalık bir inişin üzerinde Mardin Kalesi'nin eteğinde kurulmuştur. Yapı, dikdörtgen bir alana konumlanmış olup doğu-batı yönünde genişlemektedir. İki kat üzerine yükselmekte olan yapı avlu, medrese, mescit, türbe ve çeşitli ek bölümlerden meydana gelmektedir (Sözen,1970, s.188; Minorsky, 1972, s.321). Yapı, ortak (tek) bir avlu etrafında toplanan mekân özelliğinin sınırlarını aşmış ve geniş bir alana yayılan mimari bir plan özelliği sergilemektedir (Altun,2011, s.94) (Çizim 12). Abdülgani Efendi, yapıda, Şafii ve Hanefi mezheplerine ait iki mescidinin ve yaz namazgahının bulunduğunu zikretmektedir (Bulduk,1999, s.88-89). Yapı, doğu ve batı kanatlarında konumlanan dilimli kubbeleri ve yüksek anıtsal taç kapısı ile dikkat çekmektedir. Bu kubbelerden doğudaki dilimli kubbenin altında cami mekânı yer alırken batı kanattaki dilimli kubbenin altında türbe yer almaktadır.

²² Yapının anıtsal taç kapısı üzerindeki yazıttan "*İsa b. Davud b. Salih b. Gazi b. Kara Arslan Artuklu 787/1385*" Artuklu soyundan Melik Necmeddin İsa bin Muzaffer Davud bin El-Melik Salih tarafından H.787/3 Şubat 1385 tarihinde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim yapının mimari hakkında bilgi verilmemiştir. İnşa kitabesi dışında yapının farklı yerlerinde de yazıtlar bulunmaktadır. Bilgi için Bkz. Altun,1911, s.99.

Çizim 12.Zinciriye(Sultan İsa) Medresesi Zemin Kat Planı (Sözen,1972, s.188)

Zinciriye Medresesi'ne giriş yapının güney cephesinin doğu kanadına konumlanan ve batıdaki tek yönlü birkaç basamak ile çıkılan taçkapı ile sağlanmaktadır (Fotoğraf 15). Taç kapıdan üzeri beşik tonoz örtülü bir hole geçiş sağlanmaktadır. Bu holün bitiş yerinde yıldız tonozlu bir kısım ile üst kata ve batı yönündeki mekanlara geçit vermektedir. Giriş holünün batısında medresenin avlusuna açılan ve beşik tonoz ile örtülü koridora geçiş sağlanmaktadır. Koridorun güney kanadında cami mekânı, kuzey kanadında L biçiminde ve beşik tonoz örtülü birer oda yer almaktadır. Dikdörtgen planı olan cami, doğu- batı yönünde uzanmaktadır. Koridora bakan cephedeki pencereler aracılığıyla aydınlanan cami orta kısmı iki kat boyunca yükselen bir kubbe ile örtülü olup yan kanatları yüksek beşik tonoz ile örtülüdür. Caminin güney cephe duvarında dışarıya açılan dört pencere yer almaktadır (Çizim 12).

Fotoğraf 16.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Anıtsal Giriş Kapısı (Yeşilbaş, 2010, s.257)

Fotoğraf 17.Zinciriye(Sultan İsa) Medresesi Mescit

Fotoğraf 18.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Zemin Kat Avlusu (Çaça,2010, s.94)

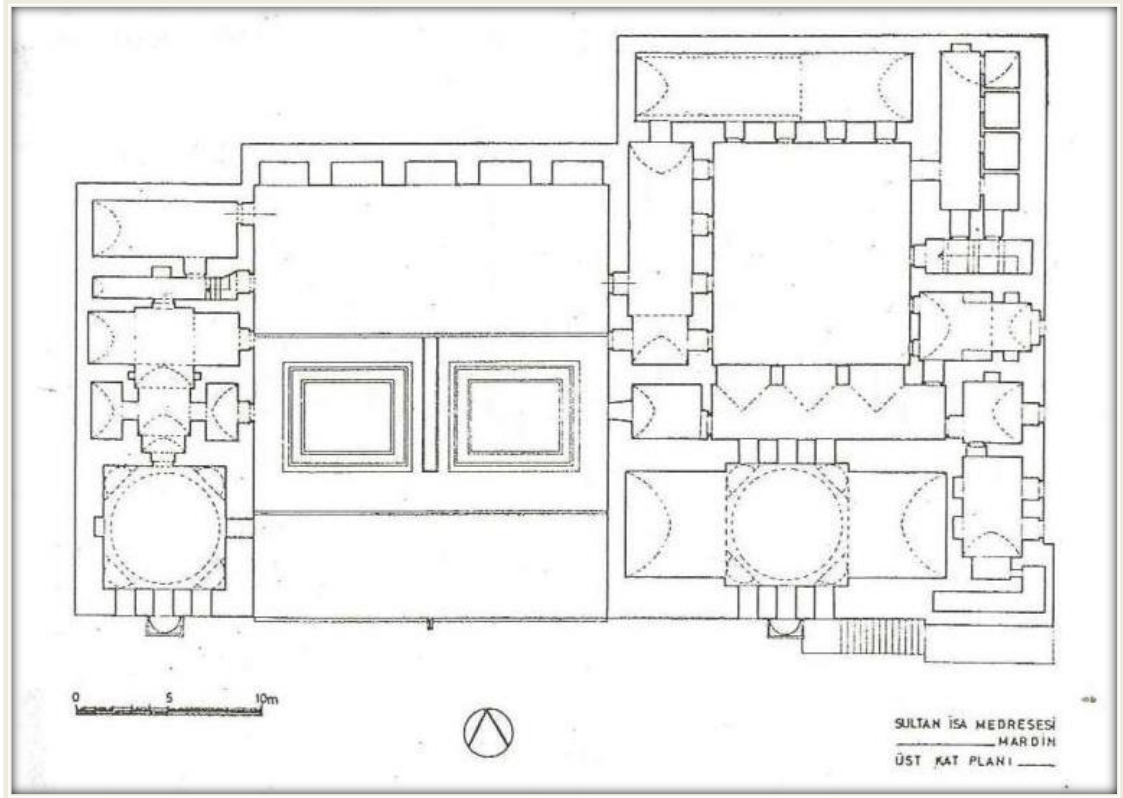
Caminin kuzeyindeki beşik tonoz örtülü koridordan yapının avlusuna geçiş sağlanmaktadır (Fotoğraf 16-17). Dikdörtgen planlı avlunun kuzey cephesinde eyvan, batı kanadında türbe mekânı ve güney cephe duvarında dört ayağa oturan revaklar yer almaktadır. Beş kemerli revaklar çapraz tonoz örtülüdür. Avlunun kuzey kanadında selsebilli eyvan bulunmaktadır. Eyvanın doğu ve batısındaki odaların onarımdan sonra eklendiği düşünülmektedir²³. Cami mekânından avluya geçişi sağlayan girişin tam karşısında türbe mekânının giriş bölümü yer almaktadır. Kapıdan girilince beşik tonozlu giriş koridorundan güney cephede yer alan türbeye geçiş sağlanmaktadır. Kare planlı olan mekânın üzeri iki kat boyunca yükselen bir kubbe ile örtülmüştür (Altun,1978, s.171) (Fotoğraf 18).

²³ Araştırmacıardan Metin Sözen, bu odaların yerinde önceden tonozlu birer revak kurgusunun varlığından nitekim zamanla revakların değiştirildiğinden bahsetmektedir. Ayrıca söz konusu örtü sisteminin Mardin evlerinde de görüldüğünü zikretmektedir. Detaylı bilgi için Bkz. Sözen, 1972, s. 190.

Fotoğraf 19.Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi Batı Kanadı

Batı cephede merdiven kullanılmadığı için üst kata geçiş doğu kanattaki anıtsal giriş kapısının karşısındaki merdivenle ile sağlanmaktadır. Merdivenlerle geçilen üst kat avlusu kare planlıdır. Kare planlı ve açık avlunun güney kanadında üç kemerle teşkilatlandırılmış revak dizisi dikkat çekmektedir. Revakların güney duvarında yer alan pencereler alt kattan başlayıp iki kat yükselen camiye açılmaktadır. Üst kat avlusunun doğu bölümündeki odalara revaklardan geçilmektedir. Avlunun etrafında beşik tonoz örtülü odalar yer almaktadır (Çizim 13) (Fotoğraf 19-20).

Çizim 13.Zinciriye Medresesi Üst Kat Planı (Sözen,1972, s.189)

Fotoğraf 20.Zinciriye Medresesi Üst Kat

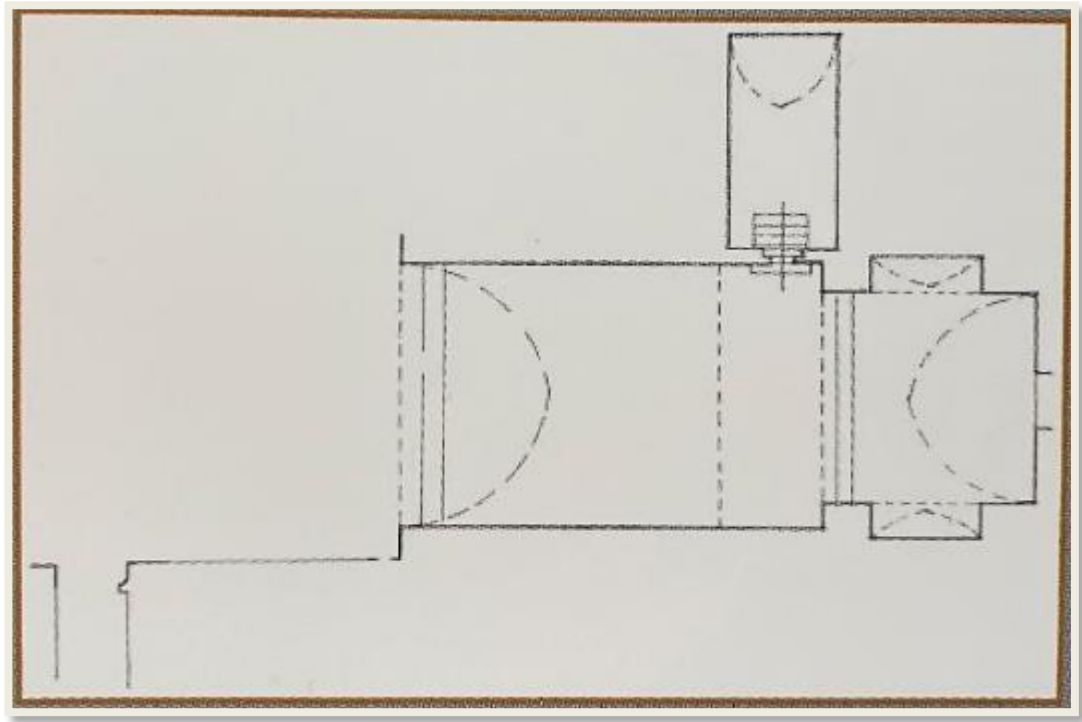
Zinciriye Medresesi'nde bölgenin geleneksel taşı olan açık renkli sarımsı kesme kalker taş kullanılmıştır. Süsleme kompozisyonları oluşturulurken mermer ve renkli taş malzeme yoğun olarak kullanılmıştır. Bezeme kurgusu yoğun olarak anıtsal taç kapıda, selsebilli eyvanda, mescit giriş kapısı, türbenin giriş kapısında ve mihraplarda uygulama alanı bulmuştur. Bitkisel ve geometrik süslemenin yanı sıra yazının da yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Yeşilbaş, 2020, s.276) (Fotoğraf 21).

Fotoğraf 21.Zinciriye Medresesi Taç Kapısındaki Süsleme Kompozisyonu

2.1.5. Mardin Altunboğa Medresesi Kalıntısı

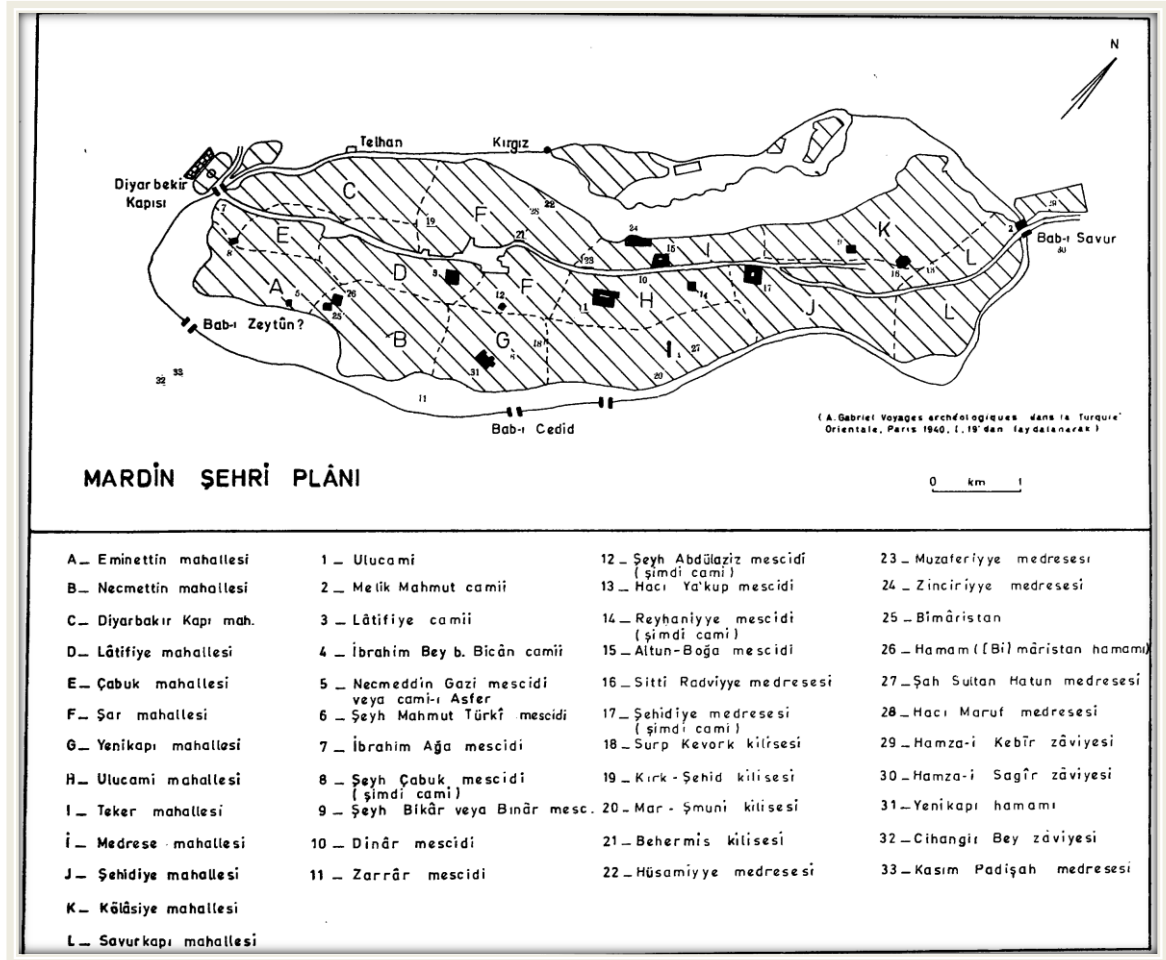
Yapı; Medrese Mahallesi, Zinciriye Medresesi'nin doğu kısmındaki çıkmaz sokakta yer almaktadır. Kâtip Ferdi, yapının Melik Mansur'un emiri Altunboğa tarafından inşa edildiğini zikretmektedir. Melik Mansur'un hükümdarlık yılları göz önüne alınır, yapının XIV. yüzyılın ortalarında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Sözen,1972, s.158; Altun,1978, s.167; Bulduk,1999, s.240) (Çizim 14)

Çizim 14. Altunboğa Medresesi Planı (Altun,2011, s.93).

Yapının kalıntılarında bugün çeşme olarak kullanılan bölümün medrese eyvanı olduğu düşünülmektedir. Eyvan güneyden kuzeye doğru uzanmakta olup eyvanın dibinde suların biriktiği çeşmenin haznesi yer almaktadır. Beşik tonozla örtülü eyvanın sağ ve solunda derin sivri kemerli iki niş bulunmaktadır. Eyvanın kuzeydoğusunda birkaç merdivenle çıkılan dikdörtgen planlı beşik tonozlu bir bölüm yer almaktadır. Söz konusu bölümün önünde kuzey güney doğrultuda uzanan beşik tonozlu bölüm kademeli bir şekilde dışarıya açılmaktadır. Bu bölümün biraz güneyinde doğu kısmına doğru bir kapı kalıntısının varlığı dikkat çekmektedir (Sözen,1972, s.158; Altun,1978, s.167)

Yapıda yörenin yöresel kalker taşı kullanılmıştır. Düzgün kesme ve moloz taş kullanılan yapıda bitkisel bezemenin kalıntıları dikkat çekmektedir.

Harita 16.Mardin Şehir Merkezinde Yer Alan Maddi Kültür Unsurları (Göyünç,1991, s.66)

3.BÖLÜM: KATALOG/ MARDİN KASIMIYE MEDRESESİ

3.1.YAPININ YERİ VE ADI

Kasımiye Medresesi, günümüz kadastral kayıtlarına göre Mardin ili Artuklu ilçesi Saraçoğlu Mahallesi, tapununun 17 pafta, 605 adada, alanı 2207 m² olan 2. parseli üzerinde yer almaktadır.²⁴ Şehrin güney batısında Bab-ı Zeytun olarak bilinen bölgenin dışında oldukça eğimli bir arazi üzerinde inşa edilmiştir (Harita 17-18). Yapı, Osmanlı Vakıf kayıtlarında Kasım Paşa Medresesi olarak geçmektedir. Kasım Paşa medresesi, “zaviye ve mescid” veya “medrese ve zaviye” olarak Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarına geçmiştir. Birinci Dünya Savaşına kadar faaliyet gösteren yapı, XVI. yüzyılda Mardin’de geliri en fazla olan ve vakıfları en zengin olan kuruluş durumundaydı (Altun,1971, s.99, Göyünç, 1991, s.116). Yapı, kent merkezinden oldukça uzaktaki bir alana konumlanmıştır. Yapının bu alanda inşa edilme nedeni olarak nüfusun bu bölgeye doğru kaydığını ve ihtiyaç doğrultusunda inşa edildiği düşüncesini akla getirmektedir.

Harita 17. Mardin Kasımiye Medresesi Koruma Alanı Sınırı (Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, 2019)

²⁴ Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kayıtları 2019.

3.2. YAPININ TARİHİ

Kasımiye Medresesinin tarihini verebilecek hiçbir kitabe bulunmadığı için inşa tarihi bilinmemektedir. Nitekim Gabriel'in ileriye sürmüş olduğu görüş doğrultusunda; yapımına Artuklu Beyliği egemenliğinin sonlarına doğru başladığı, ama artan dış baskılar sonucunda yapının yarım kaldığı daha sonra bölgeye hâkimiyet kuran Akkoyunlular tarafından tamamlandığı ileri sürülmektedir²⁵. Medrese, Akkoyunlular tarafından tamamlandığı için Akkoyunlu Cihangir'in oğlu Kasım (1487-1502) adına atfedilmiştir. Medresenin mimarı hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte, yapının Mardin'deki Sultan İsa Medresesi ile arasındaki büyük mimari benzerlikten ötürü aynı mimar tarafından inşa edildiğine dair fikirler ileri sürülmektedir (Gabriel, 1940, s.35; Sözen, 1970, s.202; Altun, 1971, s.99; Sözen, 1981, s. 119; Göyünç,1991, s.117; Alper, 2005, s. 241).

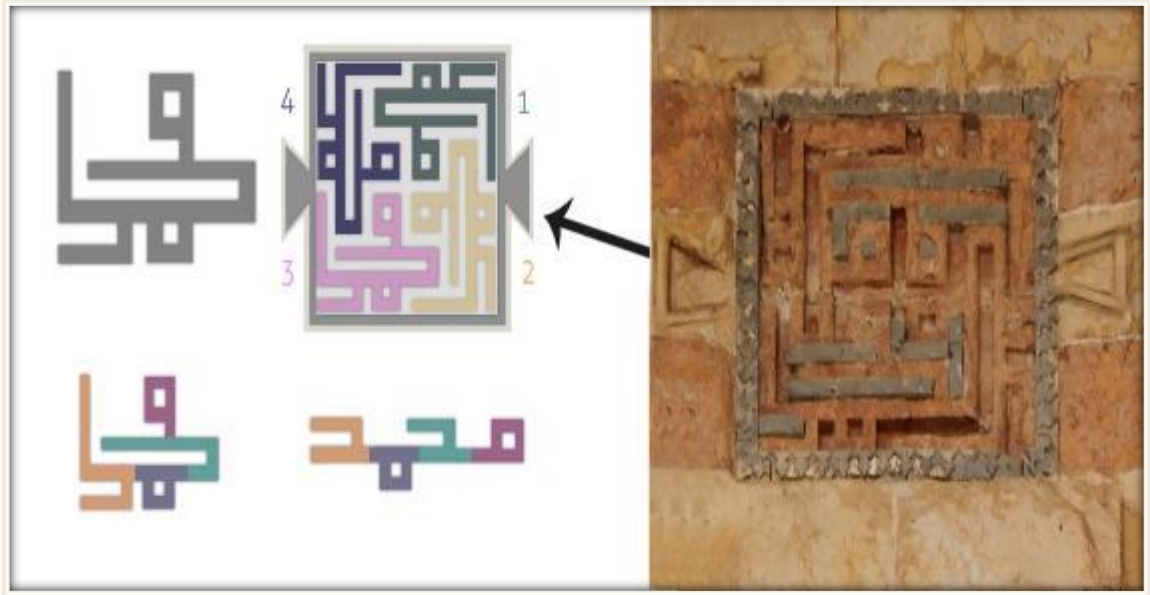

Harita 18. Kasımiye Medresesi Google Map'te Görünümü

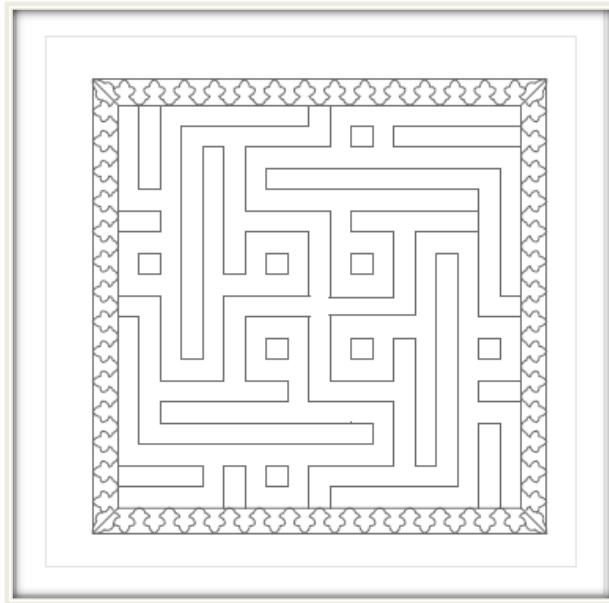
²⁵ Medresenin üzerinde herhangi bir kitabenin olmaması yapının tarihlendirilmesi ile ilgili araştırmacılar tarafından farklı fikirler sunmalarına neden olmuştur. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Çağlayan, 2017, s. 148-150.

3.3. KİTABE

Medresede yapının inşa tarihini belirtecek herhangi bir inşa kitabesi bulunmamaktadır. Nitekim, selsebilli eyvanın güney yönüne bakan iç cephe duvarında kare şeklinde kakma tekniğinin uygulandığı kufi hatlı bir kitabe yer almaktadır. Söz konusu kitabenin dört eşit bölümünde “*Muhammed*” lafzı yer almaktadır (Fotoğraf 22) (Çizim 15). Renkli taşın alternatif bir şekilde kullanıldığı kitabede taşların yer yer düştüğü görülmektedir.

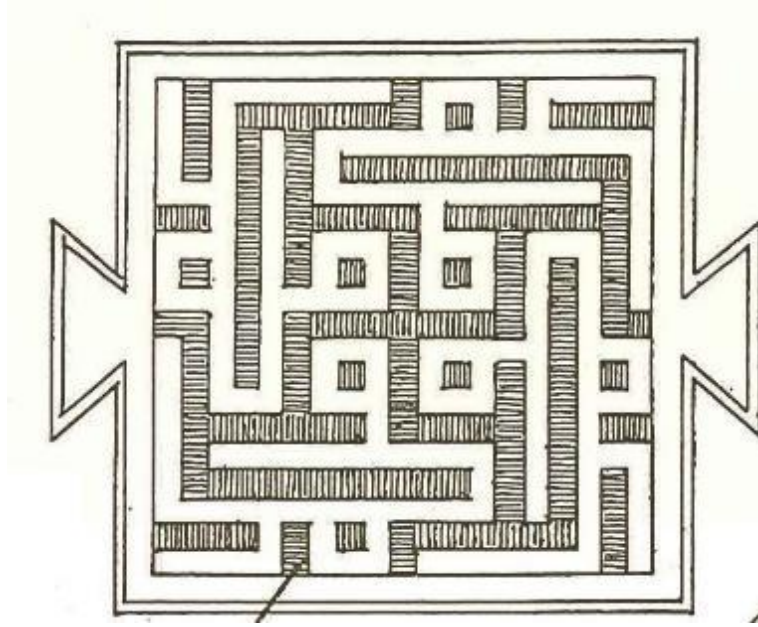

Fotoğraf 22. Kasımiye Medresesi Selsebilli Eyvandaki Kufi Hatlı Kitabe (Zaghloul,2019)

Çizim 15.Kasımiye Medresesi Selsebilli Eyvandaki Kufi Hatlı Kitabe (VGMA)

Araştırmacılarından Albert Gabriel, bölgede yaptığı araştırmalarda Kasımiye Medresesi'ndeki bu kitabeden söz etmektedir. Gabriel, kitabedeki renkli taşların bazılarının düştüğünü belirterek kitabenin rölövesini çizmiştir (Çizim 16) (Fotoğraf 23).

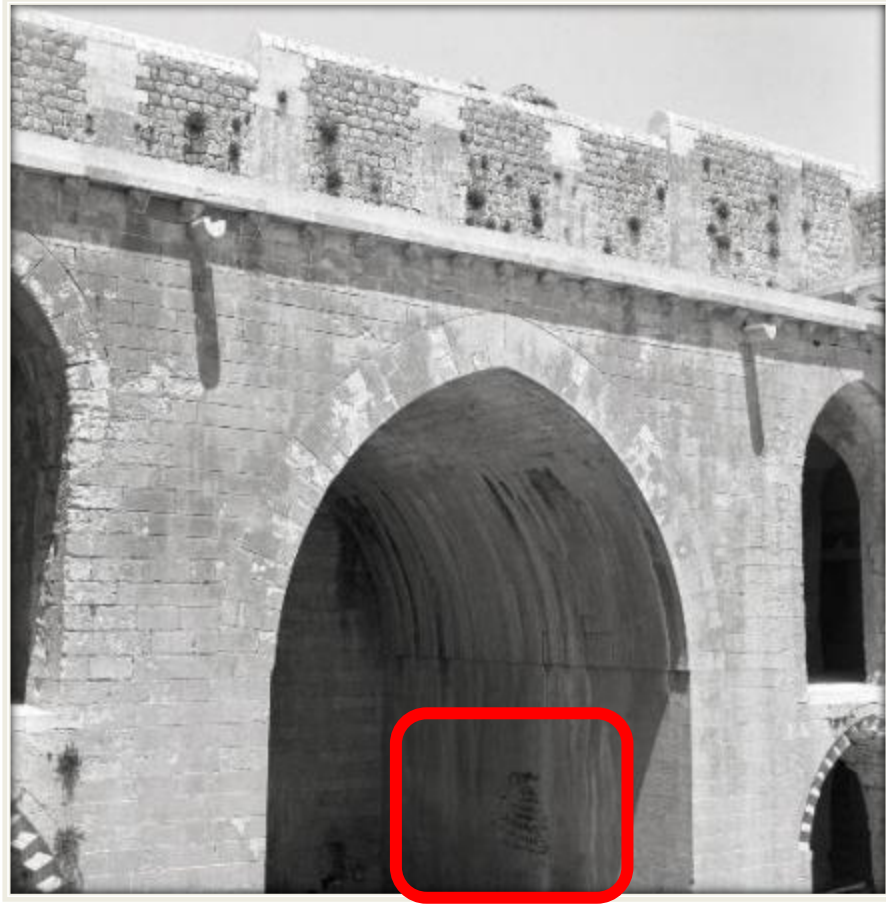

Çizim 16. Kasımiye Medresesi Selsebilli Eyvandaki Kufi Hatlı Kitabenin Rölövesi
(Gabriel,1940, s.36).

Fotoğraf 23. Kasımiye Medresesi, Kufi Hatlı Kitabenin Günümüzdeki Durumu

Kasımiye Medresesi selsebilli eyvanın doğu iç duvarında kalem işi ile yazılmış bir kitabenin varlığı kayıtlar arasındadır. Söz gelimi; Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1967 yılı onarımlarında kalem işi bir kitabenin fotoğrafı yer almaktadır. Günümüzde bu kalem işi yazı yerinde yoktur. Araştırmacılar tarafından hadis olduğu anlaşılan yazıda *“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. İnsanlar üzerinde öyle bir zaman gelecek ki; İslam’ın yıldız ismi, imanın resmi, Kuran’dan ise har ve hurufat kalacaktır...”* ifadeleri yer almaktadır (Çağlayan,2017, s.153) (Fotoğraf 24).

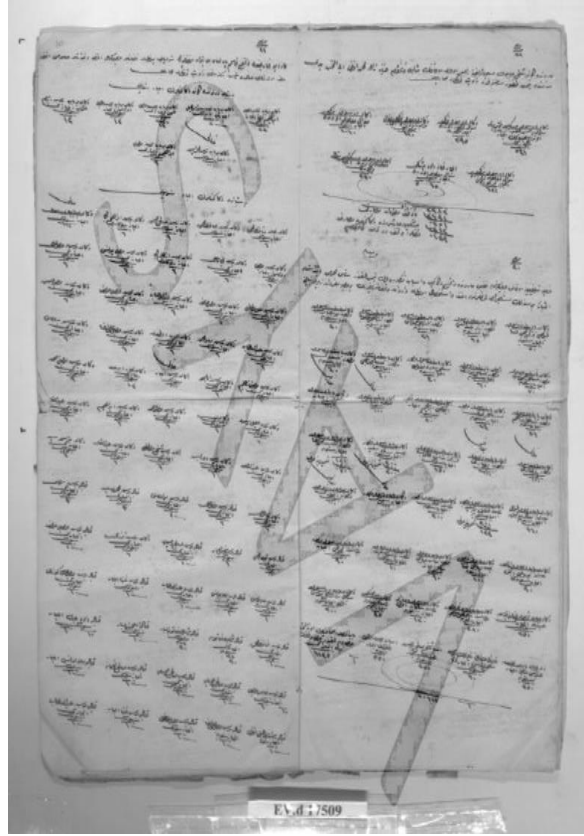
Fotoğraf 24. Kasimiye Medresesi Selsebilli Eyvanın Doğu İç Duvarındaki Kitabe (VGMA)

3.4. VAKFIYE

Yapı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Dairesi Mardin’de bulunan vakıfların listesinde Kasım Paşa Medresesi ve Camii vakfı adı ile kayıtlıdır. 8800/1 Kayıt,532/0 defter,0030 sayfa, 0 sıra numaralı tanzim ile yer almaktadır (Çağlayan,2017, s.154). Medrese 16.yüzyıl Osmanlı Vakıf kayıtlarında Kasım Padişah Medresesi adıyla yer almaktadır (Bizbirlik,2002, s.302).

Araştırmacılardan Abdülğani Efendi, medresenin Kasım Padişah tarafından inşa edildiğini ve medrese yapısından bahsettiği çalışmasında ayrıca medreseye birçok emlak ve akar²⁶’ın vakfedildiğini ifade etmiştir. Medreselerin önemli finans kaynakları arasında, yöre halkının Allah’ın rızasını kazanmak amacıyla, ilim faaliyetlerine yardımda bulunma ve ilimden faydalanmak amacıyla verdikleri fitre ve zekât yardımları ile kurulan vakıflar yer almaktadır (Eken,2006, s.469). Söz gelimi, bu vakıflar arasında Akkoyunlular Devri’nde inşa edilen Kayseriye Bedesteni’nin dükkanlarının varlığından da bahsedilmektedir (Bulduk,1999, s.156; Yeşilbaş, 2021, s.764) (Belge 1).

²⁶ Akar; “Kiraya verilerek gelir getiren tarla, dükkân, ev, bağ vb. mülk” anlamına gelmektedir. (<https://sozluk.gov.tr/>).

Belge 1.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Kayseriye Bedesteni ile ilgili 7509 No'lu Defter (Yeşilbaş,2021, s.765)

Nejat Göyünç, bölgede yaptığı araştırmacılar sonucunda Kasımiye Medresesi için Mardin'deki anıtlar içerisinde 16.yüzyılda vakıf ve gelirleri en fazla olan eser olarak ifade etmektedir. Bu vakıflar arasında 1526 tarihine Mardin Merkez'de 243 dükkânın varlığı zikredilmektedir. Kayseriye Bedestenindeki dükkanların söz konusu dükkanlar arasında olduğunu ifade etmektedir. Mardin Merkez'deki dükkanların dışında Kasımiye Hamamı, köylerdeki değirmenler ve hububat hisseleri medreseye vakfedilmiştir. Vakıf gelirleri 141.082 akçeye karşılık gelmektedir. Göyünç, bu vakıf gelirlerinden medrese, mescid ve zaviyenin masraflarını karşılandıktan sonra geriye kalan günlük 51 akçe, yıllık ise 18.360 akçe'nin devlete verildiğini zikretmektedir. Ayrıca Medresenin vakfına Diyarbakır 1540 yılında Diyarbakır'da bulunan Kasım Padişah vakfına ait 13 dükkânın gelirleri de eklenmiş olup yıllık toplam geliri 199.631 akçe olmuştur (Göyünç,1991, s.117).

Medresenin vakıf gelirleri, medresede eğitim veren veya çalışan kişilere maaş olarak da verilirdi. Söz gelimi; 1540 yılında Mevlâna İneyeddin (günlük 15 akçe), Mevlâna

Hüseyin Şirvani (günlük 10 akçe), Mevlana Mansur Müneccim (günde 3 akçe) şahıslarının medrese gelirlerinden faydalandıkları bilinmektedir. Söz konusu tarihte medresede yedisi Hanefi ve altısı şafii mezhebinden olmak üzere on üç dânişmend ve on üç suhte bulunmaktadır. Dânişmend ve suhtelerin barınmaları ve kişisel ihtiyaçları yine medrese vakfından sağlandığı kayıtlar arasında yer almaktadır (Göyünç,1991, s.118).

Kasım Paşa Medresesinin vakıf gelirleri 1564 tarihinde 266.795 akçeye yükseldiği zikredilmektedir. Medrese gelirlerinden yararlanan Mevlana Seydi Ali(günde10 akçe), Mevlana Muhammed Veledi- Mansur(günde 3 akçe), Mevlana Muhiddin Bin Bahaddin (günde 30 akçe), Kadı İbrahim Çelebi (günde 5 akçe) aldığı zikredilmektedir (Göyünç,1991,s.118).

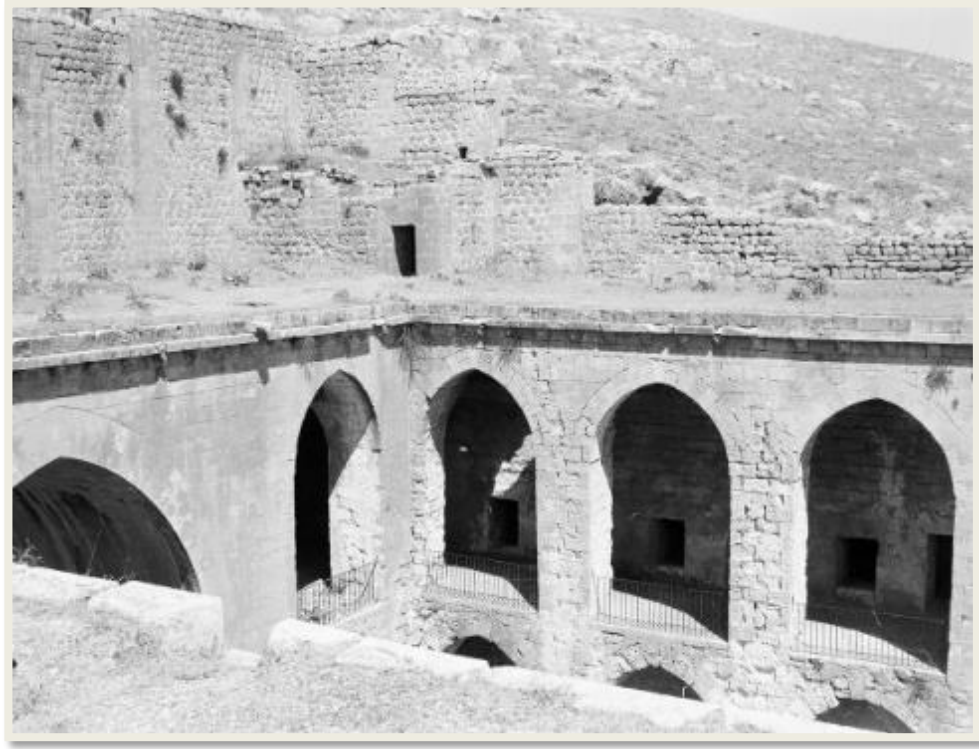
Araştırmacılardan Murat Çağlayan, Kasımiye Medresesi ile ilgili Başkanlık Devlet Arşivlerinde çok sayıda belgenin olduğunu dile getirmektedir. Söz gelimi; biri Cumhuriyet arşivi olmak üzere altmışa yakın belgenin kayıtlar arasında olduğunu ifade etmektedir. Osmanlı arşivlerindeki belgelerde genellikle medresenin vakıf mütevellisi, Katipliği gibi medrese çalışanlarının atama, görevlendirme ve maaşları ile ilgili bilgiler yer almaktadır ²⁷(Çağlayan,2017, s.156). Kasımiye Medresesi Hanefi ve Şafii mezhebine mensup suhte ve danişmendlerin varlığı medresenin iki mezhebe ait eğitim verdiğini göstermektedir. Arşiv belgelerinden Kasımiye Medresesi'nde Hanefi ve Şafii mescitlerinin varlığı bu bilgiyi destekler niteliktedir. Söz konusu mezheplere göre müderris atamalarının sık olduğu anlaşılmaktadır (Bulduk,1999, s.156; Çağlayan,2017, s.158).

Mardin Şer'iyeye Sicilleri ve Salnamelerdeki belgelerde de Kasımiye Medresesi ile ilgili bilgilere ulaşılmaktadır. Kasımiye Medresesi, Birinci Dünya Savaşına kadar faaliyet göstermiş sonrasında kapatılmıştır (Göyünç,1991, s.118).

²⁷ Arşiv belgelerinde medrese çalışanlarının tayin ve atama işlemleri hakkında da bilgi verilmektedir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Çağlayan,2017, s.156-158.

3.5. YAPININ GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR VE BUGÜNKÜ DURUMU

Kasımiye medresesi günümüze kadar birçok onarımdan geçmiştir. Yapının onarımı ile ilgili en eski tarihli belgeler Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde olduğu bilinmektedir. Salnamelere bakıldığında yapıda toplu olarak bir onarım işi yapıldığı dikkat çekmektedir. Kayıtlara, salnamelere ve araştırmacılardan Murat Çağlayan'ın verdiği bilgilere göre Kasımiye Medresesi 1965 ve 1967 tarihlerinde iki kez onarım görmüştür. 1967 tarihindeki esaslı onarımdan sonra yapı 2007 yılında da onarılmıştır. Daha sonra 2009 yılında çevre düzenlemesi ile koruma alanının belirlenmesi yapılmıştır²⁸ (Çağlayan,2017, s.166). (Fotoğraf 25-28)

Fotoğraf 25.Kasımiye Medresesi Onarım Öncesi Toprak Damı (VGMA)

²⁸ Söz konusu dönemlerde yapılan onarımlar Murat Çağlayan tarafından çalışmasında detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz. Çağlayan,2017, s.166-181.

Fotoğraf 26.Kasımiye Medresesi Onarım Sonrası Beton Dam (VGMA)

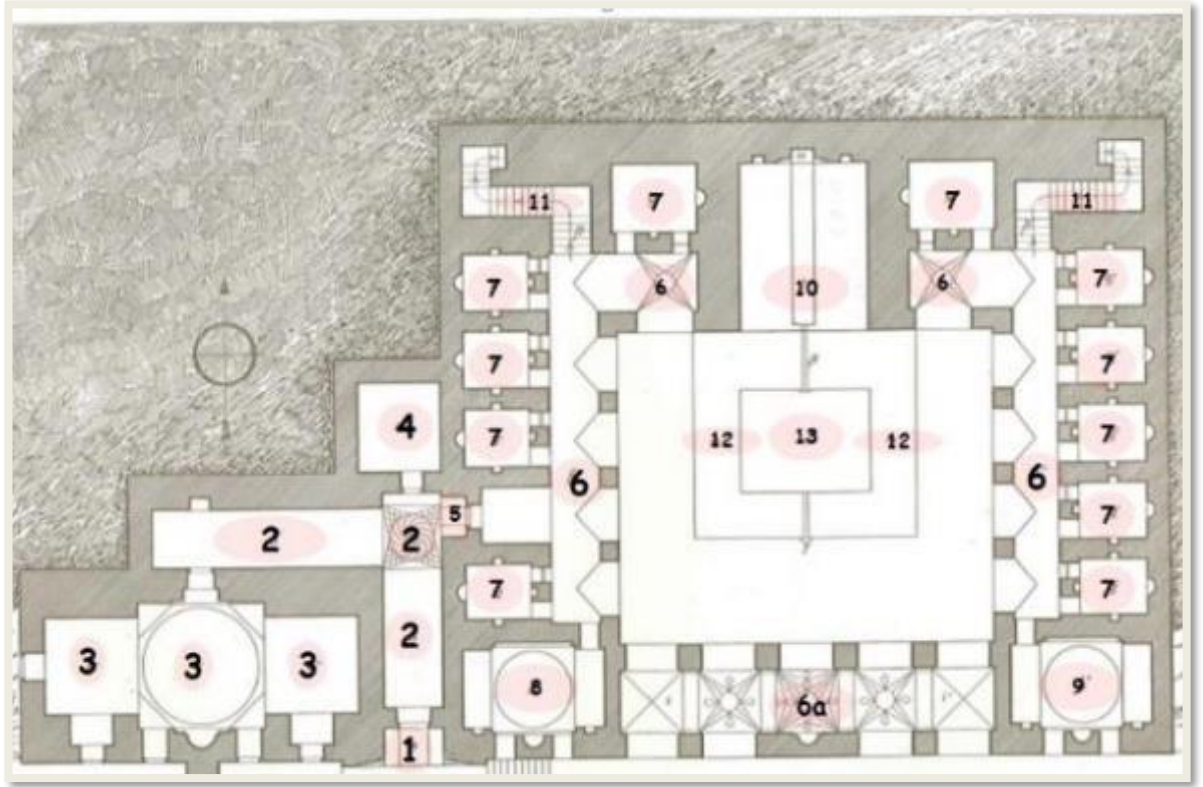
Fotoğraf 27.Kasımiye Medresesi Onarım Öncesi Güney Cephe (VGMA)

Fotoğraf 28.Kasımiye Medresesi Onarım Sonrası Güney Cephe (VGMA)

3.6.PLAN

Mardin Kasımiye Medresesi, geniş programlı bir yapı olduğu için plan tanıtımında birimlere/mekânlara numara verilerek, saat yönünde (batı, kuzey, doğu ve güney) bir sıralama ile anlatılması amaçlanmıştır (Çizim 17).

Çizim 17. Kasımiye Medresesi, Alt Kat Planı Analizi (A. Gabriel, 1940)

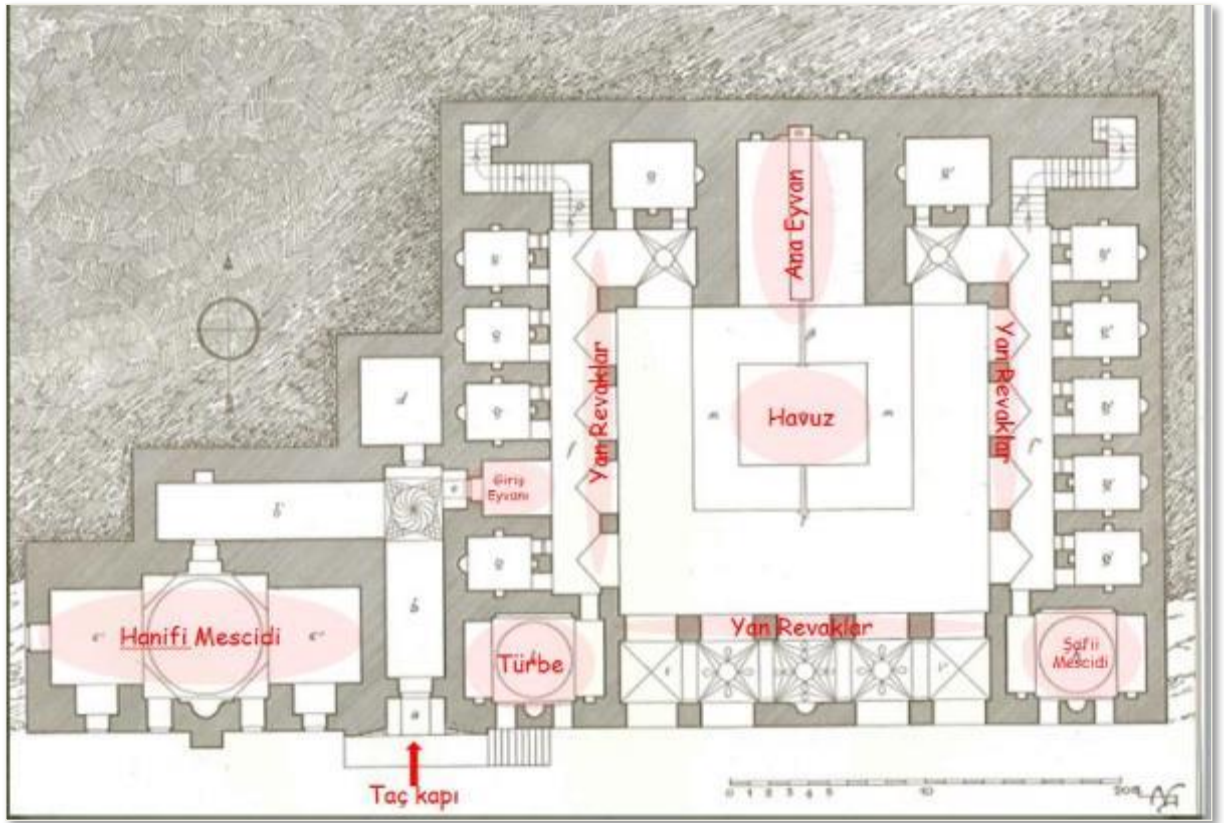
Alt kat

Doğu- batı doğrultusunda düzgün olmayan dikdörtgen planlı medresenin batı cephesi kuzeyden- güneye doğru dik açı oluşturan ve genişleyen dört kademeli, yatay kurulumlu bir özellik sergilemektedir. Güney cephede eksenin batısında dikdörtgen bir payanda yer alır.

Yapı, açık avlulu, avlusu dört yönden revaklı, iki eyvanlı ve iki katlı plan şemasını yansıtmaktadır. Medresenin güney cephesinin batısında dokuz basamaklı merdivenle ulaşılan hafif dışa taşkın, içe profilli taç kapıdan L planlı/2 nolu ve sivri tonoz örtülü bir koridora girilmektedir. Koridorun kuzeydoğu köşesindeki kare birim iç yüzeyi bezemeli

kubbe ile örtülmüştür. Bu koridorun açıldığı mekânlar medresenin batı bölümünü oluşturmaktadır. L planlı mekânın doğu duvarının kuzey köşesindeki kapı ile yapının batı eyvanı ve avlusuna, kuzey duvarın doğu köşesindeki kapı ile yaklaşık kare planlı 4 nolu mekâna, güney duvarın batı köşesindeki kapı ile mescid/3 nolu (Hanefi) mekânlarına açılmaktadır. Kuzey güney yönünde yaklaşık kare planlı mekânın batı duvarı ekseninde bir niş vardır. L koridorun Hanefî mescidine açılan doğu batı yönündeki birimin batı duvarı ekseninde dikdörtgen planlı bir pencere yer almaktadır. Ayrıca kuzey duvarın batısında dikdörtgen bir niş vardır. Yapıda L planlı koridorun güney duvarının batısındaki kapıdan girilen mescit kısmına özel bir alan ayrılmıştır. Doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı mescidin üç bölümden oluşan orta bölümü kare planlı, büyük boyutlu ve geniş, doğu ve batısındaki birimler kare planlı ve küçük boyutludur. Birimlerden orta bölüm tromplarla geçilen kubbe, yanlardaki mekânlar ise sivri tonozla örtülmüştür. Mescidin güney duvarı ekseninde yarım daire nişli mihrap ile eksene simetrik ikişerden/dört, batı duvarı ekseninde bir pencere bulunmaktadır.

L planlı koridorun doğu duvarının kuzey köşesindeki kapıdan batı eyvan aracılığı ile doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı avluya girilmektedir. Avlunun yaklaşık ortasında dikdörtgen bir havuz yer alır. Avlu dört yönden doğu ve batıda üçer, güneyde dört kare, kuzey köşelerde L biçimli birer payelere atılan sivri kemerlerle biçimlenen, sivri tonozlarla örtülü revaklarla kuşatılmıştır. Avlunun doğu kanadında eksenden güneye kaymış bir eyvan ile eyvanın güneyinde bir, kuzeyinde üç dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü öğrenci odaları vardır. Sivri bir kemerle avluya açılan batı eyvan, dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülüdür. Öğrenci odalarının batı duvarları ekseninde yarım daire nişli ocak, kuzey ve güney duvarları yaklaşık ortasında birer dikdörtgen niş mevcuttur. Ayrıca odalar doğu duvarlarında eksene simetrik birer kapı ve pencere ile avluya açılmaktadır. Batıdaki öğrenci odalarının bitişiğinde, kuzeybatı köşede 90 derecelik açıyla dönerek kıvrılan üst kata çıkış merdiven sahanlığı ve merdivenler (11 nolu) yer almaktadır (Çizim 17).

Çizim 18.Kasımiye Medresesi, Alt Kat Plan (A Gabriel, 1940, S. 34.)

Batı eyvanın güneyindeki güneybatı köşe mekânı 8 nolu türbe- olarak değerlendirilmiştir. Doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı türbenin orta bölümü kuzey- güney doğrultusunda atılan kemerlerle kareye dönüştürülerek içten tromplarla geçilen kubbe, doğu ve batısı ise sivri tonozla örtülmüştür. Türbenin ziyaret mekânının güney duvarı ekseninde yarım daire mihrap nişi, simetriğinde dışa açılan birer pencere ile kuzey duvarın doğu köşesinde avluya açılan bir kapı vardır (Çizim 18).

Avlunun kuzey kanadı ekseninde ana eyvan ile bitişiğinde simetrik kurgulanmış güneyinde/önünde yıldız tonoz (6 nolu) örtülü birer revağa açılan yaklaşık kare planlı ve sivri tonoz örtülü birer mekân (7 nolu) yer alır. Avluya hâkim konumdaki sivri kemerle açılan ana eyvan, kuzey- güney yönünde dikdörtgen planlı, sivri tonoz örtülüdür. Eyvanın kuzey duvarı ortasında havuzla su yolu bağlantısı olan dikdörtgen bir çeşme nişi/selsebil ile simetriğinde dikdörtgen birer niş görülür.

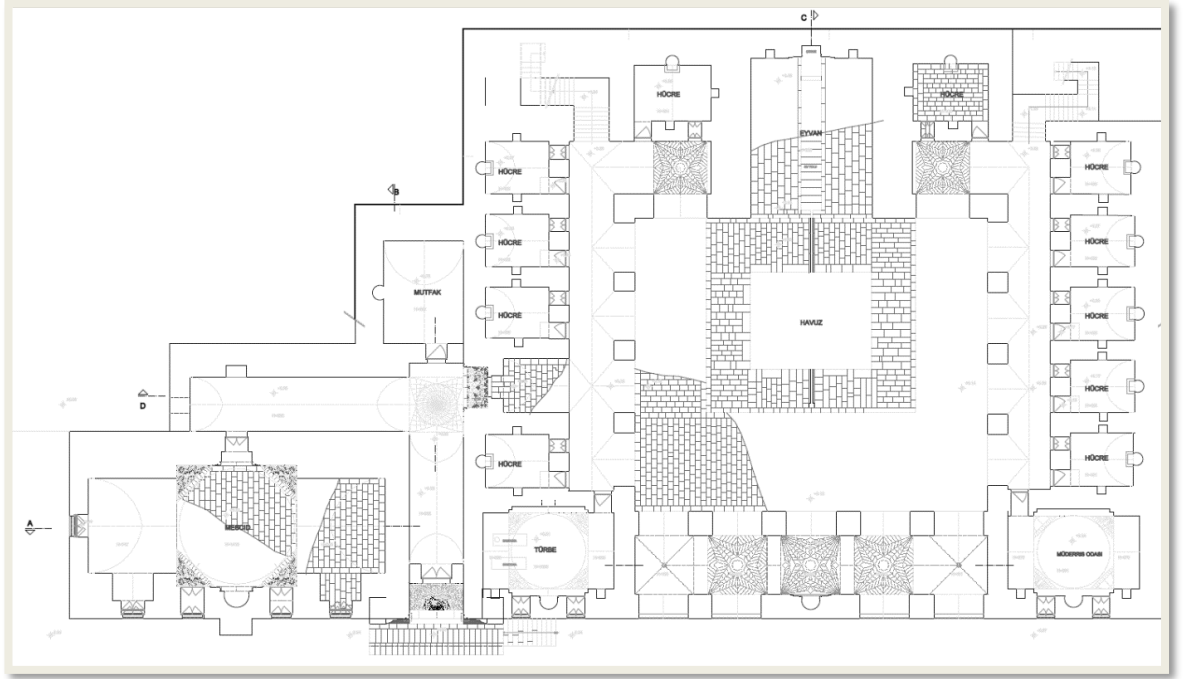
Ana eyvanın doğu ve batısına bitişik olan mekânlar simetrik kurgulanmıştır. Bu mekânların güney duvarları ekseninde dikdörtgen mihrap nişi, simetriğinde avluya açılan

birer kapı ve pencere, doğu ve batı duvarları ortasında yarım daire ocak nişi vardır. Ayrıca kuzeybatı köşe mekânı ile aynı kurguda kuzeydoğu köşe mekânı da üst kata çıkışı sağlayan merdiven sahanlığı olarak düzenlenmiştir.

Avlunun doğu kanadında doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü beş öğrenci odası yer almaktadır. Öğrenci odalarının doğu duvarları ekseninde yarım daire nişli ocak, kuzey ve güney duvarların yaklaşık ortasında birer dikdörtgen niş bulunmaktadır. Bu odalar batı duvarları ekseninde birer kapı ve pencere ile avluya açılmaktadır.

Avlunun güney kanadında dört kare payeye atılan üç yönden sivri kemerlerle biçimlenen kare planlı, beş bölümlü revak birimi oluşturulmuştur. Revaklardan ortadaki üç birim aynalı yıldız, yanlardaki iki birim aynalı haç tonozla örtülerek vurgulanmıştır. Avludaki diğer revak birimlerinden farklı düzenlenen bu bölüm, yazlık mescit olarak tasarlanmıştır. Ortadaki revakın güney duvarı ortasında yarım daire nişli mihrap ile yanlardaki birimlerin güney duvarlarında eksene simetrik ikişer pencere yer alır.

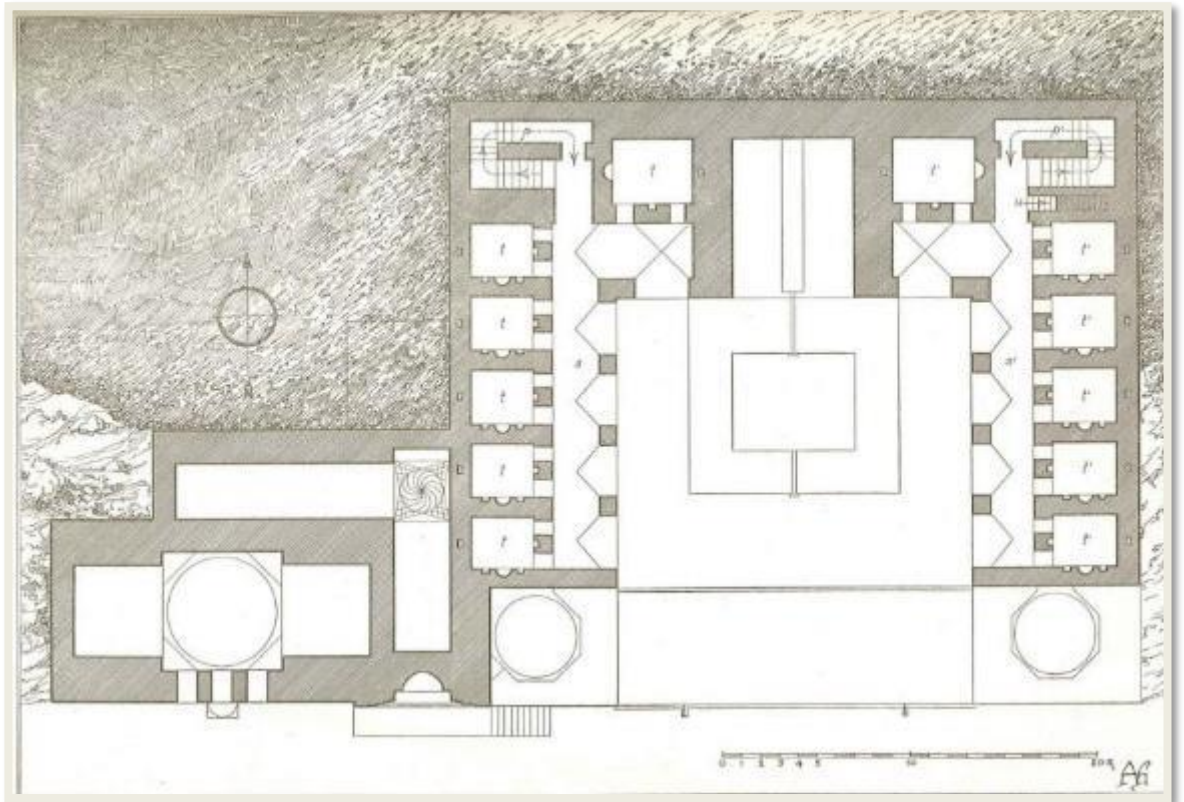
Avlunun güneydoğu köşesindeki 9 nolu mekân yapının içindeki mescit (Şafiiler mescidi) olarak karşımıza çıkmaktadır. Mescit plan özellikleri açısından medresenin güneybatısındaki türbe ile aynı kurguda planlanarak, farklı işlevleri ile vurgulanmıştır (Çizim 19).

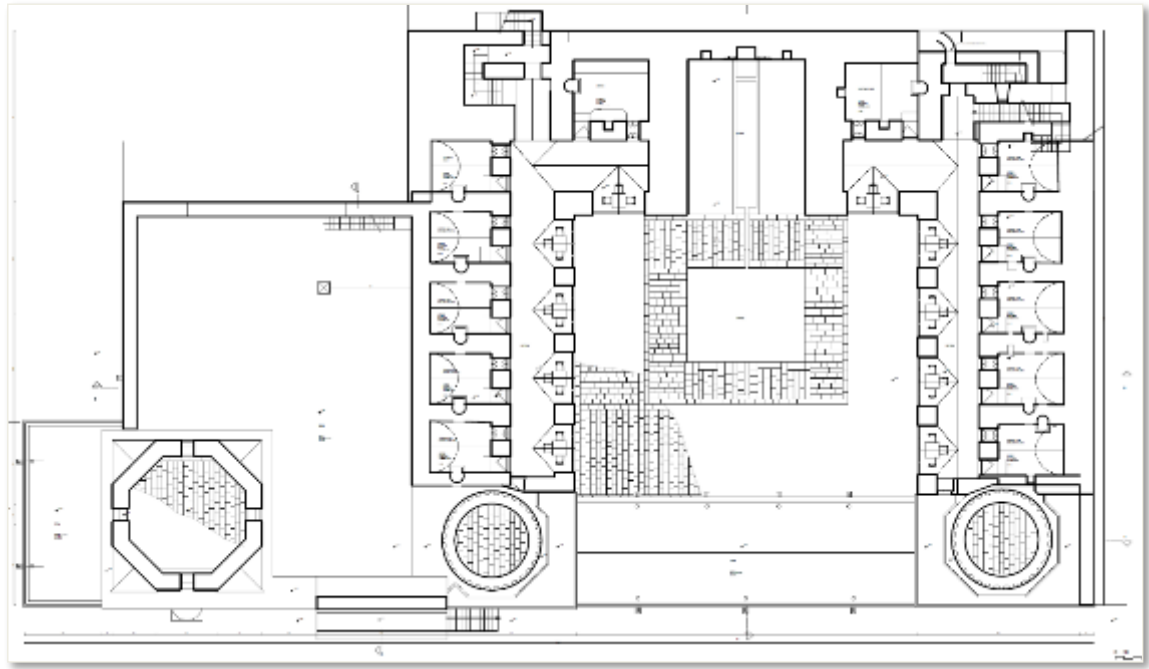
Çizim 19.Kasımiye Medresesi, Alt Kat Planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Üst kat

Kasımiye Medresesi üst katında avlunun kuzey kanadı eksenindeki ana eyvan ile güneybatı köşedeki türbe, güneydoğu köşedeki mescit ve güney revakların ortasındaki yazlık mescit iki kat boyunca yükselmektedir. Avlunun batı ve doğu kanadında dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü simetrik kurgulanmış öğrenci odaları, kuzey kanatta eyvanın bitişiğinde dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü birer mekân vardır. Doğu eyvan üst katta kapalı bir mekâna dönüşmüştür. Üst kattaki öğrenci odaları alt kattaki birimler ile aynı özellikler yansıtır. Avlunun güney kanadında dört kare payeye atılan üç yönden sivri kemerlerle biçimlenen kare planlı, beş bölümlü revak biriminin üzeri üst katta düz dam şeklinde teşkilatlandırılmıştır. Batıdaki öğrenci odalarının bitişiğinde, kuzeybatı köşede 90 derecelik açıyla dönerek kıvrılan üst kata çıkış merdiven sahanlığı ve merdivenler bulunmaktadır. Aynı şekilde doğudaki öğrenci odalarının bitişiğinde, kuzeydoğu köşede 90 derecelik açıyla dönerek kıvrılan üst kata çıkış merdiven sahanlığı ve merdivenler yer almaktadır (Çizim 20-21).

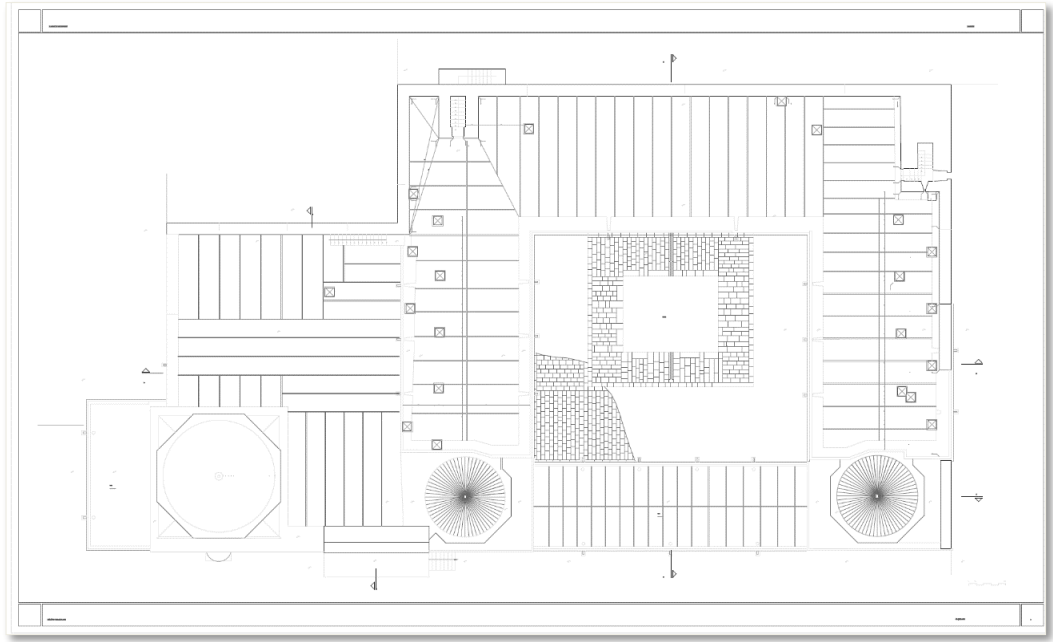

Çizim 20.Kasımiye Medresesi Üst Kat Planı (Gabriel,1940, s.35)

Çizim 21.Kasımiye Medresesi, Üst Kat Plan (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Kasımiye Medresesi Damı güneyden kuzeye doğru kademeli bir şekilde tasarlanmıştır. Yapının damına kuzeydoğu ve kuzeybatıda bulunan 90 derecelik açı ile çıkılan merdivenler ile geçiş sağlanmaktadır. Yapının dam kısmının kuzey, doğu ve batı bölümdeki örtü sistemi düz dam şeklinde tasarlanmıştır. Düz dam şeklinde olan örtü sisteminde düzgün kesme taş kullanılmıştır. Yapının güney cephe aksında konumlanan, MESCİD MEKANLARINI VE TÜRBEYİ ÖRTEN KUBBELER İKİ KAT BOYUNCA YÜKSELMEKTEDİR (ÇİZİM 22).

Çizim 22.Kasımiye Medresesi Damının Planı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

3.7. DIŞ TANTITIM

Mardin Kasımiye Medresesi kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazi üzerinde konumlanmıştır. Yapının cepheleri düzenleme açısından farklılık göstermektedir. Bu bölümde yapının n/güney cephe ile doğu ve batı cepheleri tanıtılacaktır. Medresenin kuzey cephesi bulunduğu arazinin eğiminden dolayı algılanamadığı için tanıtımının yapılması mümkün değildir.

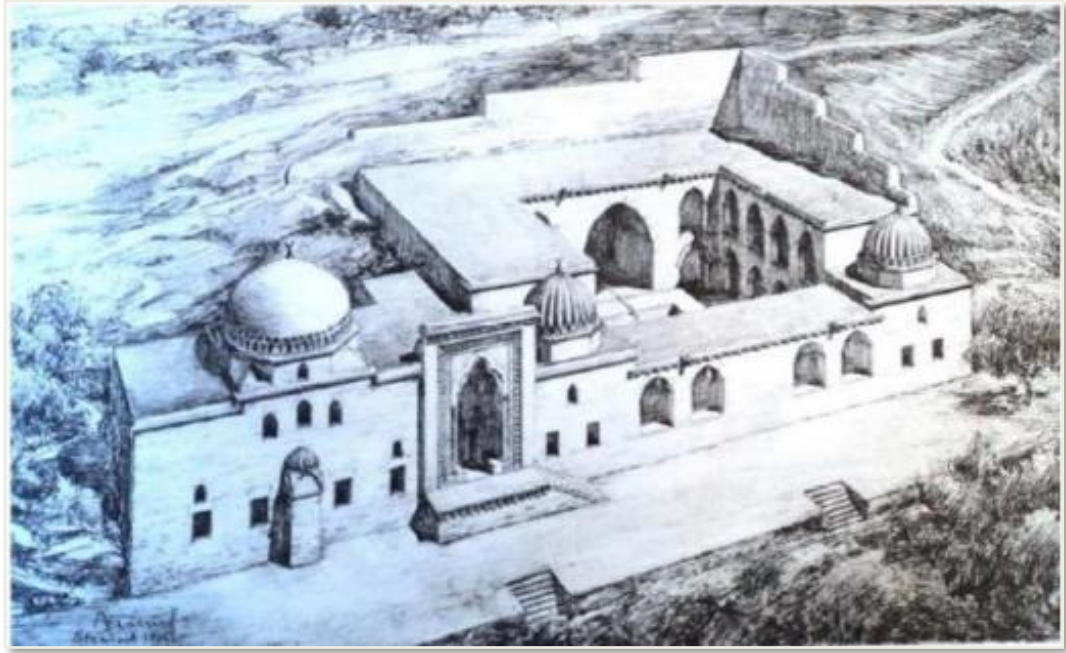
n/güney cephe

Medresenin n/güney cephesi en iyi algılanan, en geniş yüzeyi ve anıtsal bölümüdür.

Fotoğraf 29.Kasımiye Medresesi Güney Cephe Genel Görünüşü (Kılıç,2020)

Doğudan- batıya doğru eğimli olan güney cephe plan tanıtımında izlenen yönteme göre ta kapı- ta kapının batı- ta kapının doğu bölümü olmak üzere anlatılacaktır (Fotoğraf 29)

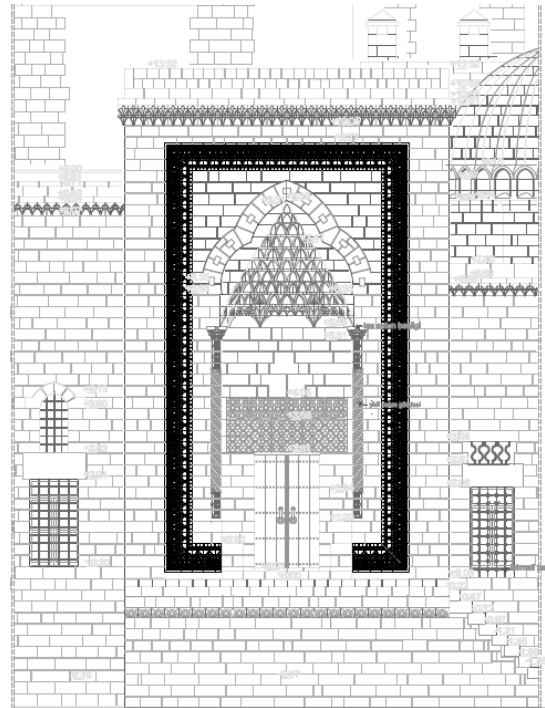
Çizim 23.Kasımiye Medresesi Genel Görünüşü (Gabriel,1940, s. 35)

Güney cephede eksenin batısına kaymış olan dışa taşkın, zemin seviyesinden 202 cm yüksekte yer alan on bir sıra mukarnas kavsaralı taç kapıya bugün önünde, doğusundaki dokuz basamaklı merdivenle ulaşılmaktadır (Çizim 23).

Taç kapı cepheden 70 cm dışa taşkın ve 10,32 m yüksekliğinde, 7.24 m genişliğindedir. Dıştan düz, dışbükey silme, düz, içbükey/mukarnas ve içbükey olan beş şeritle kuşatılmıştır. Ayrıca iki mukarnas dizisi ve düz bordürden oluşan tepelik yer alır. Taç kapıda mukarnaslı kasarayı çevreleyen kuşatma kemeri nişi sınırlayan kübik kaideli ve üç sıra mukarnas başlıklı silindirik gövdeli sütüncelere oturmaktadır. Dikdörtgen biçimli kapı 148x257 cm boyutlardadır (Fotoğraf 30-31). Taç kapı nişinin doğu ve batısında zeminden 92 cm yükseklikte, 48 cm genişliğinde ön yüzü kademeli dörtgen kesitli silmelerle vurgulanan sekiler yer alır.

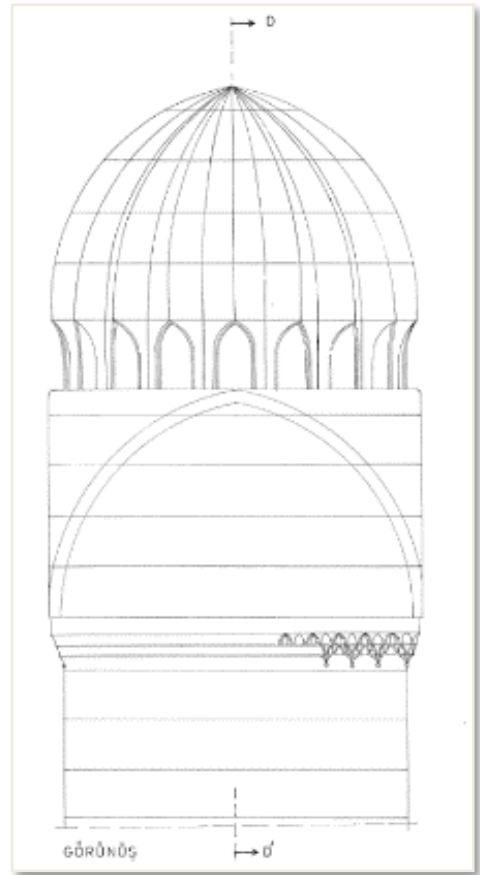
Fotoğraf 30.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç Kapısı (Kılıç,2020)

Fotoğraf 31.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç kapısı (Kılıç,2020)

Çizim 23.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç Kapı Çizimi (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Güney cephenin batısı planda sözü edilen mescidin (Hanefi) ön cephesini oluşturmaktadır. Bu bölüm yaklaşık eksende dikdörtgen bir payanda ile üç sıralı piramidal pencere düzenlemesi yansıtmaktadır. Üstelik cephenin yaklaşık orta bölümüne kadar yükselen payanda içteki mescidin mihrabını da vurgulamaktadır. Üst seviyede kademeli iki sıra mukarnaslı silmeyle sınırlanan payanda, sivri kemerlerle biçimlenen pandantif geçişli dilimli yarım kubbe ile örtülerek, kubbe dilimleri adeta mukarnaslı kasnak izlenimi sunmaktadır (Fotoğraf 32).

Fotoğraf 32.Kasımiye Medresesi Güney Cephede Yer Alan Payanda

Çizim 24.Kasımiye Medresesi Güney Cephede Yer Alan Payandanın Çizimi (VGMA)

Güney cephenin batısında, alt seviyede bulunan eksene ve payandaya simetrik iki pencere dikdörtgen biçimindedir. Alt seviyedeki batı ve doğu pencerelerin üzerinde daha küçük boyutlu olan sivri kemerli birer pencere vardır. Eksendeki payandanın üzerinde üst seviyede/üçüncü sıra piramidal dizilimli sivri kemerli üç pencere bulunur (Fotoğraf 33).

Güney cephenin batı bölümü saçak seviyesinde orta bölümü daha yüksek olacak şekilde kademelidir. Saçak özgününde içteki iki sıra mukarnaslı, dıştaki düz olan iki silmeyle sonlanmaktadır (Fotoğraf 33).

Mescidin kubbesi ve tromp geçişleri dışı, cepheye yansımaktadır. Yarım küre kesitli kubbe iki sıra mukarnaslı şeridi ile sınırlanan sekizgen kasnağa oturmaktadır. Kasnağın yüzeylerinde eksende sivri kemerli pencereler bulunur (Fotoğraf 33).

Fotoğraf 33.Kasımiye Medresesi Hanefi Mescidi Kubbesi

Medresenin en hareketli/devinimli tasarlanan güney cephenin doğu kısmı batı köşesinde türbe, orta bölümde yazlık mescit, doğu köşesinde mescit (Şafiiler) bölümlerinin cephesini oluşturmaktadır. Doğu bölümün köşelerini taçlandıran, orta bölümden yüksek tutulmasıyla vurgulanan, aynı kurgulanan türbe ve mescidin cephelerinde alt seviyede büyük boyutlu eksene simetrik birer lentolu ve söveli (iki), üst seviyede yaklaşık eksende küçük ölçekli bir dikdörtgen pencere dikkati çeker. Orta bölümde cephe boyunca yükselen eksene simetrik ikişerden dört sivri kemerli pencere vardır. Pencereleerin büyük tutulması ile dıştan medresenin avlu, içten dışarının algılamasını sağlamaktadır. Batıda olduğu gibi bu bölüm içte iki sıra mukarnaslı, dışta düz kademeli iki saçak silmesiyle

sonlanarak, türbe ve mescidin dilimli kubbe ve sekizgen kasnakları cepheye yansımaktadır. Ayrıca cephenin orta bölümünde eşit aralıkla dizilen üç çörten görülür (Fotoğraf 34).

Fotoğraf 34.Kasımiye Medrese 'sinin Güney Cephesinin Doğu Kısmı (Kılıç,2020)

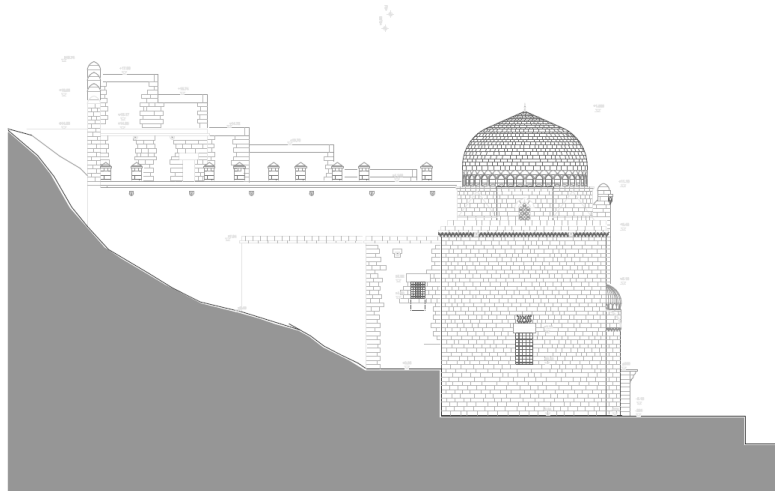
Kasımiye Medresesi güney cephesinde eksenin batısında ve avluda yer alan üç mescit (Hanefi, Şafii ve yazlık) ve türbenin sınırları çizilmiş gibi dışa yansıtılması, bir başka deyişle dıştan okunması önem taşımaktadır. Kuşkusuz ki medreseyle bağlantılı farklı işlevli bu yapılar ön cepheden algılanarak, kullanıcı ya da izleyicinin görüş açısına dâhil edilmiştir (Fotoğraf 34).

Batı cephe

Büyük ölçüde arazinin eğimi içinde kalan batı cephenin güneyinde kalan bir bölüm ile mescidin batı cephesi oluşturan sınırlı bir alan algılanmaktadır. Mescidin batı cephesinde yaklaşık eksende dikdörtgen bir pencere mevcuttur. Batı cephe, içte iki sıra mukarnaslı, dışta düz kademeli iki saçak silmesiyle sonlanmıştır. Ayrıca cephenin orta bölümünde eşit aralıkla dizilen iki çörten görülür. Batı duvarı ekseninde, üst seviyede Hanefî mescidinin kuzey duvarı bitişiğindeki koridoru aydınlatan dikdörtgen planlı bir pencere vardır (Fotoğraf 35) (Çizim 25).

Fotoğraf 35.Kasımiye Medresesi, Batı Cephe Görünüşü

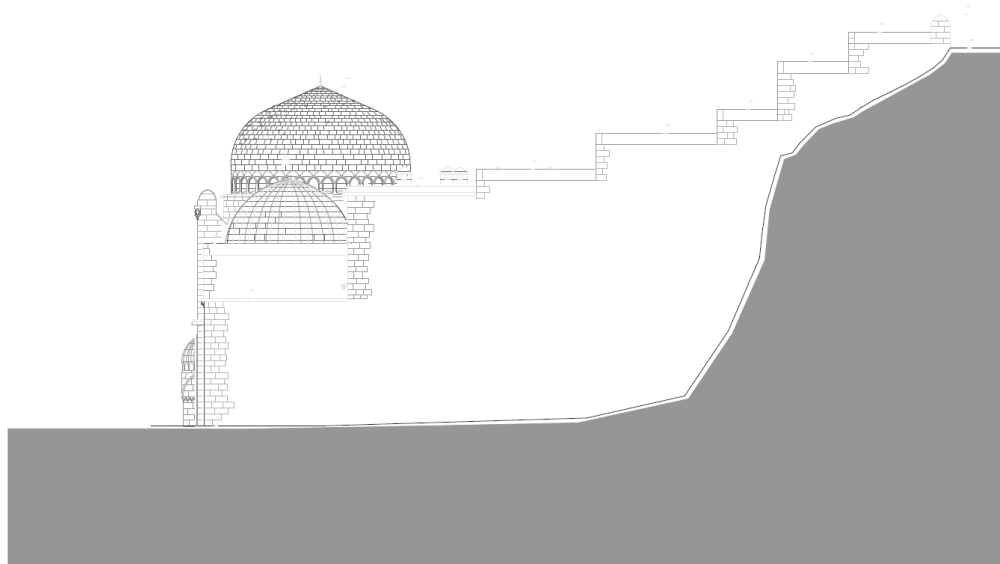
Çizim 25.Kasımiye Medresesi, Batı Cephe Görünüşü (VGMA)

Doğu cephe

Kuzeyden güneye doğru eğimli bir arazide konumlanan medresenin doğu cephesi oldukça yalın/sadedir. Yapının ikinci kat odalarının dizilimi ile bağlantılı olarak doğu cephe kuzeyden güneye doğru dört kademeli olarak düzenlenmiştir (Fotoğraf 36) (Çizim 26).

Fotoğraf 36.Kasımiye Medresesi, Doğu Cephe Görünüşü (Kılıç,2020)

Çizim 26.Kasımiye Medresesi, Doğu Cephe Görünüşü (VGMA)

3.8. İÇ TANITIM

Kasımiye Medresesi çok sayıda birim içerdiği için plan tanıtımında izlenen yöneme göre iç tanıtımı yapılacaktır. L planlı koridor, batıdaki mescit, avlu, batı, kuzey, doğudaki eyvanlar ve öğrenci odaları, güneydeki türbe ve mescitler ile üst kat mekânları sıralaması izlenecektir.

Güney cephedeki taç kapı, mekânsal dizilimde batı ve doğu bölümünü birbirine bağlayan L biçimli koridora açılmaktadır.²⁹ L biçimli koridorun kuzey duvarı ekseninde günümüzde kapalı olan bir mekân yer almaktadır. Söz konusu mekâna açılan kapı, dıştan dikdörtgen bir formda olup 148 x 257 cm. boyutlarındadır. Mekânın kuzeyindeki lentolu ve söveli 95 x 175 cm ölçülerindeki dikdörtgen kapının lentosunun yüzeyi bezemelidir. Kapının üzerinde eksende sivri kemerli bir pencere görülür (Fotoğraf 37).

Fotoğraf 37.Kasımiye Medrese, L Biçimli Koridor

²⁹ Anıtsal Taç kapıdan geçilen L koridor; kuzey güney yönünde 291x570, Hanefi mescidine doğru 286 x 515 ölçülerindedir.

Bu koridorun doğusundaki medrese eyvanı- avlusuna açılan taç kapı sekiz sıra mukarnas kavsaralıdır. Kavsarayı kuşatan sivri kemer iki yandaki kum saati kaideli, bezemeli silindirik gövdeli, mukarnas dolgulu kübik başlıklı sütüncelere oturmaktadır. Taç kapı nişinin doğu ve batısında zeminden 92 cm yükseklikte, 48 cm genişliğinde ön yüzü kademeli dörtgen kesitli silmelerle vurgulanan sekiler yer alır. Yüzeyleri bezemeli olan lentolu ve söveli dikdörtgen kapı 105 x 216 cm. ölçülerindedir (Fotoğraf 38).

Fotoğraf 38. Kasımiye Medresesi, Medrese Eyvanı- Avlusuna Açılan Taç Kapı

Yukarıda tanımlanan iki kapının açıldığı L planlı koridorun kuzeydoğu köşesinin üzeri kuzey duvardaki dilimli aynalı kemere oturan daire aynalı çarkıfelek motifi bezeli yıldız tonozla örtülmüştür (Fotoğraf 39).

Fotoğraf 39.Kasımiye Medresesi, Çarkıfelek Motifi Bezeli Yıldız Tonoz

L planlı mekânın kuzey duvarının batısındaki dikdörtgen³⁰ nişin özgününde sivri kemerle kuşatılan sekiz sıra mukarnas kavsaralı kapı olduğu anlaşılmaktadır. Kapının bugün açıklığı örülerek kapatılmıştır. Olasılıkla yapının geçirdiği onarımların birinde kapı ve kuzeyindeki bağlantılı olduğu mekân tümüyle tahrip olmuştur (Fotoğraf 40).

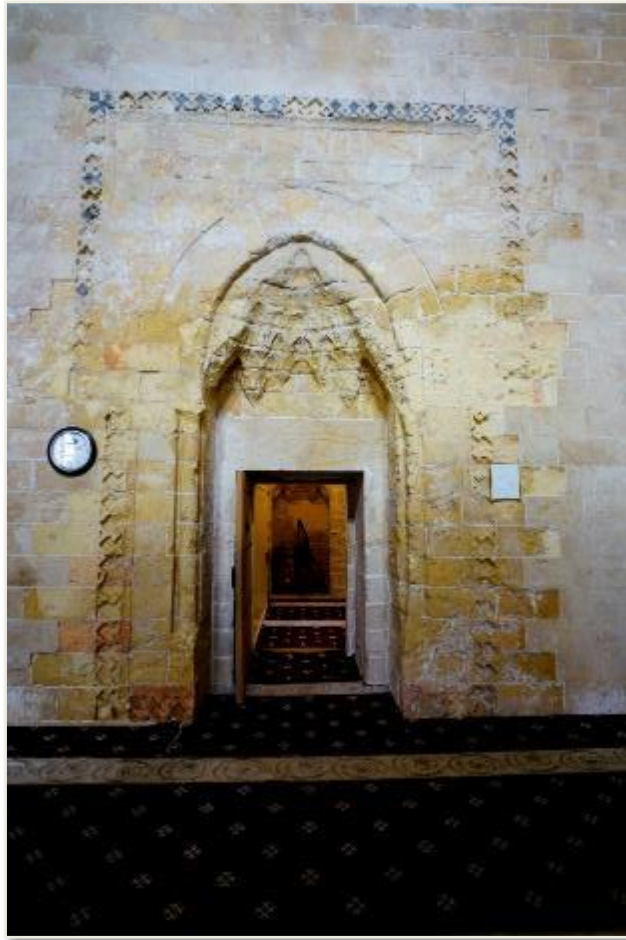
³⁰ Dikdörtgen niş 108 x 280 cm ölçülerindedir.

Fotoğraf 40. Kasımiye Medresesi, L Planlı Mekânın Kuzey Duvarının Batısındaki Mukarnas Kavsaralı Dikdörtgen Niş

3.8.1.Hanefi Mescidi

L planlı koridorun güney duvarının batısındaki mescide 122 x 203 ölçülerindeki lentolu ve söveli kapıdan girilmektedir. Mescide açılan taç kapı sekiz sıra mukarnas kavsaralıdır.³¹ Kavsarayı kübik kaideli silindirik gövdeli konik kesitli sütüncelere oturan sivri kemer kuşatmaktadır. Taç kapı dıştan düz ve bezemeli içe pahlı olan üç bordürle kuşatılmıştır. Ortadaki bordür sütünce başlığı seviyesinde dışa kademe yaparak kavsarayı üç yönden çevrelemektedir (Fotoğraf 41).

Fotoğraf 41.Kasımiye Medresesi, Hanefi Mescidi Taç Kapısı (Kılıç,2020)

Dikdörtgen planlı caminin güney duvarında yarım daire nişli ve yarım daire kavsaralı mihrap nişi bulunmaktadır. Dıştan birinci ve ikinci bordür yaklaşık sütünce başlığı seviyesinde dışa doğru kademelenerek kavsarayı üç yönden kuşatmaktadır. Mihrap nişi

³¹ L planlı koridorun Hanifiler Mescidine açılan birimin ölçüleri: 286x515 cm.dir.

dıştan kademeli sivri kemerle kuşatılmıştır. Mihrap nişini kare kaideli silindirik gövdeli sütüncelere oturan sivri kemer kuşatmaktadır. Mihrap nişinin sivri kemeri mukarnas başlıklı sütüncelere oturtulmuştur (Fotoğraf 42).

Fotoğraf 42.Kasımiye Medresesi, Hanefi Mescidi Mihrabı

Doğu- batı yönünde dikdörtgen planlı mescidin üç bölümden oluşan orta bölümü kare planlı, büyük boyutlu ve geniş, doğu ve batısındaki birimler kare planlı ve küçük boyutludur. Birimlerden orta bölüm tromplarla geçilen kubbe, yanlardaki mekânlar ise sivri tonozla örtülmüştür. Kubbeye geçişi sağlayan tromplar mukarnaslar ile bezenmiştir..

Kubbe kasnağında simetrik ikişer pencere yer almaktadır. Mescidin güney duvarı ekseninde yarım daire nişli mihrap ile eksene simetrik ikişerden/dört, batı duvarı ekseninde bir pencere bulunmaktadır (Fotoğraf 43).

Fotoğraf 43.Kasımiye Medresesi Hanefi Mescidi Kubbesi

3.8.2. Medrese Giriş Eyvanı ve Batı Revakları

Anıtsal taç kapıdan geçilen L koridorun kuzeydoğusunda medrese eyvanına geçişi sağlayan kapı yer almaktadır. Medrese eyvanına açılan kapı, dikdörtgen planlı olup lentoludur. Dikdörtgen planlı giriş kapısını üç yönden geometrik motifli süsleme çevrelemektedir. Sivri kemerli kavsara kuşatma kemerini taşıyan köşe sütünceleri, alt kısımlarda bir vazodan çıkarcasına yukarıya doğru farklı profiller ile işlenerek kapıya hareketlilik kazandırmıştır. Derin bir niş şeklinde olan giriş sivri kemerli mukarnas kavsaralıdır. Nişin sağ ve solunda 48x92 cm ölçülerinde sekiler yer almaktadır (Fotoğraf 44).

Fotoğraf 44. Medrese Giriş Eyvanı Girişi (Kılıç, 2020)

Fotoğraf 45. Kasımiye Medresesi Batı Bölümü Revakları (Kılıç, 2020)

Dikdörtgen formlu giriş kapısından bir kat boyunca yükselen giriş eyvanından medresenin avlusuna geçiş sağlamaktadır. Giriş eyvanı kuzey- güney doğrultudaki batı

revaklarına açılmaktadır. Avlunun batı kanadında üçer kare, kuzey köşelerde L biçimli birer payelere atılan sivri kemerlerle biçimlenen, sivri tonozlarla örtülü revaklarla teşkilatlandırılmıştır. Revaklar beşik tonozla örtülüdür. İki kat boyunca yükselen batı kanadındaki revakların arkasında öğrenci hücreleri sıralanmaktadır. Öğrenci odalarına geçiş dikdörtgen bir kapı ile sağlanmaktadır. Hücreleri dikdörtgen planlı pencereler aydınlatmaktadır. Doğu kanadını oluşturan revakların saçak altında tek sıra mukarnas bezemeli konsol dizisi yer alır (Fotoğraf 45-46).

Fotoğraf 46.Kasımiye Medresesi, Batı Revakları (Kılıç,2020)

3.8.3. Türbe

Avlunun güneybatı köşesinde konumlanan 474 x 710 cm ölçülerindeki türbeye kuzeydoğu köşesinde yer alan 91 x 209 cm. ölçülerindeki dikdörtgen kapıdan geçiş sağlanmaktadır (Fotoğraf 47).

Fotoğraf 47.Kasımiye Medresesi, Türbeye Açılan Dikdörtgen Kapı

Mekân doğu ve batıya serbest, sivri kemerlerle yanlara doğru genişletilmiştir. Türbenin güney duvarının merkezinde yarım kubbe kavsaralı mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap nişi kemerini iki sütünce taşımaktadır. Mihrap nişinin doğu ve batısında dikdörtgen planlı iki pencere dizisi bulunmaktadır. Mihrap nişi ile askı sivri kemer arasında içerden yuvarlak kemer kurgulu bir kör pencere yer almaktadır. Türbe mekânının güney duvarındaki pencere düzenlemesinin doğu bölümündekinin sol duvarında mukarnas kavsaralı dikdörtgen bir niş bulunmaktadır (Fotoğraf 48).

Fotoğraf 48. Türbe Mekânının Güney Kanadı

Türbe mekânını örten kubbeye geçiş trompları ile sağlanmıştır. Sivri kemerli tromplar üç sıra mukarnas dolguludur. Kubbe sivri kemerlere oturtulmuştur. İçten mukarnas dolgu ile geçişli kubbe dışardan dilimli kubbe ile örtülüdür. Türbe mekânında iki sanduka yer almaktadır. Bu sandukalardan 69 x 182 cm boyutlarındakinin Sultan Kasım'a, 66 x 162 cm. boyutlarındakinin ise kız kardeşi Esmâ Hatun'a ait olduğu rivayetler arasındadır (Fotoğraf 49-50)

Fotoğraf 49.Kasımiye Medresesi, Türbe Mekânı Örten Kubbe

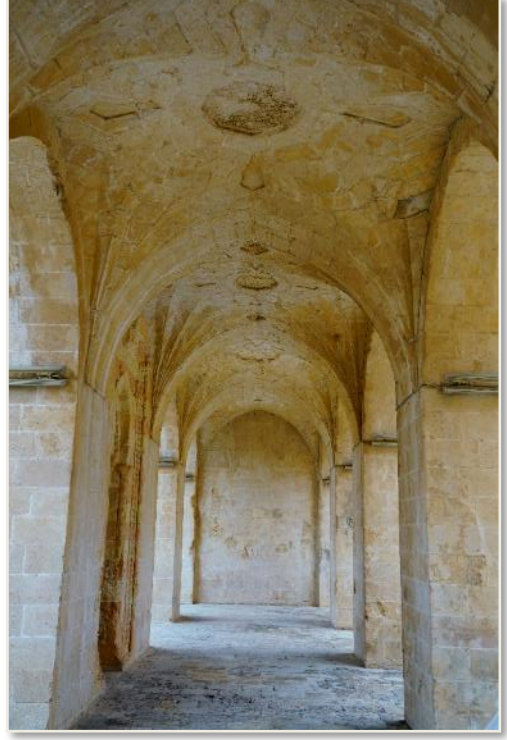
Fotoğraf 50.Kasımiye Medresesi, Türbe Mekânı Örten Kubbe

3.8.4. Güney Eyvanı

Medrese avlusunun güney kanadı, dört kare payeye atılan sivri kemerlerle biçimlemiş tonozlarla örtülü revaklarla kuşatılmıştır. Söz konusu revaklardan yanlarda iki birim çapraz tonozla ortadaki üç birim yıldız tonozla örtülüdür (Fotoğraf 51). Güney kanadın merkezinde yıldız tonozla örtülü birimin güney cephe duvarında yazlık mescid yer almaktadır. Yazlık mescid, renkli taş işliğı ile bezenmiş, dört sıra mukarnas kavsaralıdır. Kavsarayı kübik kaideli silindirik gövdeli konik kesitli sütuncelerin oturan sivri kemer kuşatmaktadır. Mihrap nişi dıştan düz içe pahlı üç bordür ile kuşatılmıştır. Mihrabın doğu ve batısında birer pencere yer almaktadır. Revakların doğu kanadında Şafililer Mescidi, batı kanadında ise türbe mekânı yer almaktadır (Fotoğraf 52).

Fotoğraf 51.Kasımiye Medresesi, Medrese Avlusu Güney Kanadı

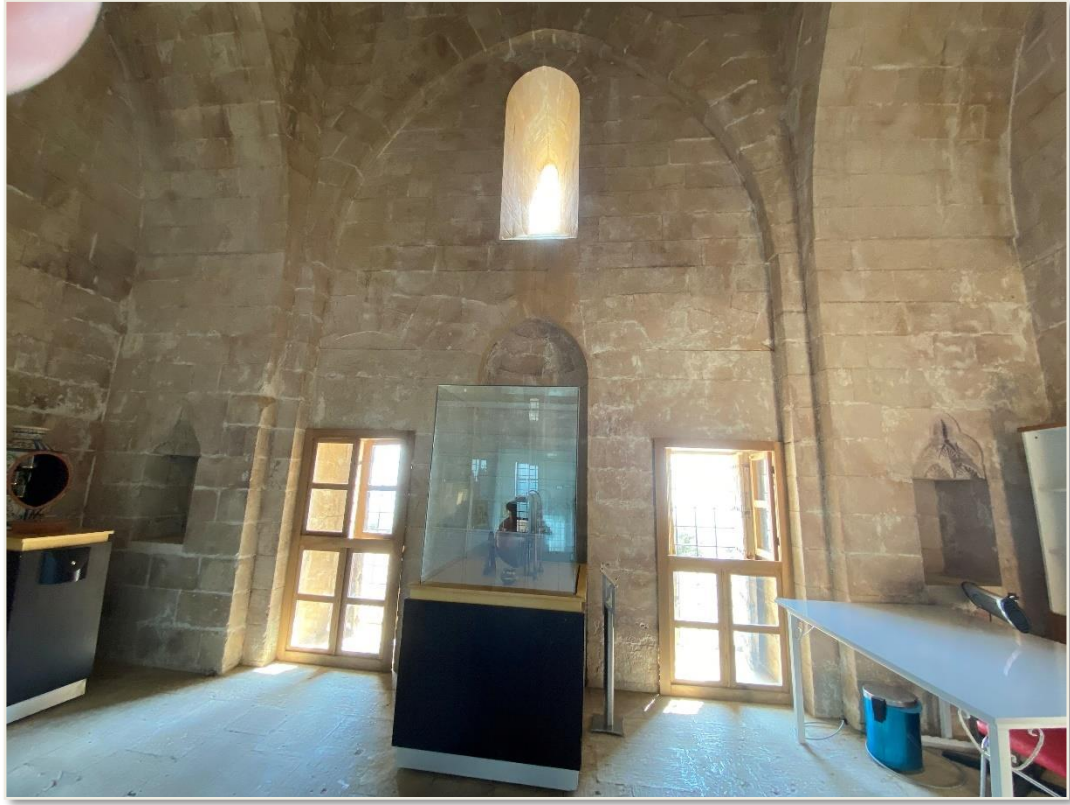
Fotoğraf 52.Kasımiye Medresesi, Medrese güney Revakları ve Yazlık Mihrap
(Kılıç,2020)

3.8.5.Şafii Mescidi

Fotoğraf 53.Şafii Mescidi Kapısı

Avlunun güneydoğu köşesinde konumlanan mescide kuzeybatı köşesinde yer alan 91x209 ölçülerindeki dikdörtgen kapıdan geçiş sağlanmaktadır (Fotoğraf 53).

Fotoğraf 54.Şafii Mescidi Güney Bölümü

Mekân doğu ve batıya serbest, sivri kemerlerle yanlara doğru genişletilmiştir. Türbenin güney duvarının merkezinde yarım kubbe kavsaralı mihrap nişi yer almaktadır. Mihrap nişi kemerini iki sütünce taşımaktadır. Mihrap nişinin doğu ve batısında dikdörtgen planlı iki pencere dizisi bulunmaktadır. Mihrap nişi ile askı sivri kemer arasında içerden yuvarlak kemer kurgulu bir kör pencere yer almaktadır. Mescid mekânının güney duvarındaki pencere düzenlemesinin doğu ve batı bölümünde mukarnas kavsaralı dikdörtgen birer niş bulunmaktadır (Fotoğraf 54).

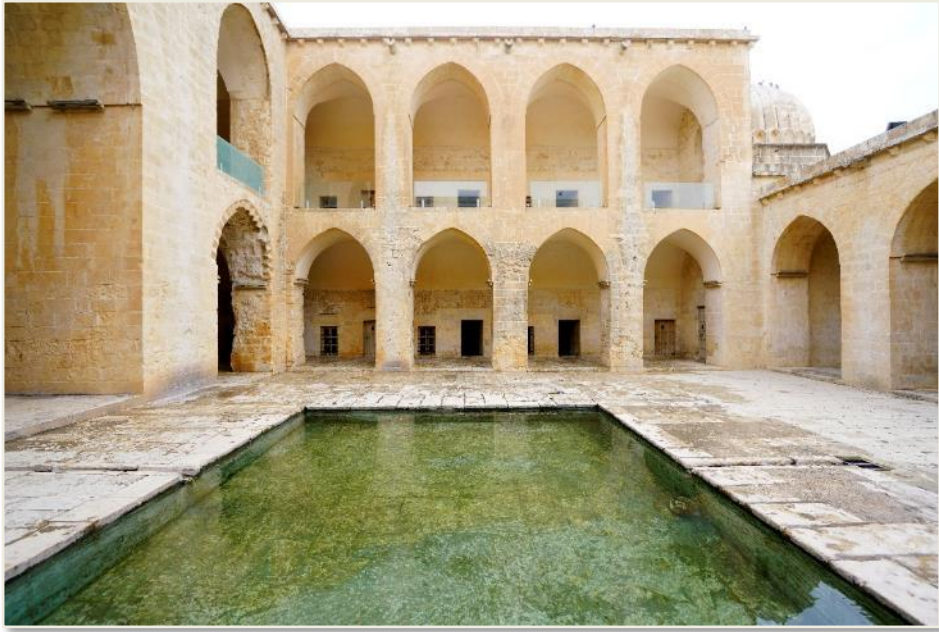

Fotoğraf 55.Şafii Mescidi Kubbeye Geçiş

Mekânı örten kubbeye geçiş trompları ile sağlanmıştır. Sivri kemerli tromplardan güneydoğu ve kuzeybatıdaki istiridye motifli olup güneybatı ve kuzeydoğudaki tromplar sadedir. Kubbe sivri kemerlere oturtulmuştur. İçten tromplarla geçilen kubbe dışardan dilimli kubbe ile örtülüdür (Fotoğraf 55).

3.8.6. Doğu Revak ve Öğrenci odaları

Avlunun doğu kanadında eksenden güneye kaymış bir eyvan ile eyvanın güneyinde bir, kuzeyinde üç dikdörtgen planlı ve sivri tonoz örtülü öğrenci odaları vardır. Doğu bölümdeki revaklar ve öğrenci odaları batı bölümdeki revak kurgusu ile aynı özellikleri sergilemektedir. Medrese avlusunu dört yönden çevreleyen revak dizisi ile şekillenmiştir. Revakların kuzey köşesinde üst kata geçişi sağlayan merdivenler yer almaktadır. Doğu revağının güney köşesinde Şafiler Mescidi yer almaktadır (Fotoğraf 56-57).

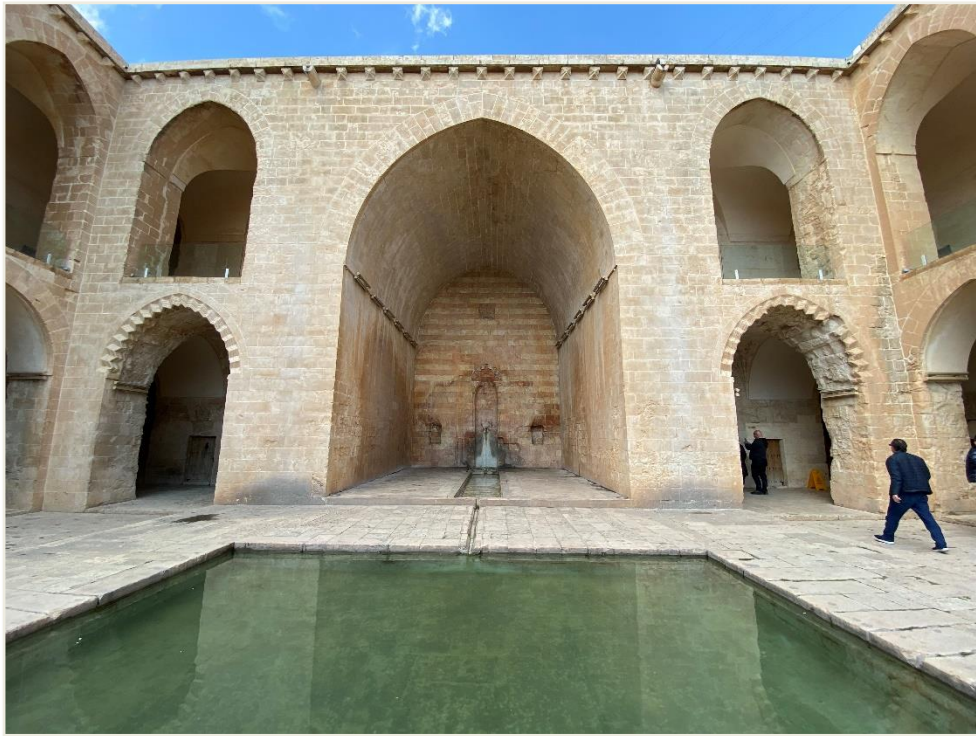
Fotoğraf 56.Kasımiye Medresesi, Medrese Doğu Kanadı Revakları (Kılıç,2020)

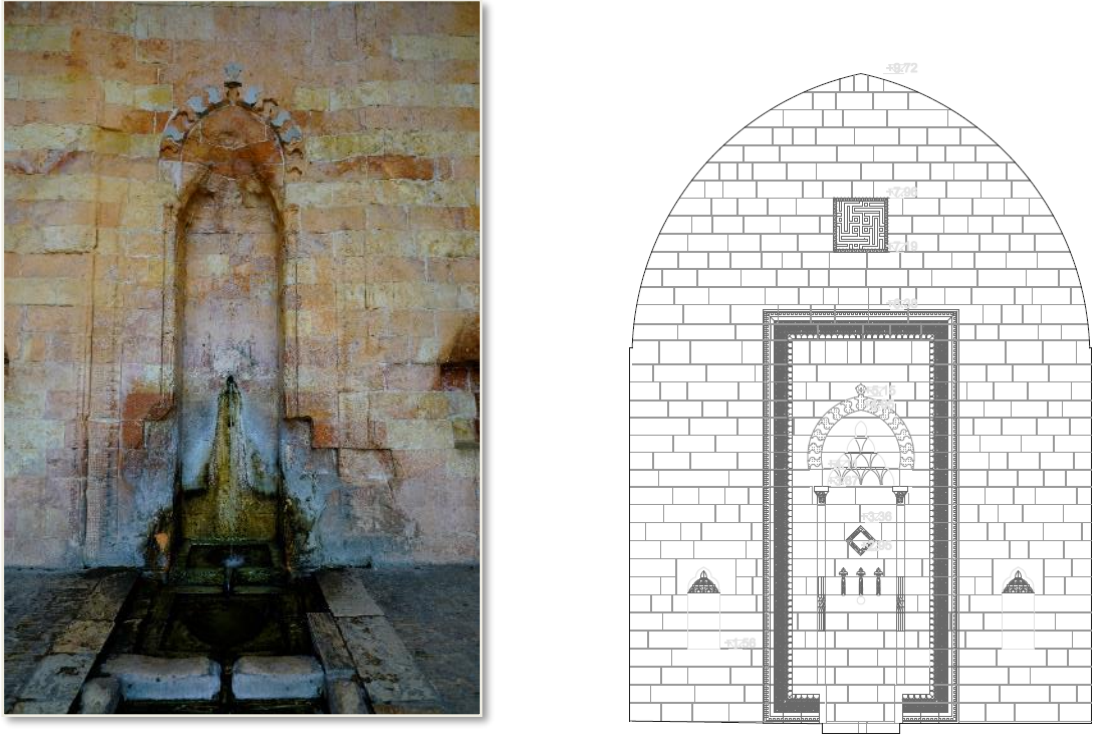
Fotoğraf 57.Kasımiye Medresesi, Medrese Doğu Kanadı Revakları ve Üst Kata Geçişi Sağlayan Merdivenler (Kılıç,2020).

3.8.7. Kuzey Eyvan

Medrese avlusunun kuzey kanadında iki kat boyunca yükselen ve içerisinde çeşmesi bulunan eyvan yer almaktadır. Sivri kemerli ana eyvan beşik tonoz örtülüdür. Sivri kemer ile saçak kısmı arasında çörtenler ve dış firizleri yer almaktadır. Eyvan çeşmesi, suyunu kanallar vasıtasıyla avlunun ortasındaki büyük havuza ulaştırmaktadır. Çeşme nişi dört sıra mukarnas kavsaralıdır. Kavsarayı silindirik gövdeli konik kesit sütüncelere oturan sivri kemer kuşatmaktadır. Çeşme nişi dıştan içe doğru bordürler ile kuşatılmıştır. Çeşmenin sağ ve solunda dikdörtgen formlu mukarnas kavsaralı iki niş bulunmaktadır. Çeşme nişinin üst kısmında kakmaları deforme olmuş bir kitabe yer almaktadır (Fotoğraf 58) (Çizim 27-28). Eyvanın doğu ve batısında aynı ölçülere sahip beşik tonoz örtülü iki revak dizisi yer almaktadır. Zemin kattaki revakların sivri kemer yüzeyleri zikzak şeklinde tasarlanmış olup bezemeli yıldız tonoz ile örtülmüştür. Üst kattaki revaklar alttakilerin aksine sade tutulmuş sivri kemerli ve yıldız tonoz ile örtülmüştür. Revakların arkasında birer hücre yer almaktadır. Hücrelere geçiş dikdörtgen bir kapı ile sağlanmaktadır (Fotoğraf 58).

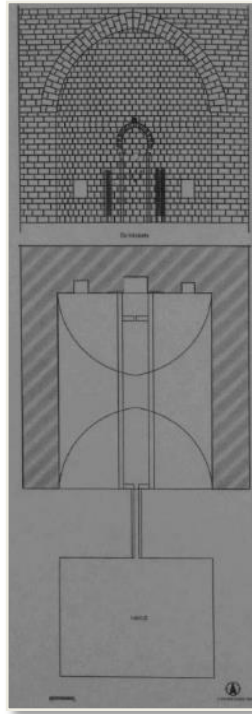

Fotoğraf 58.Kasımiye Medresesi Kuzey Kanadı Ana Eyvan

Fotoğraf 59.Kasımiye Medresesi Kuzey Kanadı Ana Eyvan Çeşme Nişi

Çizim 27.Kasımiye Medresesi Kuzey Kanadı Ana Eyvan Çeşme Nişi (VGMA)

Çizim 28.Kasımiye Medresesi Çeşme Planı ve Ön Görünüşü (Yıldız, 2010, s. 62).

3.9. MALZEME VE TEKNİK

Taş malzeme, Anadolu Türk mimarisinde hem yapısal hem de bezeme amaçlı kullanılmıştır. Bu çerçevede Anadolu topraklarında yöresel farklılıklardan ötürü çeşitli taş türleri tercih edilmiştir. Bezemede ise malzemeye bağlı olarak farklı tekniklerin kullanıldığı görülmektedir.

Güneydoğu Anadolu topraklarında inşa edilen mimari anıtlarda, renkli taşın süslemede uygulanmasında mermer, kalker ve bazalt malzeme kullanılmıştır. Renkli taş mimariye kakma, mozaik ve almaşık tekniklerinde uygulanmıştır. Taş işçiliğinde kullanılan söz konusu teknikler, mimari anıtın görseelliğine ve estetiğine katkı sağlamaktadır.

Mardin geleneksel mimarisinde yapıların iç ve dış mekanların süsleme düzeninde taş işçiliği önemli bir yer tutmaktadır. Yapılarda kalker taşına hareketlilik katmak amacıyla iki renkli taş bezemenin kullanıldığı görülür. İki renkli taş bezeme dizisinde kahverengi, siyah ve açık mavi mermer malzemenin de yer yer kullanıldığı dikkat çekmektedir (Yeşilbaş, 2020, s.263). Söz gelimi, Kasımiye Medresesi'nin anıtsal taç kapısında, Hanefi mescidi giriş kapısının iç bölümünde ve mihrabında, çeşme nişinde ve güney eyvandaki mihrabında renkli taşın kakma tekniğiyle uygulandığı görülmektedir.

Araştırmaya konu olan Mardin Kasımiye Medresesinde taş malzeme, düzgün kesme ve kaba yonu olarak kullanılmıştır. Sözen, yapıda yer yer tuğla malzemenin kullanıldığını da belirtmektedir (Gabriel, 1940, s 48.; Sözen, 1971, s.202. Artuk, 1971, 72.; Alper, 2005, s.252). Medrese ve diğer yapı gruplarında yörenin genel bir özelliğini yansıtan açık renkli sarımsı kalker taş malzeme kullanılmıştır. Kalker taşı kolay işlenebilen ve ocaktan çıktıktan bir müddet sonra sertleşen özellikteki bir malzemedir. Kalker taşı Mardin mimarisinde her dönem sıkça kullanılan ve günümüzde de hala kullanım alanı bulan bir taştır (Altun,1971, 14; Atalan,2007, s.308; Barışta,2007, s.247; Semerci,2008, s.58). Yapıda kullanılan taş konstrüksiyonu bölgenin geleneksel üslubuna bağlanmaktadır.

Medresenin batıya bakan cephe duvarında (Hanefi mescidi duvarı cephesi) düzgün kesme taş ile örülmüş, kuzeye bakan cephesi ise kaba yonu taş dizisiyle devam etmektedir. Medresenin güney/ön cephesi düzgün kesme taş ile örülmüştür. Yapının doğuya bakan cephesi tamamıyla kaba yonu taş ile inşa edilmiştir. Medresenin kuzey duvarı (istinat duvarı) düzgün kesme taşla dik hatlı yapılan kaba yonu taş ile örülmüştür. Yapının iç

mekân duvarlarında tamamen kesme taş kullanılmıştır (Çağlayan,2017, s.222). (Fotoğraf 60-61).

Fotoğraf 60.Kasımiye Medresesi Batıya Bakan Cephe Duvarı

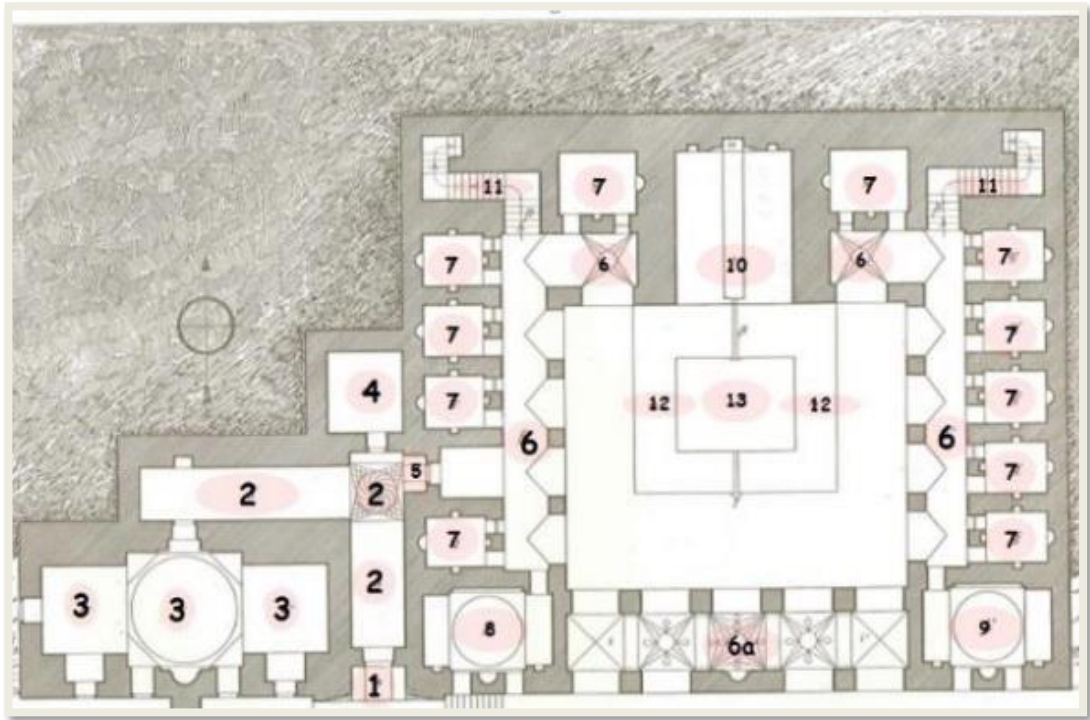

Fotoğraf 61.Mardin Kasımiye Medresesi Güney Cephe ve Doğu Cephe Duvarı
(Kılıç,2020)

3.10. SÜSLEME

Mardin şehrinin tarihsel dokusu incelendiğinde Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemi yapılarında taş malzemenin kullanımı yoğundur. Bu çerçevede yapıların süsleme programına taş işçiliği damga vurmaktadır. İncelediğimiz Kasımiye Medresesi örneğinde taş bezeme yoğun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde plan tanıtımında izlenen yöneme göre dıştan- içe doğru mimari elemanların ve bölümlerin süslemeleri tanıtılacaktır (Çizim 29).

Medresede Süslemenin Dağılımı:

Çizim 29. Kasımiye Medresesi Zemin Kat Planı (Gabriel, 1940)

3.10.1 Dışta/Güney Cephe:

3.10.1.1.Taç Kapı

Fotoğraf 62.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taç Kapı (Yeşilbaş,2020)

Güney cepheden dışa taşkın ve yüksek olan 10.32 m boyutlarındaki taç kapı on bir sıra mukarnas kavsaralıdır. Derinlik etkisini artıracak şekilde hareketli düzenlenen mukarnas yüzeylerinde çizgisel üslupta yer yer süslemeler dikkati çeker. Taç kapıda, bir kaide üzerinde oturan dıştan birinci bordür bezemesiz ve düz, ikinci ve geniş bordür dışbükey silme ile içte tek sıra mukarnas dizisinin sınırladığı, kademeli olarak dört sıra mukarnas dizisiyle süslenmiştir. Bezemeli olan bu bordür aynı zamanda taç kapı kaidelerini de sınırlamaktadır (Fotoğraf 62). Taç kapıya hâkim olan geniş bordürde mukarnas dizilerinin başlangıcı ve üst bölümlerinde bitkisel bezemeler görülür. Mukarnas dizilerinin alt ve üst bölümlerinde rumi- palmet kompozisyonu, üstte iki ruminin palmetleri çevreleyerek,

rumi yapraklarının bir palmet motifine sap oluşturduğu bezemeler ile iki ruminin yaprakları uzatılarak bir palmet motifine sonlandırıldığı süslemeler dönüşümlü dizilmiştir (Fotoğraf 63).

Fotoğraf 63. Taç Kapı Nişini Çevreleyen Bordur Detay

Taç kapı nişini kübik kaideli, silindirik gövdeli ve üç sıra mukarnas başlıklı sütunceler sınırlamaktadır. Sütun gövdesinin alt ve üst kısmı geçmeler oluşturan dilimli, orta bölümü silmelerle biçimlenen burmalı düzenlenmiştir. Sütun başlıklarında yer alan mukarnas dizilerinin üzerinde rumi- palmet dizisi yer alır. Taç kapıda üç dilimli kuşatma kemeri iki yandaki sütuncelere oturmaktadır. Günümüzde büyük ölçüde tahrip olan kuşatma kemerinin iç ve dış yüzeyinin bezemeli olduğu anlaşılmaktadır. Özgününde kemer taşlarının çift renkli uygulandığı görülmektedir (Fotoğraf 64).

Fotoğraf 64. Taç Kapı Nişini Sınırlandıran Sütunceler

Taç kapıda dikdörtgen biçimli giriş kapısı lentosunun yüzeyi ve üzeri bezemelidir. Lentonun yüzeyinde altı sıra ters- düz dizilen kakma tekniği ile uygulanmış palmet motifleri yer alır. Bu motifler günümüzde tahrip olmuştur. Lentonun üzerindeki yatay

panoda yatay-dikey ve çapraz kırık çizgilerin kesişmesiyle biçimlenen ve aralarda altıgen yüzeyler oluşturan kompozisyonda kakma tekniğinin uygulandığı görülür. Günümüzde bu kakmaların döküldüğü dikkati çeker (Fotoğraf 65).

Fotoğraf 65. Taç Kapıda Dikdörtgen Biçimli Giriş Kapısı Lentosu

Taç kapı nişinin yan yüzlerinde dıştan sarmal iki rumi şeridinin kuşattığı daire madalyonun yüzeyi kıvrık dal, rumi ve palmet motifleri ile bezenmiştir (Fotoğraf 66). Taç kapı iki sıra mukarnas dizisi üzerinde yer alan düz silmeli bir saçak ile sonlanır.

Fotoğraf 66. Taç Kapı Nişinin Yan Yüzeyindeki Madalyon

3.10.1.2 Güney Cephe Pencere

Güney cephenin batı bölümünde alt seviyede bulunan dikdörtgen pencerelerin lentosunun üzerinde düz silmeler ile biçimlenen çizgisel üslupta kandil motifleri işlenmiştir (Fotoğraf 67).

Fotoğraf 67. Güney Cephenin Batı Bölümünde Alt Seviyede Bulunan Dikdörtgen Pencere Süslemeleri

3.10.1.3. Payanda

Güney cephede eksenin batısında cephenin orta bölümünün yaklaşık üzerine kadar yükselen dikdörtgen payanda üç sıra mukarnas dizisi ile sonlanarak, silmelerle biçimlenen sivri kemerlere oturan pandandif geçişli dilimli yarım kubbe ile örtülmüştür. Kubbe dilimleri alt seviyede bir sıra mukarnas dizisi ile vurgulanarak kubbe kasnağı izlenimi yaratılmıştır (Fotoğraf 68).

Fotoğraf 68. Güney Cephede Eksenin Batısında Cephenin Orta Bölümünün Yaklaşık Üzerine Kadar Yükselen Dikdörtgen Payanda

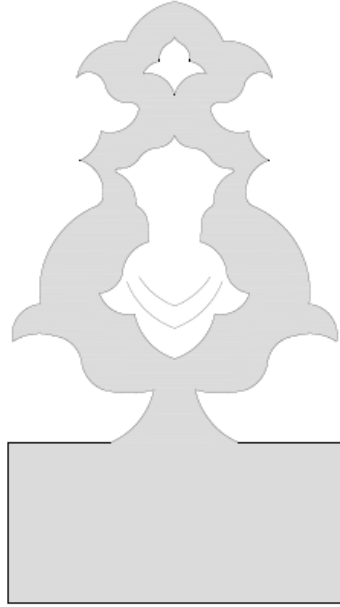
3.10.2. İçte /Mekanlar ve Mimari Öğeler;

3.10.2.1. Giriş/L Biçimli Koridor, Kuzey Duvar

Giriş koridorunun kuzeyindeki bir mekâna açılan dikdörtgen kapının lentosunun yüzeyi ile üzerindeki yatay pano bezemelidir. Lento doğuya ve batıya uzatılarak, yüzeyi yatay ve dikey kırık çizgilerin kesişmesi ile oluşan sekiz kollu yıldız ve ortalarında sekiz yapraklı çiçek motifleri ile süslenmiştir. Üsteki yatay şeritte kesişen dairelerin sap oluşturduğu ters ve düz palmet motifleri yer alır. Söz edilen lento ve üzerindeki yatay panonun yaklaşık ekseninde bazalt ve kalker taşının kullanımı ile uygulanan dikdörtgen bir kaideye oturan büyük ve küçük palmet motifleri görülür. Burada vazodan çıkan palmet motifleri işlenerek mekân vurgulanmıştır(Fotoğraf 69-70).

Fotoğraf 69.Giriş Koridorunun Kuzeyindeki Bir Mekâna Açılan Dikdörtgen Kapının Lentosu Bezemesi

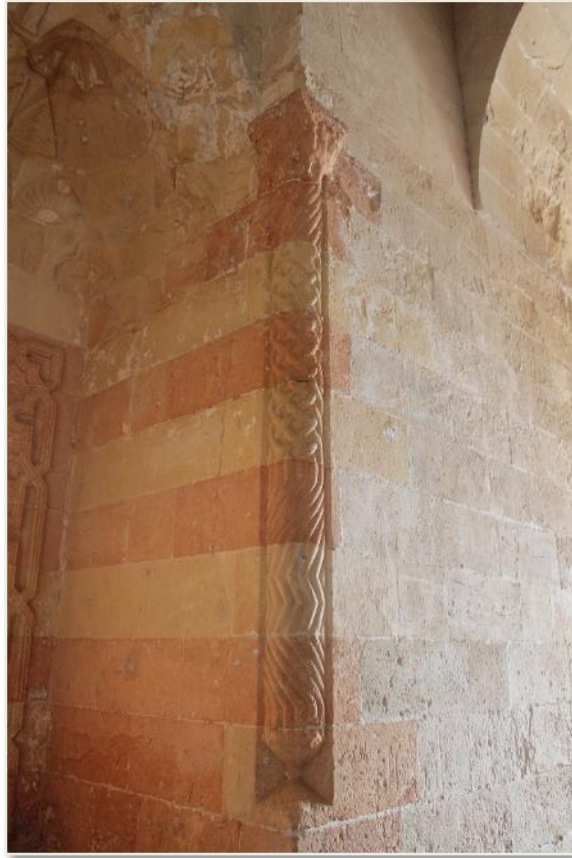
Fotoğraf 70.Giriş Koridorunun Kuzeyindeki Bir Mekâna Açılan Dikdörtgen Kapının Lentosu Bezemesi (Yeşilbaş,2020)

3.10.2.2. Giriş/L Biçimli Koridor, Doğu Duvardaki Medreseye Giriş Kapısı

Medreseye giriş kapısı sekiz sıra mukarnas kavsaralıdır. Mukarnas sıraları derinlik etkisini artıracak şekilde hareketli düzenlenerek, bazı mukarnasların yüzeyi çizgisel üslupta bezenmiştir. Kavsarayı kuşatan sivri kemer iki yandaki kum saati biçimli kaideli, silindirik gövdeli ve mukarnas başlıklı sütuncelere oturmaktadır. Sütunce gövdelerinin alt bölümünde silmelerle biçimlenen dikey kırık çizgiler devam ederek geçme/örgü motifine, üstte ise burmalı düzenlenerek sonlanmaktadır (Fotoğraf 71-72).

Fotoğraf 71.Giriş Koridorunun Doğu Duvarındaki Medreseye Giriş Kapısı (Kılıç,2020)

Fotoğraf 72.Kavsarayı Kuşatan Sivri Kemerin Oturduğu Sütunçe Detay

Dikdörtgen kapının söveleri ve lentosunun yüzeyi yatay- dikey ve çapraz kırık çizgilerin kesişmesiyle biçimlenen üst köşelerde sekiz kollu yıldız, aralarda dikdörtgen motifleri ile süslenmiştir. Sekiz kollu yıldız ve dikdörtgenlerin merkezinde çok yapraklı çiçekler görülür. Kapının üzerinde eksendeki daire biçimli rozetin yüzeyi on kollu yıldız ve yıldız kolları arasındaki on/ beş kollu küçük yıldızlar ile bezelidir (Fotoğraf 73).

Fotoğraf 73.Kapının Üzerinde Eksendeki Daire Biçimli Rozet ve Süsleme Detay

3.10.2.3. Giriş/L Biçimli Koridor, Kuzeydoğu Köşenin Örtüsü

L biçimli koridorda iki kapının açıldığı kuzeydoğu köşenin üzeri aynası çarkıfelek bezemeli yıldız tonoz ile örtülmüştür. Yıldız tonoz kuzeyde üç dilimli konsollarla taşınan aynalı dilimli kemere oturmaktadır (Fotoğraf 74-75).

Fotoğraf 74. Girişin Kuzeydoğu Köşesi

Fotoğraf 75. Girişin Kuzeydoğu Köşe Örtüsü

3.10.2.4. Giriş/L Biçimli Koridor, Kuzey Duvarının Batısındaki Niş

Fotoğraf 76.Giriş Koridoru Kuzey Duvarının Batısındaki Niş

Giriş/L biçimli koridorun kuzey duvarındaki niş sivri kemerle kuşatılan sekiz sıra mukarnas kavsaralıdır. Mukarnas sıraları derinlik etkisini artıracak şekilde hareketli düzenlenmiştir (Fotoğraf 76).

3.10.2.5. Hanefi Mescidi Giriş Kapısı

Hanefi Mescidi giriş kapısı sivri kemerle kuşatılan sekiz sıra mukarnas kavsaralıdır. Mukarnas sıraları derinlik etkisini artıracak şekilde hareketli düzenlenmiştir. Sivri kuşatma kemeri iki yanda silindirik gövdeli ve koni kesitli başlıklı sütüncelere oturmaktadır. Taç kapı dıştan kaideyi sınırlayarak uzayan, iki yanda dışa taşkın/kademe yapan üç yönden iki bordür ile kuşatılmıştır (Fotoğraf 77).

Fotoğraf 77.Hanefi Mescidi Giriş Kapısı

Dıştan birinci bordürün yüzeyi bazalt ve kalker taşının dönüşümlü kakma tekniğinde uygulandığı ters ve düz palmet motifleri ile süslenmiştir.

Dıştan ikinci bordürün yüzeyi iki ruminin çerçeve oluşturduğu palmet-lotus dizisi ile bezenmiştir (Fotoğraf 78).

Fotoğraf 78.Hanefi Mescidi Giriş Kapısı Süsleme Detay

3.10.2.6. Mescid Mihrap

Mescidin mihrabının dış bordür kurgusu ve bezemeleri taç kapı ile aynı süsleme özelliklerine sahiptir. Mihrap tek sıra kiremit kırmızısı ve sarı renkli kalker taşının dönüşümlü kullanımı ile renk almasıyla yansır (Fotoğraf 76).

Kademeli sivri kemerle kuşatılan yarım daire nişli, çeyrek kubbe kavsaralı mihrabın iki yanında içteki kemerin oturduğu silindirik gövdeli koni kesitli başlıklı sütunceler yer alır (Fotoğraf 79-82).

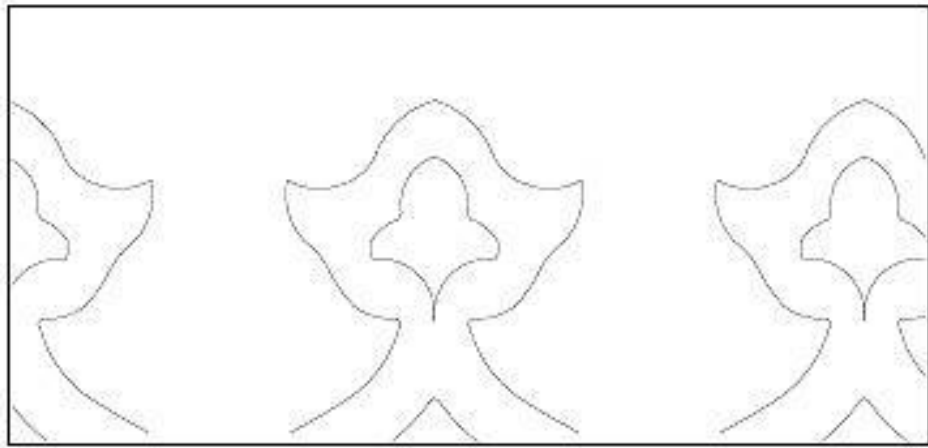
Fotoğraf 79.Mescid Mihrabı (Kılıç,2020)

Fotoğraf 80.Hanefi Mescidi Mihrap Palmet Süsleme Detay

Fotoğraf 81.Hanefi Mescidi Mihrap Süsleme Detay

Fotoğraf 82. Hanefi Mescidi Mihrap Süsleme Detay (Yeşilbaş,2020)

3.10.2.7. Mescid Kubbeye Geçiş Elemanları

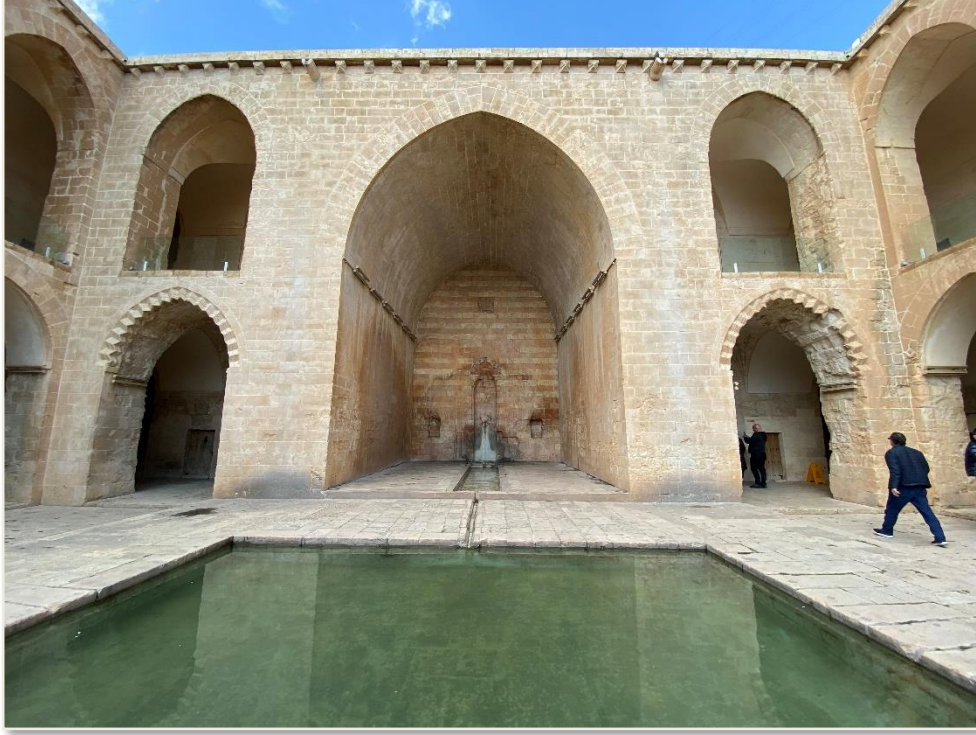
Mescidin sivri kemerle kuşatılan sekiz sıra mukarnas dolgulu trompları, mukarnas dizileri ile hareketlendirilmiştir (Fotoğraf 83).

Fotoğraf 83.Mescid Kubbeye Geçiş Elemanları (Kılıç,2020)

3.10.2.8. Medrese Avlu Revak Kemerleri

Medresede ana eyvanın doğu ve batısındaki iki kademeli sivri kemerli revak kemerlerinden içteki kemerin yüzeyi silmelerle biçimlenen zikzak motifi ile bezenmiştir (Fotoğraf 84).

Fotoğraf 84. Medrese Avlu Revak Kemerleri

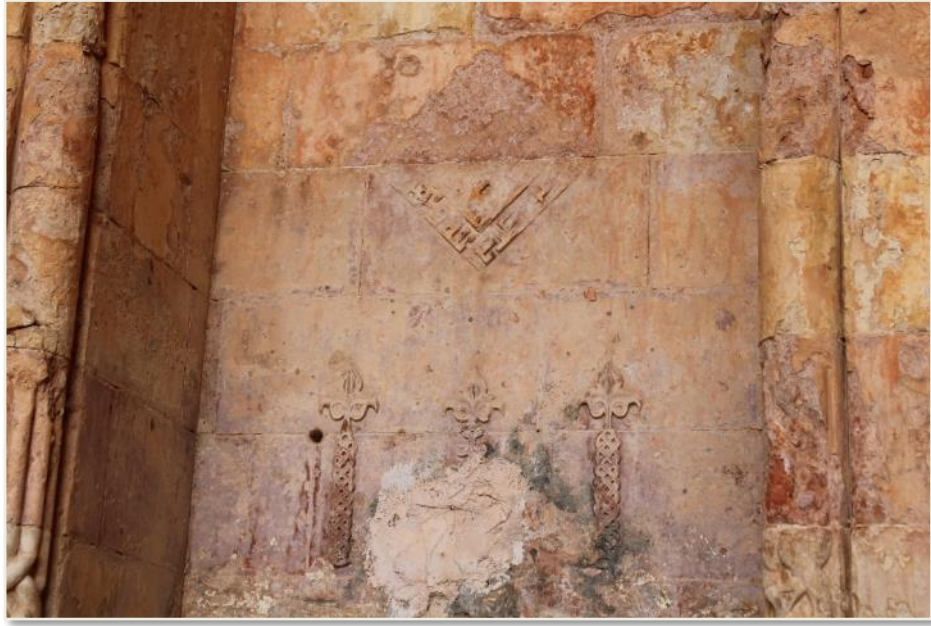
3.10.2.9. Kuzey/Selsebilli Eyvan

Sebil dikdörtgen nişli, beş sıra mukarnas kavsaralıdır. Kavsara iki yandaki kübik kaideli silindirik gövdeli, koni kesitli başlıklı sütuncelere oturan sivri kemerle kuşatılmıştır. Geçmeli taşlarla biçimlenen sivri kemerin yüzeyinde gri renkli mermer ve kiremit kırmızısı renkli taşlar dönüşümlü kullanılmıştır (Fotoğraf 85). Sütunce gövdesi silmelerle şekillenen altta dilimli ve geçmeli motiflerle süslenmiştir.

Fotoğraf 85.Selsebilli Eyvan

Çeşme nişinin yüzeyinde üçlü düzenleme yansıtan palmet kompozisyonu vardır. Üç şeritli geçme/örgü motifi yukarıya doğru uzatılarak palmetlere sap oluşturmaktadır. Palmetlerin tepe yaprağı dilimlidir. Bu bölümün üzerinde yaklaşık eksende makili yazı panosu dikkati çeker (Fotoğraf 86).

Fotoğraf 86.Çeşme Nişinin Yüzeyi

Çeşme nişi dıştan düz- içe pahlı- bezemeli iki düz ve iç bükey mukarnaslı beş bordürle kuşatılmıştır. Dış bordür dendanlarla süslüdür. Bezemeli olan üçüncü bordür yatay ve kırık çizgiler ile dairelerin/sekizgenlerin kesişmesi ile biçimlenen geometrik örgü, dördüncü bordür ok ucu motifi ile bezenmiştir. Beşinci bordürde tek sıra mukarnas dizisi bulunur (Fotoğraf 87).

Fotoğraf 87.Eyvan Çeşme Nişi Süsleme Detay

Çeşme nişinin üst bölümünde bazalt ve kalker taşının dönüşümlü dizilmiş ile uygulanan ters düz palmet dizisi ile sınırlanan kare panonun yüzeyi makili yazılıdır. Yazılarda renk almasıklığı görülür (Fotoğraf 88).

Fotoğraf 88.Eyvan Çeşme, Pano (Kılıç,2020)

3.10.2.10. Güney Revak /Yazlık Mescit Mihrabı

Yarım daire nişli, beş sıra mukarnas kavsaralı mihrap nişi dıştan düz- dış bükey- düz silme- bezemeli düz bordür ve iç bükey mukarnaslı beş bordür ile kuşatılmıştır. Mihrap nişini sınırlayan ve sivri kuşatma kemerinin oturduğu sütunceler kübik kaideli, silindirik gövdeli, koni kesitli başlıklıdır. Başlığın yüzeyi kıvrık dal ve rumi motifleri ile bezenmiştir (Fotoğraf 89-90).

Fotoğraf 89.Yazlık Mescit Mihrabı

Mihrabı çevreleyen dıştan dördüncü bordürün yüzeyi lotus motifleri, iç bükey olan beşinci bordürün yüzeyi ise iki sıra mukarnas dizisi ile süslenmiştir (Fotoğraf 90).

Fotoğraf 90. Yazlık Mescit Mihrabı Süsleme Detay

3.10.2.11. Güney Revak /Yazlık Mescit Yıldız Tonozu

Yazlık mescidin örtüsünü oluşturan yıldız tonozun sekizgen aynası ile yıldız kollarının arasındaki eşkenar dörtgen panolarda bezemeler görülür. Sekizgen aynanın yüzeyi merkezdeki yıldız kollarının sap oluşturduğu üç sıralı kıvrık dal- palmet- lotus dizisi ile kollar arasındaki eşkenar dörtgenlerin yüzeyi ise kıvrık dal ve rumilerin çevrelediği palmet motifleri ile süslenmiştir (Fotoğraf 91-92).

Fotoğraf 91. Yazlık Mescidin Örtüsünü Oluşturan Yıldız Tonoz

Fotoğraf 92. Yazlık Mescidin Örtüsünü Oluşturan Yıldız Tonozun Sekizgen Aynası Detay

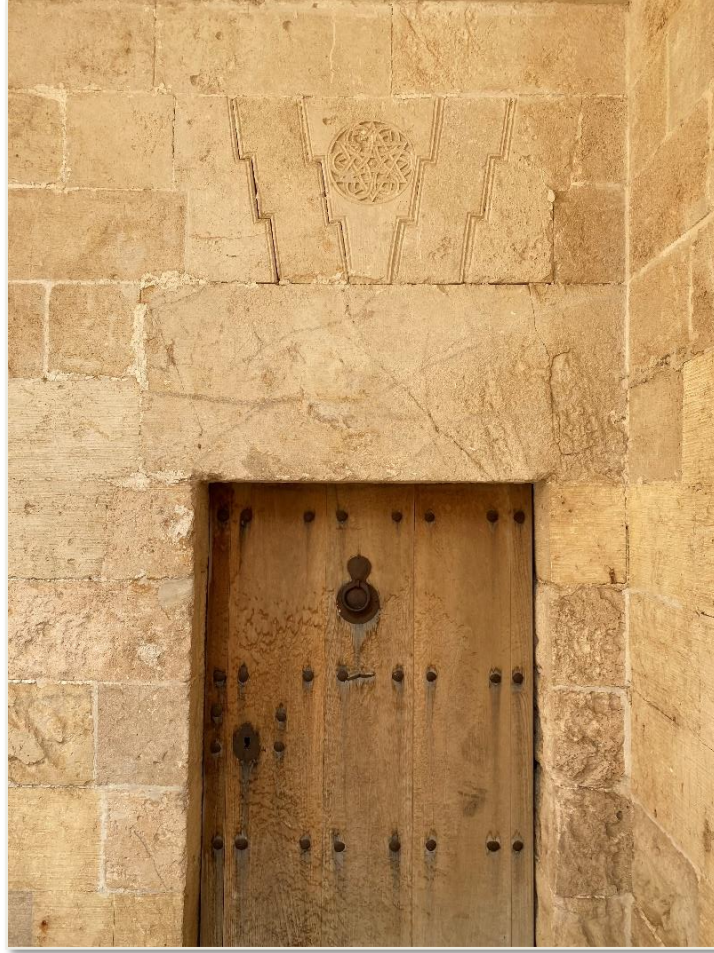
3.10.2.12. Medrese Öğrenci Odaları Kapıları

Medrese Öğrenci Odalarının kapı lentoları üzerindeki bezemelerde çeşitli bezeme kompozisyonlarının varlığı dikkat çekmektedir.

Fotoğraf 93. Kapı Lento Süslemesi

Medrese öğrenci odası giriş kapısının lentosunun üzerinde kandil motifi yer alır. Ortadaki kandilin gövdesinde bezemesi tahrip olmuş altı kollu yıldız motifi görülür(Fotoğraf 93).

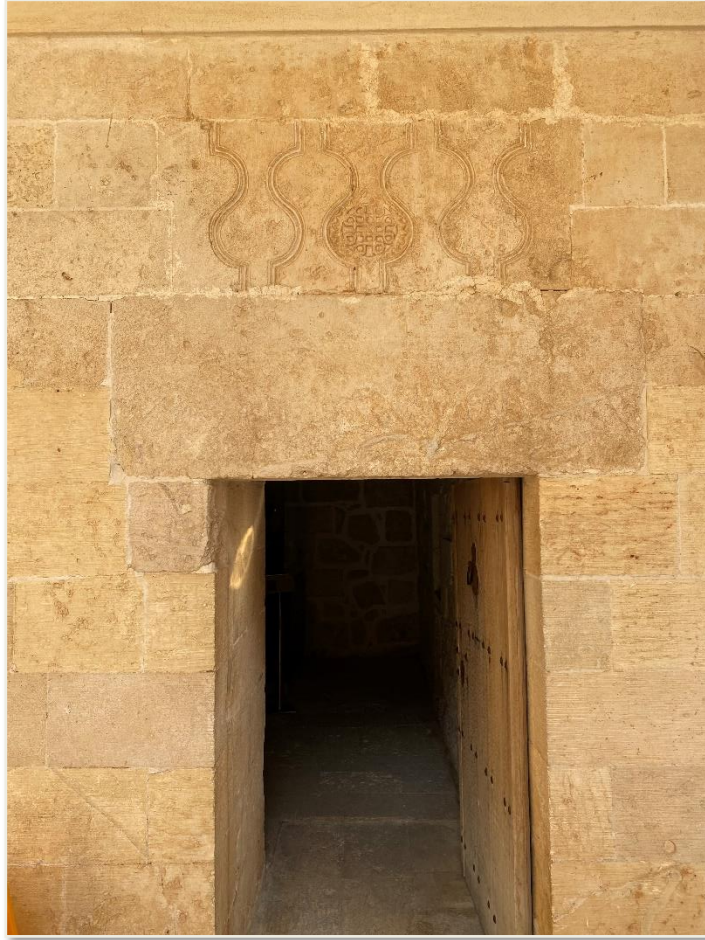
Fotoğraf 94. Medrese Öğrenci Odası Süsleme Detay

Medrese öğrenci odasının kapı lentosunun üzerinde geçmeli taşlarla biçimlenen düz kemerin kilit taşının yüzeyindeki daire biçimli rozetin ortasında iki eşkenar üçgenin kesişmesiyle şekillenen Mührü Süleyman motifi ile kesişen tek şeritli altılı kompozisyon oluşturan oval geçmeler vardır (Fotoğraf 94).

Fotoğraf 95. Medrese Öğrenci Odası Süsleme Detay

Medresede öğrenci odasının kapı lentosu üzerinde, eksende geçmelerle biçimlenen kandil motifinin gövdesinde, daire madalyonun sınırladığı sekiz yapraklı çiçek yer alır (Fotoğraf 95).

Fotoğraf 96. Medrese Öğrenci Odası Süsleme Detay

Medrese öğrenci odasının kapı lentosu üzerinde silmelerle çizgisel üslupta işlenmiş ters ve düz kandil motifleri yer alır. Ortadaki kandilin gövdesi zikzak çerçeveli yatay ve dikey kırık çizgilerin kesişmesiyle biçimlenen geçme motifleri ile süslenmiştir (Fotoğraf 96).

4.BÖLÜM: DEĞERLENDİRME

4.1.ARTUKLU VE AKKOYUNLU DEVRİ MEDRESELERİ

Artuklular, Mardin şehrine yaklaşık üç yüz yıl sürecek bir hâkimiyet kurmuşlardır. Bu tarihi çerçevede Artuklu Devleti şehrin imarında istikrarlı bir şekilde ilerleme kaydetmiştir. Sözgelimi; Mardin’de birçok cami, medrese, saray, hamam, han, çarşı, pazar yerlerinin yanı sıra kale dışına taşan mahallelerin Artuklu devrine tarihlendirildiği dikkat çekmektedir. Artuklu Devleti hem sivil hem de dini mimaride yörede bulunan taş malzemeyi kullanarak taş işçiliğinin en ihtişamlı örneklerinin sergilendiği bir mimari dil oluşturmuştur (Taşdemir, 2002, s.44; Yuvalı, 2006, s.29). Mardin kenti, Artuklular döneminde gerçek bir şehir kimliğine kavuşmuş ve tarihinin en parlak dönemini yaşamıştır. Artuklular, siyasi bağlantılar ve coğrafi yakınlık nedeniyle güney ile kuzey mimari bölgeleri arasında kalmış ve yeni bir mimari sentezi ortaya koymalarına vesile olmuştur. Bu özelliği ile mimariye bağlı olarak Artukluların sürekli araştıran ve kendilerini geliştiren bir özelliğe sahip olduklarını göstermektedir (Altun,1978,s.232).

Akkoyunlu Devleti’ni oluşturan Türkmen topluluklarının 13. yüzyılın sonlarına doğru ilk kez Horasan topraklarından Azerbaycan’a geldiklerini bilinmektedir. 14. yüzyılın sonlarında ise özellikle Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu topraklarında göçebe halde yaşadıkları daha sonra önemli yerleşme bölgelerini ele geçirerek bir imparatorluk boyutuna ulaştıkları görülmektedir. Akkoyunlular yaşadıkları coğrafyalarda kültür, sanat ve mimari alanda önem arz eden gelişmelerde bulunmuşlardır (Sözen,1981, s.205). Akkoyunlular Devrinde inşa edilen mimari yapılarda bölgesel nitelikte üslup özelliklerinin varlığı dikkat çekmektedir. Nitekim mimari eserler yeni mimari ve üslupsal stillerden de etkilenmişlerdir ki bu da mimari eserlerde bir bütünlük olmamasına neden olmuştur (Sözen, 1981, s.213; Barotçu, 2019, s.111). Akkoyunlular; Diyarbakır, Mardin, Erzincan, Bayburt, Elâzığ ve Tunceli kentlerinde; cami, medrese, hamam, türbe, zaviye, han, hamam, çeşme gibi birçok eser vücuda getirmişlerdir (Gündoğdu,2015, s.567).

Tez konumuzu oluşturan Kasımiye Medresesi’yle birlikte Akkoyunlu devrine tarihlendirilen bir dizi medrese vardır. Bu bölümde Akkoyunlu ve Artuklu Devri medreselerinin plan tipi, mimari özellikleri, malzeme/teknik ve süsleme özellikleri anlatılacaktır.

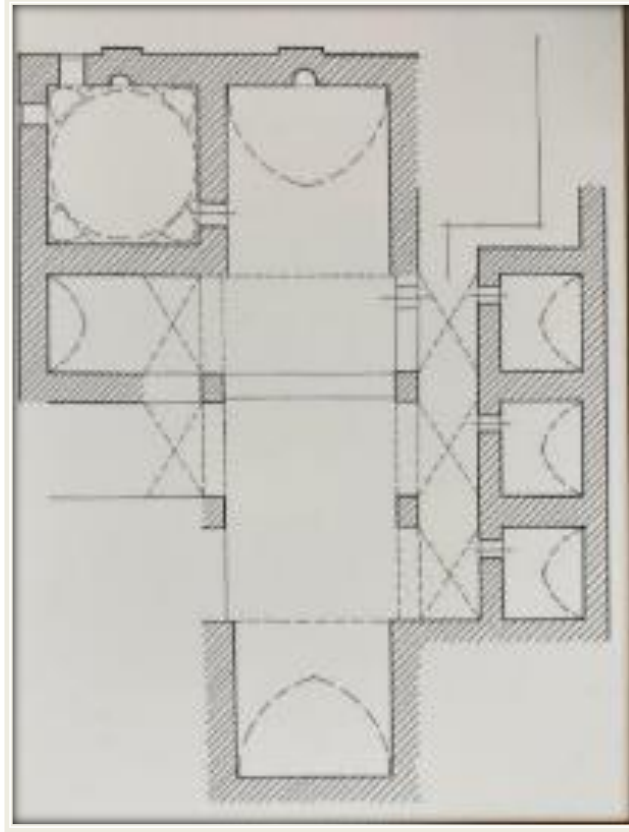
4.1.1. Artuklu Devri Medreselerinin Özellikleri

Güneydoğu Anadolu coğrafyasının mimari anıtları incelendiğinde Artuklu Devri'ne tarihlendirilen medreselerin bölgede yoğun imarı dikkat çekmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde 12.yüzyılın başlarından itibaren yapımlarına başlanan Artuklu Devri medreseleri, Anadolu coğrafyasında inşa edilen medrese mimarisinin gelişiminin içine girmedikleri görülmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde inşa edilen camiler Suriye Şam Ümmeye Camisi'nin plan şeması ve kurgusu tekrar edilerek inşa edildikleri bilinmektedir. Artuklu devri medreseleri de Suriye kültür çevresine bağlı kalmış ve bölge mimarisinin gelişimi içinde varlık göstermişlerdir (İlter,1969, s.206; Altun, 1973, s.231).

Artuklular, 12.yüzyılın sonlarından başlayarak Güneydoğu Anadolu topraklarında çeşitli varyasyonlar ve denemeler sonucunda vücuda getirdikleri medreseleri, çoğunlukla avlu düzenlemesine dayandırarak tasarladıkları görülmektedir. Nitekim avlu kimi zaman İran ve Anadolu Selçuklu ile Beylikler Dönemi medreselerinde görülen formda düzenlenmekle birlikte kimi zaman da sadece yapının bir bölümünü merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır (Altun,1971, s.275).

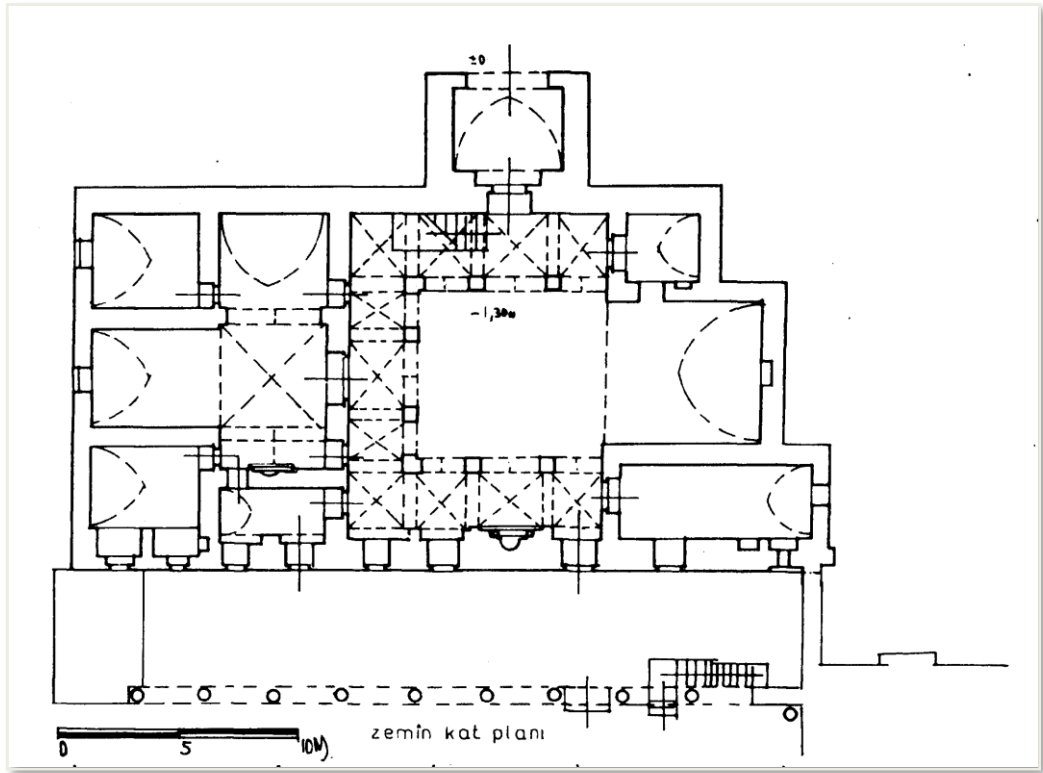
Mardin medreselerinin genellikle iki plan şeması ile kurgulandıkları görülmektedir. Birinci plan şeması İran'da Büyük Selçuklu Devleti tarafından inşa edilen medreselerdeki eyvanlı, revaklı avlulu şeklin devamı niteliğinde olan avlulu medrese plan şemasıdır. İkinci plan ise tek bir avlu etrafında sıralı mekanlar kurgusunu aşan ve mekanların yayılma özelliği gösterdiği plan şeması olarak karşımıza çıkmaktadır (Altun,1978, s.133).

Ara Altun, son dönemlerde yapılan çalışmalarda, açık avlulu medrese kurgusuna dayanan medrese mimarisinin Anadolu'daki gelişimini Diyarbakır'daki Artuklu medreseleri ile başlatmalarının bir gelenek haline getirildiğini nitekim kendisinin bu kanıya katılmadığını dile getirmektedir. Altun; Mardin Hatuniye Medresesi'nin, Anadolu coğrafyasında inşa edilen açık avlulu medreselerin en erken tarihli ve en olgun örneği olduğunu zikretmektedir. Anadolu coğrafyasında daha sonraki dönemlerde inşa edilecek olan en gelişmiş plan düzeni ve formunun da bu yapıdan etkilendiği düşünülmektedir (Altun, 1973, s.230). *Mardin Hatuniye Medresesi* (1184/1185), küçültülmüş iki katlı revaklı avlusu, kuzey ve güneyinde yer alan eyvanlardan oluşmaktadır. Revaklı avlusunun güney kanadında konumlanan mescidin doğusunda kubbe ile örtülü türbe mekânı yer almaktadır. Avlunun doğu kanadında iki katlı hücreler vardır (Çizim 30).

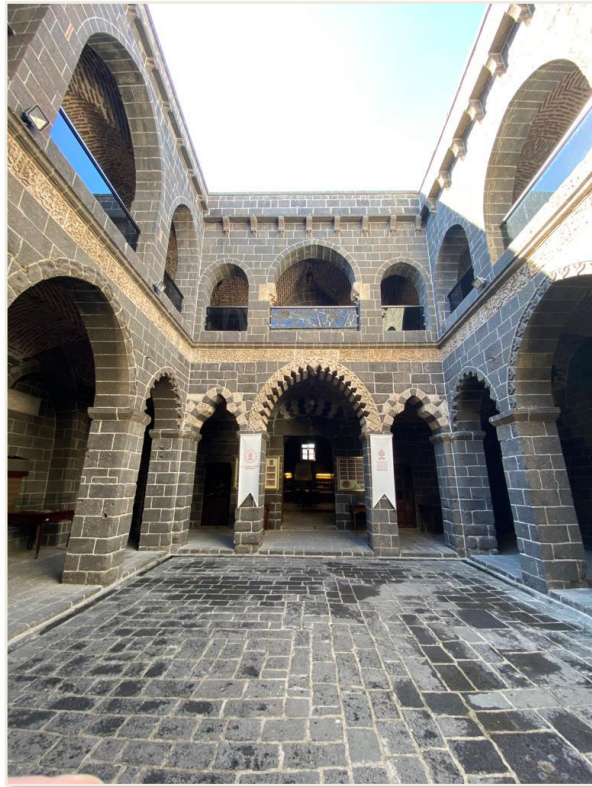

Çizim 30. Mardin Hatuniye Medresesi (Altun,1971, s.75)

Diyarbakır medreseleri, kronolojik olarak Hatuniye Medresesi'nden sonra inşa edilmiş yapılardır. Diyarbakır medreselerinde bazı farklılıklar gözlemlense de medrese planlarının da yine avlu esasına dayandırılarak tasarlandıkları görülür. *Diyarbakır Mesudiye Medresesi* (1193), İran'da inşa edilen Selçuklu medreselerine benzer özellikte olup birinci plan şemasına göre tasarlanmıştır. Yapı iki katlı, eyvanlı ve revaklı avlulu düzene dayanmaktadır. Avlunun doğu kanadında iki kat boyunca yükselen ana eyvanın iki yanında odalar vardır (İlter,1969, s.230) (Çizim 31) (Fotoğraf 97).

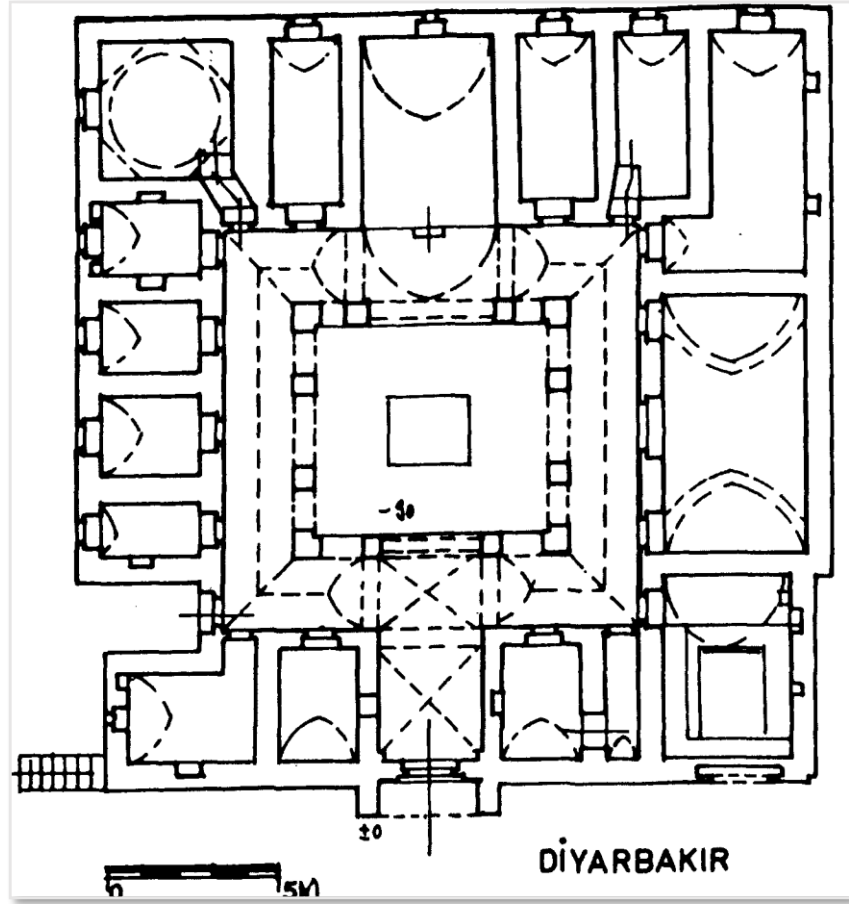

Çizim 31. Diyarbakır Mesudiye Medresesi (Altun, 1973, s. 236)

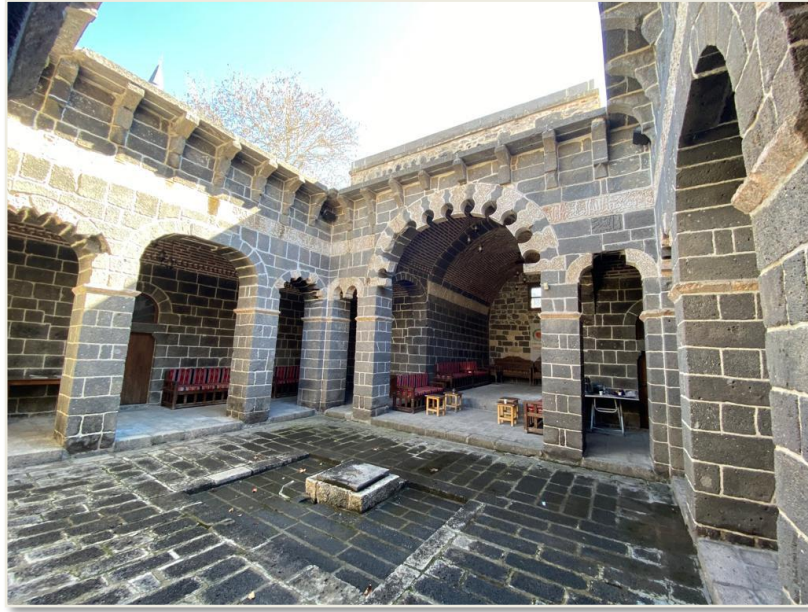

Fotoğraf 97. Diyarbakır Mesudiye Medresesi

Diyarbakır Zinciriye Medresesi, açık avlulu iki veya tek eyvanlı düzeninde bağlı olarak tek katlı olarak tasarlanmıştır. Ana eyvanın sağ ve solunda beşik tonozlu iki oda vardır (Çizim 32) (Fotoğraf 98).

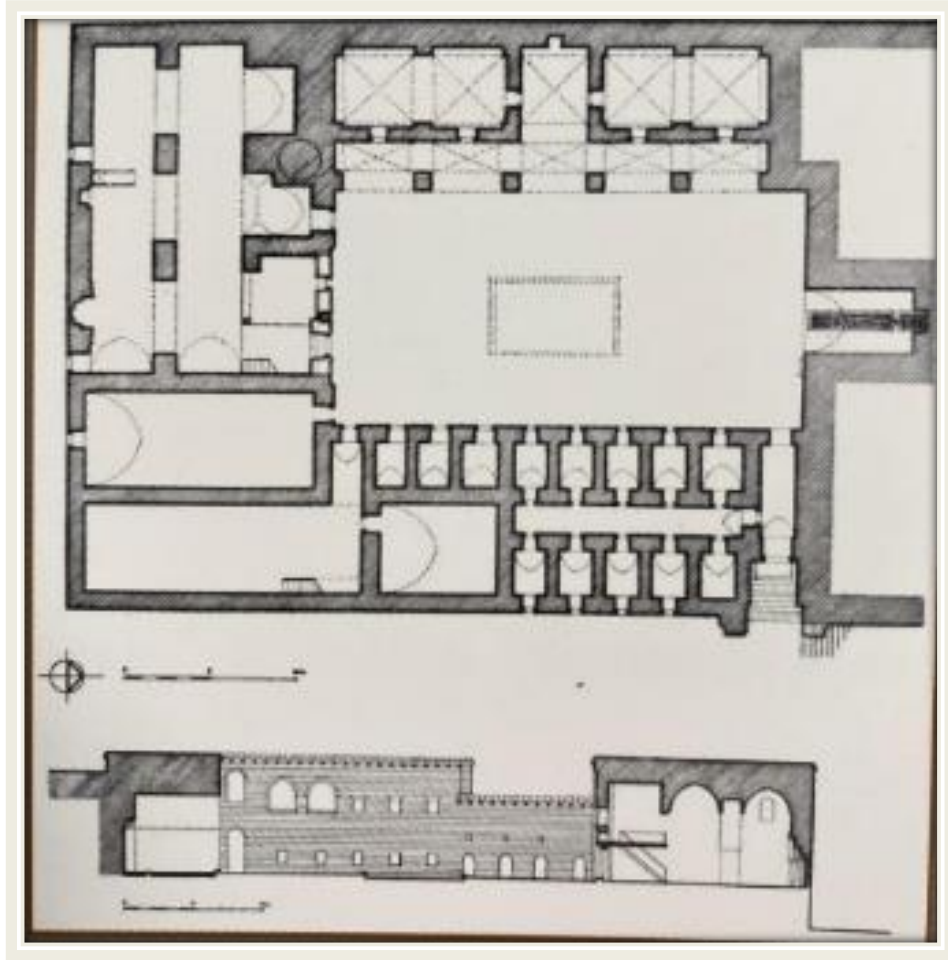

Çizim 32.Diyarbakır Zinciriye Medresesi Planı (Altun,1973)

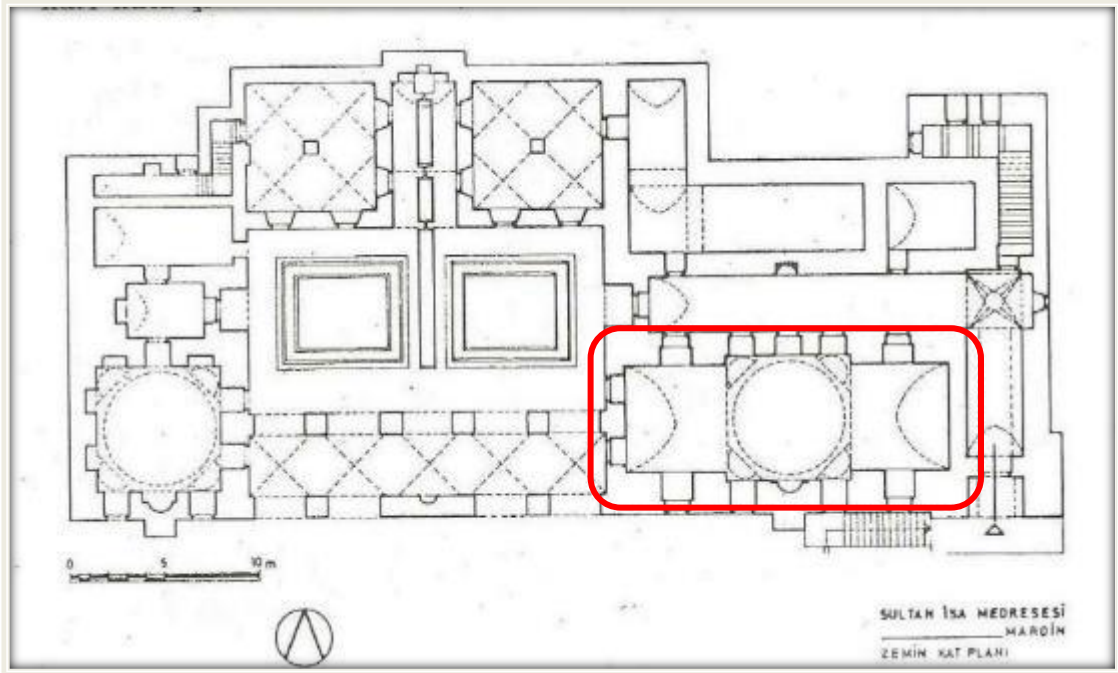
Fotoğraf 98.Diyarbakir Zinciriye Medresesi Ana Eyvan

Mardin Şehidiye Medresesi (13.yüzyılın ilk yarısı), tek avlu düzenine dayanmaktadır. Medrese avlusunun kuzey kanadında büyük bir ana eyvanı ve güney kanadında mescid mekânı yer alır. Avlunun doğu kanadında iki katlı bir düzende oluşturulmuş hücreler bulunmaktadır. Avlunun güney doğusuna türbe yerleştirilmiştir. Mardin Şehidiye Medresesi, Artuklu Devri medrese mimarisinde uygulama alanı bulan revaklı avlu şemasına göre tasarlanmıştır (İlter,1969, s.205; Kuran,1969, s.34-35; Altun,1978, s.231) (Çizim 33).

Çizim 33.Şehidiye Medresesi Planı (Kuran,1969)

Mardin Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi (1385), birer kat farkı ile oluşturulmuş iki avlu etrafında şekillenen mekanlardan oluşmaktadır. Medrese, bu özelliği ile mimariye getirilen farklı bir dilin oluştuğunu sergilemektedir. Açık avlulu medrese, iki veya tek eyvanlı şemaya bağlı olarak kurgulanmıştır. Medrese asimetrik mekanlardan oluşmaktadır. Bunun nedeni yapıda bulunan iki avlunun toplanma mekânı olarak düşünülmesinden kaynaklıdır. Yapı, zemin katında dikdörtgen planlı avlu, avlunun kuzey kanadında ana eyvan ve avlunun kuzeyinde revaklı düzenlemeye sahiptir. Yapının güney doğusundaki anıtsal giriş kapısından bir koridor vasıtasıyla dikdörtgen planlı mescide geçilmektedir. Avlunun batı kanadından bir koridor ile geçilen türbe mekânı, iki kat boyunca yükselmekte ve dıştan dilimli kubbe ile örtülmektedir (Çizim 34).

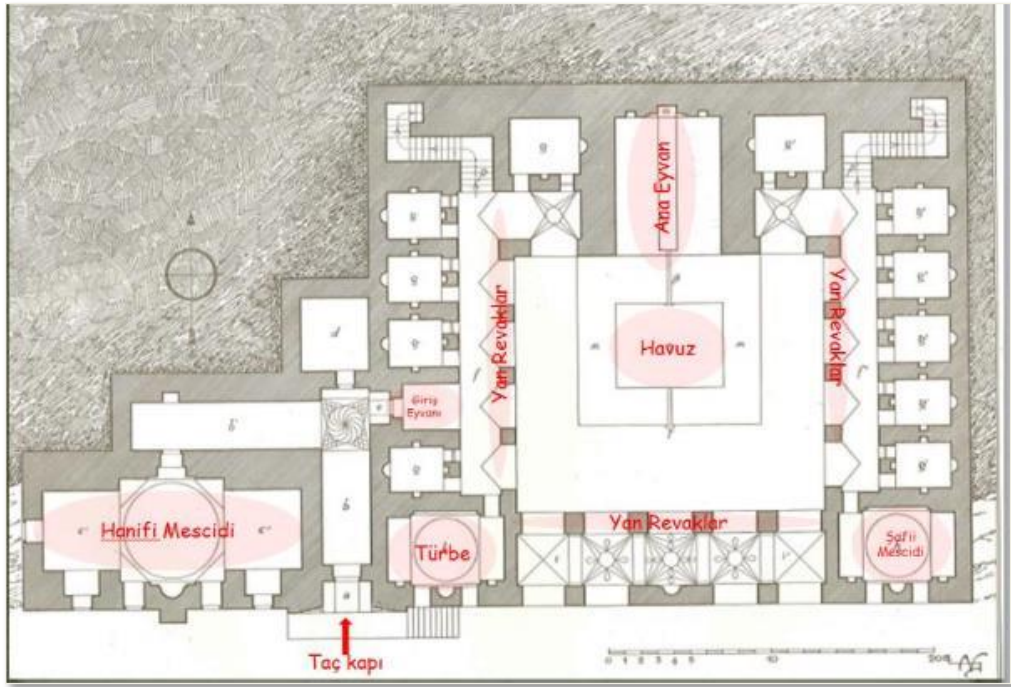
Çizim 34.Mardin Sultan İsa (Zinciriye Medresesi) Mescid (Sözen,1972, s.188)

Artuklu Medreseleri, simetri ve merkezietten uzak fonksiyonları değişen bölümlerin bir arada toplanması ile meydana gelmiş yapılarıdır. Selçuklu Dönemi medrese mimarisi özelliklerinden ayrılan bu yönü ile Artuklu medreseleri, kendilerine öncü ve çağdaş kültür çevresi olan Zengi veya Eyyubiler tarafından Suriye topraklarında inşa edilen medreselerin özellikleri ile benzer nitelikte inşa edilmişlerdir. Artuklu medreselerinde Mescid/cami, yapı kütleleri içerisinde nitekim ayrı bir mekân olarak yapıya dahil edilmiştir (İlter,1969, s.206) (Çizim34). Artuklu Devri medreselerinde mescid, plan şemasında genellikle yeri belli olan ve birden fazla bölümden müteşekkil olan büyük bir hacim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bazen birbirine bitişik olarak dahil edildiği medreseden müstakil bir mekân formunda inşa edildiği de görülmektedir (Kuran,1972, s.22).

Artuklu medreselerini Anadolu medreselerinden ayıran bir diğer özellik de iki katlı olarak inşa edilmeleridir. Anadolu Selçuklu medreseleri, çoğunlukla tek katlı olarak inşa edilmişlerdir. Bu devirde iki katlı medreselerin de inşa edildiği bilinmektedir. Nitekim 13. yüzyıl Selçuklu medreselerinden önce Artuklular tarafından Mardin ve Diyarbakır'da iki katlı medreselerin inşa edildiği görülür (Kuran,1972, s.22).

Anadolu Selçuklu medreselerinde genellikle eyvanın bitişiğindeki mekanlar türbe olarak tasarlanmıştır. Söz konusu türbe kurgusu Artuklu medreselerinde yerini Suriye medreselerindeki türbe kurgusuna bırakmıştır. Özellikle Zengi ve Eyyubi dönemlerinde inşa edilen medreselerde türbe kurgusunda ortak bir mimari dilin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Türbe, yapının farklı yerlerinde ve türbe mimarisi özelliği dikkate alınarak tasarlanmıştır (İlter,1969, s.206).

Mardin medreselerinden Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi ve Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi'nde mescid ve türbe mekanları büyük ölçekli ve ayrı bir kütle halinde yapıya dahil edilerek kurgulanmışlardır (Çizim 34-35).

Çizim 35.Kasımiye Medresesi, Türbe ve Mescid (A Gabriel, 1940, s. 34.)

Artuklu Devri'nde inşa edilen medreselerde taşa bağlı bezemenin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Medreselerde genellikle yörenin geleneksel taşı olan kalker ve bazalt taşı kullanılmıştır. Mardin medreselerinde kalker taşına bağlı süsleme görülürken Diyarbakır'da inşa edilen medreselerde bazalt taşına bağlı bezeme görülmektedir. Süsleme çoğunlukla anıtsal taç kapılarda, mihraplarda, eyvanlarda, revaklarda ve türbelerde karşımıza çıkmaktadır.

Artuklu Devri Medrese mimarisinde taşa bağılı süslemenin yoğun bir şekilde tercih edildiği gözlemlenmektedir. Diyarbakır ve Mardin’de inşa edilen bir dizi medresenin avlu düzeninde konsol dizilerinin varlığı ile yapıya hareketlilik katıldığı görülmektedir. Artuklu yapılarında görülen konsol dizisinin bölge özelliği sergilediği düşünülmektedir. Anadolu Selçuklu ve beylikler döneminde inşa edilen medreselerini avlu düzenlemesinde Artuklu Devri medreselerinde mimariye yansıyan konsol dizisi kullanılmadığı görülmektedir. Diyarbakır Zinciriye Medresesi (Fotoğraf 99), Diyarbakır Mesudiye Medresesi (Fotoğraf 100), Mardin Kasımiye Medresesi, Mardin Şehidiye Medresesi (Fotoğraf 101) ve Mardin Zinciriye Medresesi (Fotoğraf 102) avlu süsleme düzeninde konsol dizileri vardır. Anadolu Selçuklu döneminde 1242-1243 tarihinde inşa edilen Konya Sırçalı Medresesi avlu düzenlemesinde konsol dizisinin uygulanmadığı görülmektedir (Fotoğraf 103).

Fotoğraf 99.Diyarbakır Zinciriye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi

Fotoğraf 100.Diyarbakir Mesudiye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi

Fotoğraf 101.Mardin Şehidiye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi

Fotoğraf 102.Mardin Zinciriye Medresesi Avlusu Konsol Dizisi

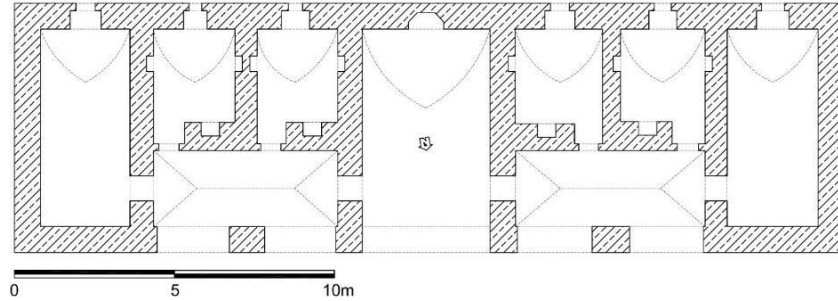

Fotoğraf 103.Konya Sırçalı Medrese

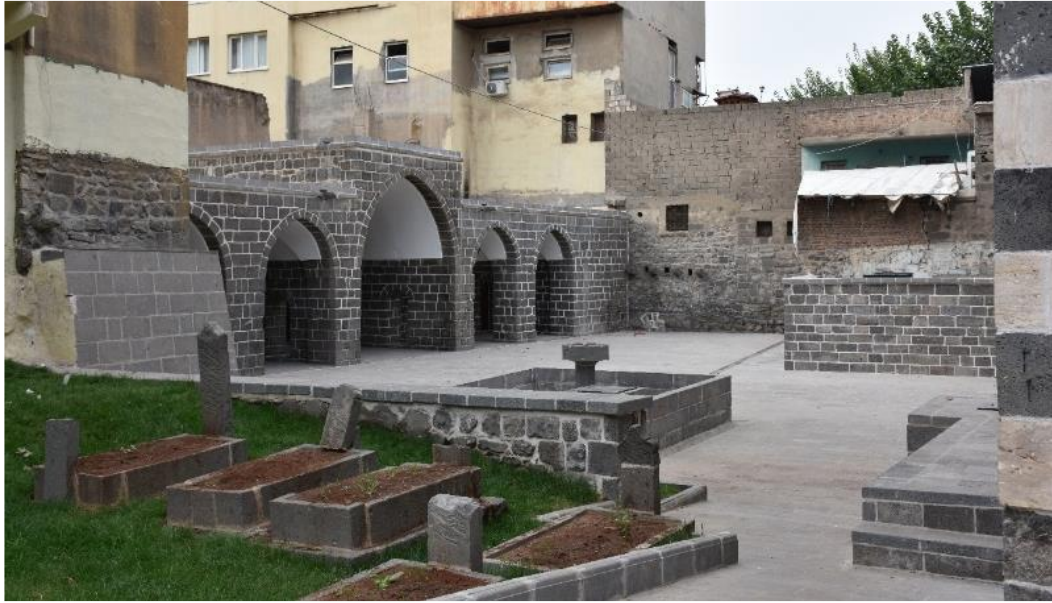
4.1.2.Akkoyunlu Devri Medreselerinin Özellikleri

Diyarbakır Şeyh Safa (İparlı) yapı topluluğu bünyesindeki Lari/Müslihiddin Medresesi, Urfa Hasan Paşa Medresesi, Diyarbakır Nebi Peygamber Medresesi, Mardin Kasımiye Medresesi, Mardin Şah Sultan Hatun Medresesi ve Bayburt Ferahat Bey Medresesi Akkoyunlu Devri'nde inşa edilen medreselerdir.

Diyarbakır Lari/Muslihiddin (Şeyh Safa/İparlı) Medresesi (1453-1478), Akkoyunlular döneminde inşa edilen Şeyh Safa Cami topluluğu bünyesinde inşa edilmiştir. Medrese, cami avlusunun güney kanadında yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda uzanan yapı, ince uzun enine dikdörtgen bir plan düzeni ortaya koymakta, öğrenci odaları bu tek kanatlı çizgi üstüne toplanmıştır. Günümüzde medrese kalıntısı olarak ulaşan yapı tek eyvanlı ve tek katlıdır. Yapıda taş ve tuğla malzeme kullanılmıştır (Altun, 1971, s.33; Sözen,1971, s.151). Şeyh Safa Medresesi, plan özelliğinin özel durumu açısından Diyarbakır medreselerinden ayıran farklı bir kurguya sahiptir. Bir avlu etrafında medrese öğrenci odalarının yerleştirilmesi ile oluşturulan mimari tasarımdan uzaklaştırılmıştır (Altun,1971, s.33) (Çizim36) (Fotoğraf 104).

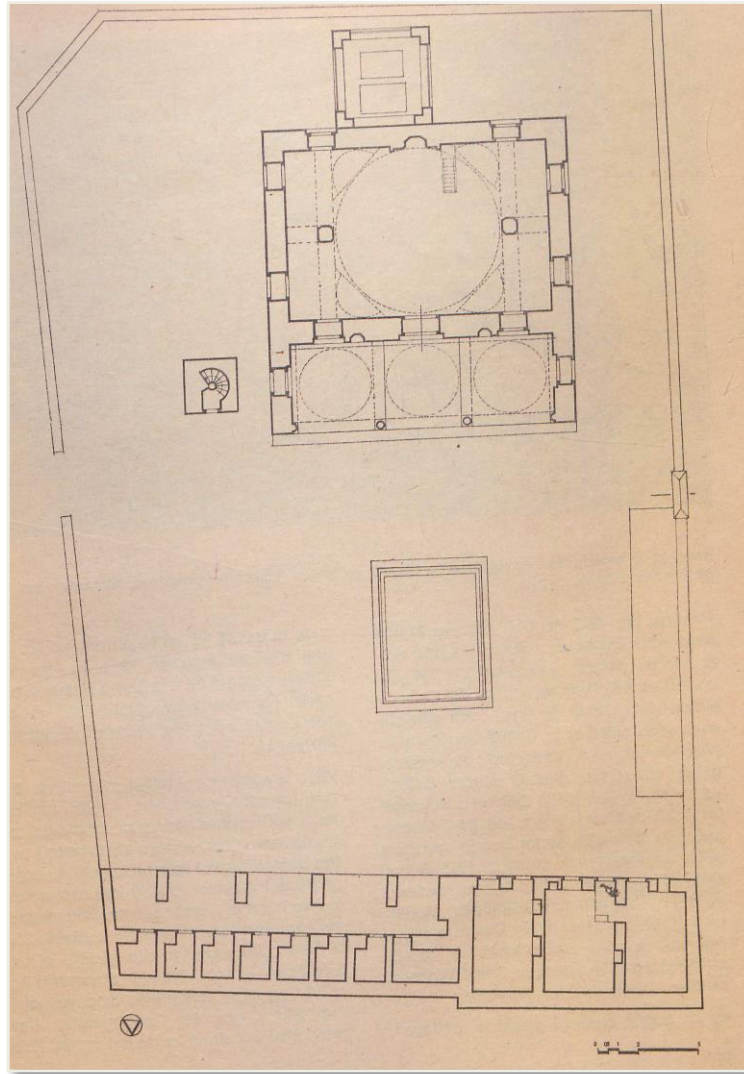
Çizim 36.Müslihiddin Lari Medresesi Planı (Tekin Doğan,2019)

Fotoğraf 104.Diyarbakır Şeyh Safa Medresesi (Barotçu,2019)

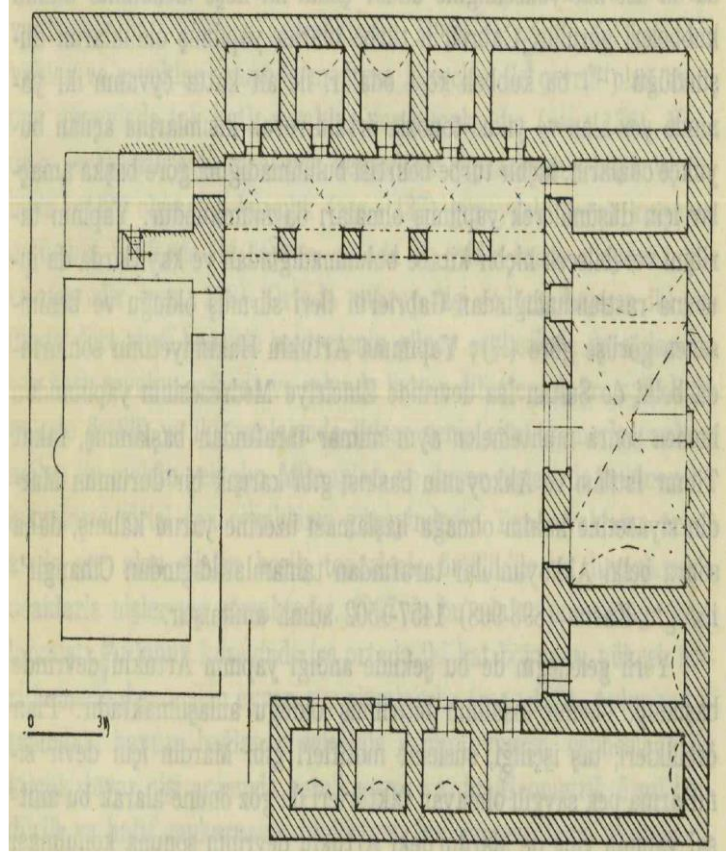
Urfa Hasan Paşa Medresesi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından inşa edildiği bilinmektedir. Urfa Hasan Paşa Cami avlusunun doğu kanadında yer almaktadır. Bölgede araştırma yapan Metin Sözen, medresenin tamamen yıkıldığı zikretmektedir. Nitekim bölgeyi gezen Evliya Çelebi söz konusu medresenin varlığından bahsetmektedir. Araştırmacılardan Şani Eren Hasan Padişah Camisi'ni incelemiş ve caminin dikdörtgen avlusunun doğu kanadına medresenin mevcudiyetinden bahsetmiş fakat son dönemlerde yıkıldığını dile getirmektedir. Akkoyunlular dönemine tarihlendirilen medrese, bölgede birçok yapıda karşılaşılan medresenin ortasında eyvan, iki yanında revaklar ve revakların arkasında öğrenci odalarının yer aldığı düzenin uygulandığı kuvvetle muhtemeldir (Sözen,1981, s.117). Günümüze herhangi bir kalıntısı kalmadığından plan ve yapı görsellerine ulaşamamaktadır.

Diyarbakır Nebi Peygamber Medresesi, Akkoyunlular devrinde inşa edildiği bilinen (15.yy) Diyarbakır Nebi Peygamber Cami avlusunun kuzey kanadında yer almaktadır. Avlunun kuzey batısında üç büyük mekân yer almaktadır. Bu mekanlar birer pencere ve kapı ile güneyinde yer alan avluya açılmaktadır. Mekanlardan ikisi kendi içerisinde birbiri ile bağlantılıdır. Avlunun kuzeydoğusunda yer alan bu mekanların doğusunda sekiz küçük hücre yer almaktadır. Hücrelerin önünde dört ayağa oturan revaklı bölüm bulunmaktadır (Sözen,1981, s.118) (Çizim 37).

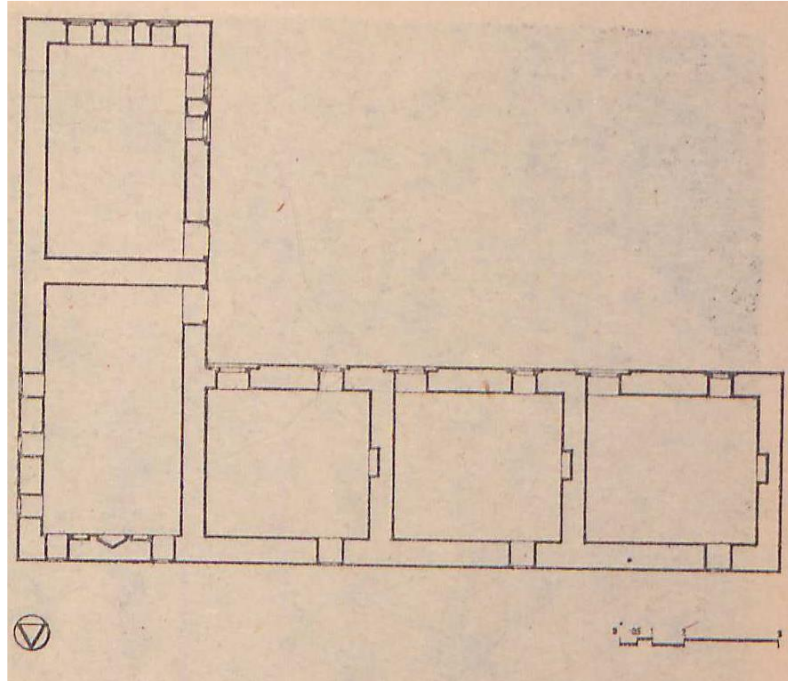
Çizim 37.Diyarbakır Nebi Cami ve Medresesi (Sözen,1981)

Akkoyunlu Devri'nde inşa edildiği bilinen *Mardin Şah Sultan Hatun Medresesi*, dikdörtgen bir alana konumlanan cami avlusunun kuzey kanadında yer almaktadır. Medrese odaları revakların arkasında bulunmaktadır. Kalıntılarda iki katlı olarak tasarlandığı anlaşılan medresenin bir tarafı ve kuzey bölümdeki mekanları günümüze ulaşabilmiştir. Cami bölümü tamamen yenilenmiş vaziyettedir (Çizim 38)

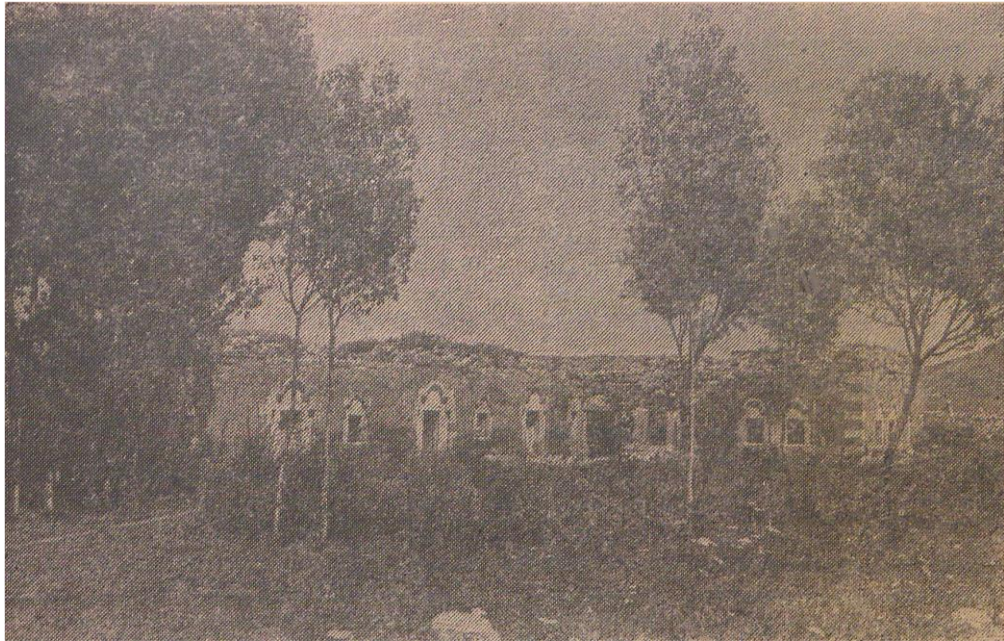

Çizim 38.Mardin Şah Sultan Hatun Medresesi (Altun,1971)

Bayburt Pulur Feraḫşat Bey Medresesi, Akkoyunlu döneminde inşa edildiği bilinen Feraḫşat Bey Cami avlusunun kuzeydoğu köşesinde konumlanmıştır. L biçimindeki bir plan özelliği sergileyen medrese beş mekândan oluşmaktadır. Söz konusu mekanlar avluya açılmaktadır. Günümüzde toprak damla örtülü olan medresesinin örtü sistemi anlaşılmamaktadır. Medresede tamamen beyaz taş kullanılmıştır (Sözen,1981, s.132) (Çizim 39) (Fotoğraf 105).

Çizim 39.Bayburt Pulur Ferahşat Bey Medresesi Planı (Sözen,1981)

Fotoğraf 105.Bayburt Pulur Ferahşat Bey Medresesi (Sözen,1981)

İncelenen Akkoyunlu Devri medreselerinde, orta bölümde avluya açılan derin bir eyvan, eyvanın sağ ve solunda revakların arkasında mekanlar yer almaktadır. Söz konusu medreseler genellikle bir yapı topluluğunun içinde konumlanmışlardır. Söz gelimi; Diyarbakır Lari/Müslihiddin Medresesi, Urfa Hasan Paşa Medresesi, Diyarbakır Nebi

Peygamber Medresesi, Mardin Şah Sultan Hatun Medresesi ve Bayburt Pulur Ferahşat Bey Medresesi cami bünyesinde inşa edilmiş ve yapıya dahil edilmişlerdir. Günümüze kalıntıları ulaşan bu medreselerde taş malzemenin yanı sıra yer yer tuğla malzemenin de kullanıldığı görülmektedir. Yapılar süslemeden yoksundur. Nitekim yörenin siyah renkteki bazalt taşı ve kalker taşı birlikte kullanılarak yapılara hareketlilik katılmıştır (Sözen,1981, s.132).

Tez çalışmamızda ele alınan Akkoyunlu devri medreselerinde düşey (doğu-batı doğrultulu) dikdörtgen bir avlunun çevresinde biçimlenen mekânsal dizilimden müteşekkil oldukları görülmektedir. Bayburt Pulur Ferahşat Bey Medresesi ve Diyarbakır Lari Medresesi mekânsal dizilimleri bu kaniya örnek gösterilebilir. Bu kurgunun Artuklu devri medreselerinde çözüldüğü görülmektedir. Artuklu devri medreselerinde yatay kurulumlu- mekânsal işlevleri fazla olan bir düzenlemenin söz konusu olduğu dikkat çekmektedir. Düşey/yatay dikdörtgen planın çevresinde biçimlenen kurgunun büyük boyutlu medreselerde çözüldüğü görülmektedir. Söz gelimi Mardin Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi ve Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi'nin mekânsal kurgusu bu kanıyı destekler niteliktedir.

Akkoyunlu Dönemi'nde inşa edilen medreseler içerisinde Mardin Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi kendine has bir özellik sergilemektedir. Birbirine bitişik iki ayrı kütle içinde yer alan Kasımiye Medresesi, tek bir avlu etrafında sıralı mekanlar düzeninden farklı açık avlulu plan şeması sergilemektedir. Mescid ve medrese kütlelerinin birleşmesi ile tipik Anadolu medreselerinden farklı bir mimari dilde kurgulanmıştır. Medrese kendi içerisinde simetrik bir özelliğe sahipken genel yapı kütleleri asimetrik olarak kurgulanmıştır (Yeşilbaş,2020, s.260).

Mardin Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi, Artuklu Devri'nde inşa edilen Mardin Zinciriye Medrese plan şemasının en olgun ve gelişmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Araştırmacılardan Altun, Mardin Kasımiye Medresesi'nin bir Artuklu Devri son yapısı olarak inşasına başlandığını nitekim Akkoyunlu tarafından bitirildiği için bu isimle anıldığını dile getirmektedir. Herhangi bir yapım ve onarım kitabesi bulunmayan medrese, Zinciriye Medresesi'ni inşa eden mimarın bir başka eseri olduğu kuvvetle muhtemeldir. Kasımiye Medresesi'nde cami tamamen bir tarafa alınmış olup bir koridor vasıtası ile geçiş sağlanan ayrı bir kütle olarak karşımıza çıkmaktadır. Caminin

doğusunda iki katlı düzenlenen revaklı avlulu medrese, büyük boyutlu eyvanı ile medrese şemasının en olgun hali olarak dikkat çekmektedir (Altun,1968, s.231).

4.2.KASIMIYE MEDRESESİ KOMŞU KÜLTÜR ÇEVRESİ İLİŞKİLERİ ETKİLEŞİMİ

Mardin, tarih öncesinde ve tarih çağlarında, coğrafi yakınlık bakımından önemli ticari ve kültürel ilişki ağlarının kavuşma noktasında bulunmuş bir kenttir. Tarihsel olayların bir kısmı, kimi zaman Mardin kentinin kendisi, kimi zaman da çok yakınındaki Nusaybin kenti olarak, kuzeyde Karadeniz kıyılarına ve Kafkasya'ya uzanan, güneyde Basra Körfezi'ne ve Doğu Akdeniz kıyılarına varan ticaret ağlarının kültürel alışverişin meydana geldiği hatların bağlantı noktası konumuyla gerçekleşmiştir. Mardin, Bulunduğu konum nedeniyle bölge, tarımın başladığı “Verimli/Bereketli Hilal” olarak zikredilen bölgenin içinde önem arz eden yerlerden birisidir. (Aydın ve Diğerleri ,2000, s. 1)

Mardin'de üç yüz asır hüküm süren Artuklular'dan sonra bölgede yapısal faaliyetlerde bulunan diğer Türk devletleri Akkoyunlu'lar ve Osmanlı'lardır. Her iki dönemde de Artuklular çağında edinilen mimari yapım geleneği sürdürülmüştür (Alioğlu, 2001, s.22)

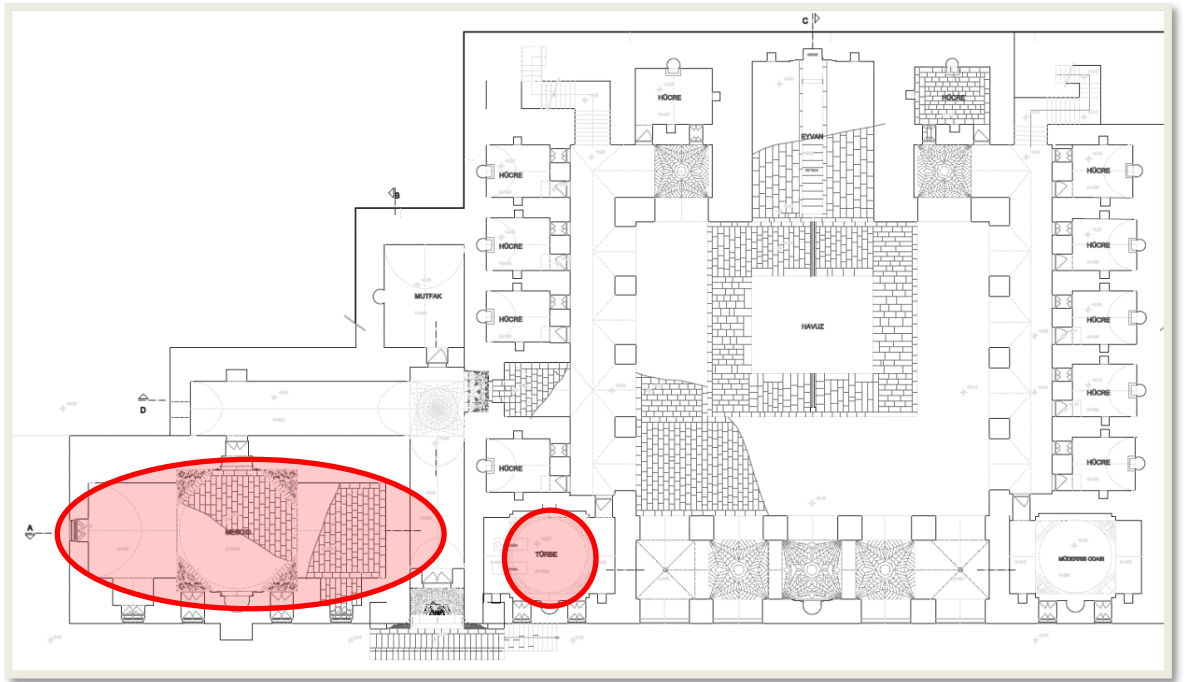
Artuklu Devri mimarisi süsleme özelliklerinde Anadolu coğrafyasından farklı olarak daha çok Arap İslam ve Türk İslam unsur özellikleri bir arada kullanılmıştır. Artuklular coğrafya yakınlık ve siyasi bağlantılar nedeniyle daha çok Musul, Halep ve Şam Atabegleri ve Azerbaycan komşu kültür çevreleri ile ilişkili bir ortam içinde yer alırlardı. Artuklu sanatı ve mimarisinde Suriye, Kuzey Mezopotamya, İslam, Türk ve Hristiyan mimarisinin etkilerini aynı yapıda birlikte uygulandığı kuvvetle muhtemeldir (Ögel,1987, s.128; Kuban, 2002, s.27). Artukluların mimari, kültür ve sanat alanında komşu kültür çevrelerinin etkisinde kalmaları kaçınılmazdır. Nitekim Artuklular, mimariye ve sanata farklı/yeni yorumlar kazandırmak için sürekli arayış içerisinde oldukları görülmektedir.

Bu bölümde Kasımiye Medresesi'nin mimari, plan, süsleme ve malzeme açısından komşu kültür çevreleri ile olan ilişkileri irdelenmiştir. Kültürel etkileşimin mimari ve sanat açısından önemi vurgulanmıştır.

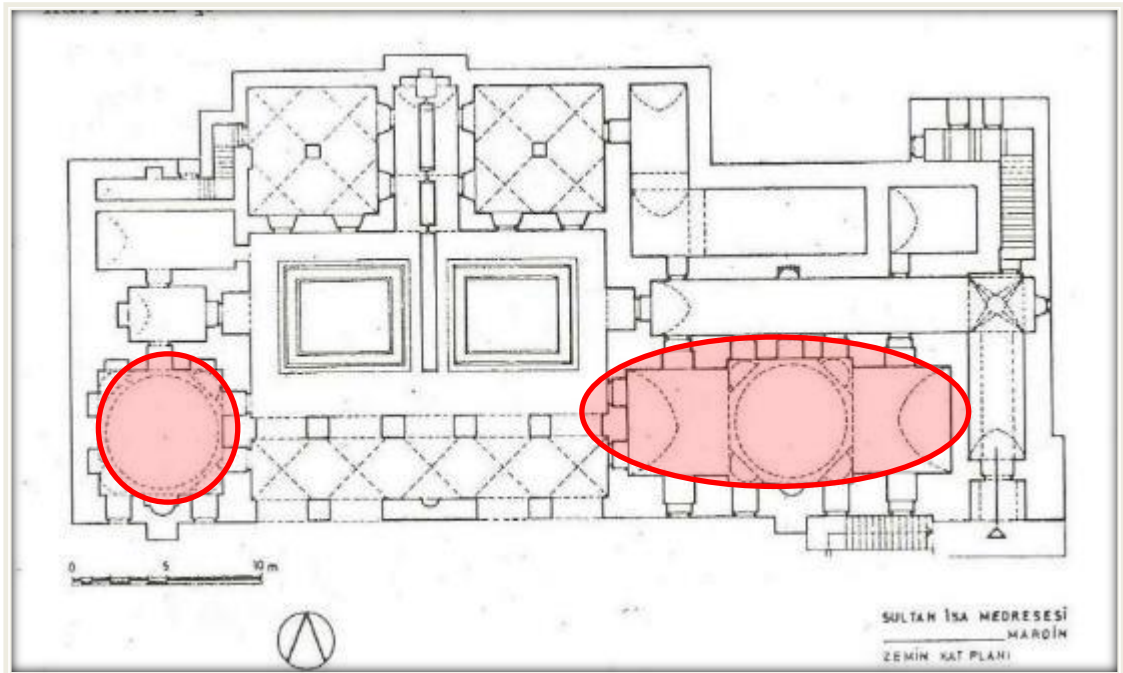
4.2.1. Plan Kurgusu ve Mimari Tasarım

Anadolu Selçuklu Devleti yöneticileri, sanat hamiliklerini daha çok mimari yapılaşmaya yönlendirmiş, devletin sosyal ve kültürel alanda kalkınmasına vesile olmuşlardır. Bu çerçevede kent fizyonomisi içerisinde yapı yaptırma hiyerarşisinin olduğu da gözlemlenmektedir. Dönemin eğitim- gelişmiş düzeyini belirleyen medreseler genellikle sultanlar, devlet adamları (Atabey, Lalalar) tarafından inşa edilen orta çağın en önemli eğitim kurumları olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Anadolu Selçuklu ve Beylikler devrinde banilerin kendi yaptırdıkları medreselere gömülmeleri neredeyse gelenek haline gelmiştir. Yapıların içinde veya dışında inşa edilen türbelerin giriş aksının daima medreselerin içinden sağlandığı ortak özellik arasındadır (Kuran, 1969, s.138; Demiralp, 2006, s.38; Şaman Doğan, 2019, s. 520.)

Mardin Medreseleri, simetri ve merkezietten uzak fonksiyonları değişen bölümlerin bir arada toplanması ile meydana gelmiş yapılar olarak karşımıza çıkar. Selçuklu Dönemi medrese mimarisi özelliklerinden ayrılan bu yönü ile Mardin medreseleri, Suriye topraklarında inşa edilen medreselerin özellikleri ile aynı kurguya sahiptirler. Söz gelimi; Selçuklu Dönemi medreselerinde çoğunlukla ana eksen aksında olan eyvan, yapının mihrabiyesi ve mescid özelliğine sahipken Mardin medreselerinde Mescid, yapı kütleleri içerisinde nitekim ayrı bir mekân olarak yapıya dahil edilmiştir. Kasımiye Medresesi'nde mescid medresenin batısında ayrı bir kütle olarak inşa edilmiş ve iki kat boyunca yükselmektedir (İlter,1969, s.206) (Çizim 40). Artuklular Dönemi'nde inşa edildiği bilinen Mardin Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi'nde mescid mekânı, yapının doğu bölümünde konumlanmış ve iki kat boyunca yükselmiştir (Çizim 41).

Çizim 40.Kasımiye Medresesi, Mescid ve Türbe
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

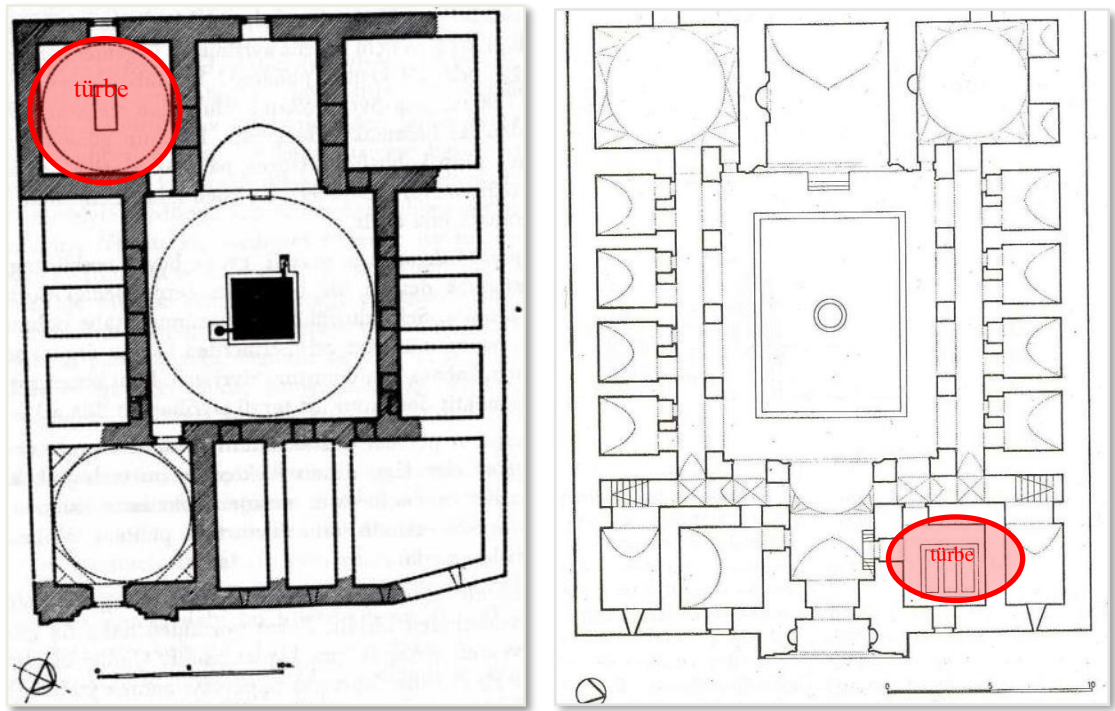

Çizim 41.Zinciriy (Sultan İsa) Medresesi Mescid ve Türbe Türbesi (Sözen,1972, s.188)

Anadolu Selçuklu medreselerinde genellikle eyvanın bitişiğindeki mekanlar türbe olarak tasarlanmışlardır. Söz konusu türbe kurgusu Mardin medreselerinde yerini Suriye medreselerindeki türbe kurgusuna bırakmıştır. Özellikle Zengi ve Eyyubi dönemlerinde inşa edilen medreselerde türbe kurgusunda ortak bir dilin kullanıldığı gözlemlenmektedir. Türbe mekânı farklı yerlerde ve türbe mimarisi özelliği dikkate alınarak kurgulanmışlardır (İlter,1969, s.206).

Mardin medreselerinden Sultan İsa (Zinciriye) Medresesi ve Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi'nde mescid ve türbe büyük ölçekli ve ayrı bir kütle halinde yapıya dahil edilerek kurgulanmışlardır (Çizim 40-41).

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde inşa edilen Konya Karatay (1251-1252) Medresesi'nde ana eyvan mescid görevi görürken, eyvanın bitişiğindeki kare planlı mekân türbe olarak değerlendirilmiştir (Çizim 42) (Erdemir,2015, s.103). Anadolu Selçuklu Devri'nde inşa edilen Konya Sırçalı Medrese 'de (1242) giriş eyvanının bitişiğindeki kare planlı bölüm türbe olarak tasarlanmıştır. Sırçalı Medrese' sinde giriş eyvanının kuzeyi ile kuzeydoğu köşe odasına bitişik konumda olan Türbe, ara mekânda yer aldığı için dışardan algılanması mümkün değildir. Sırçalı Medresesi'nin ana eyvanı yapının mescidi olarak tasarlanmıştır (Çizim 43).

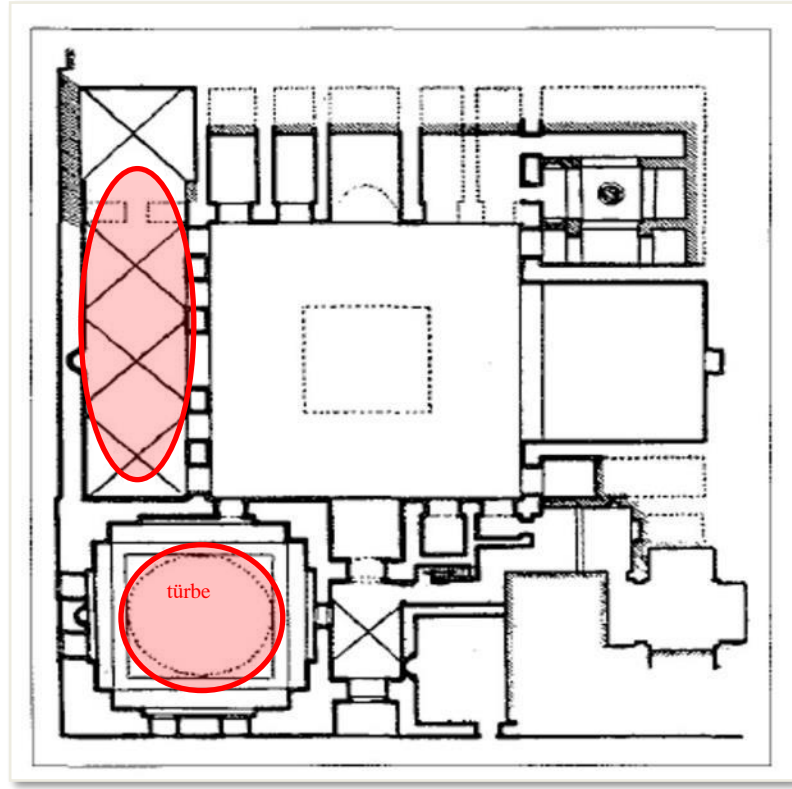

Çizim 42.Konya Karatay Medresesi, Türbe (Kuran,1969, s.51)

Çizim 43.Konya Sırçalı Medrese Türbe (Sözen,1972, 161)

Suriye’de Eyyubiler döneminde inşa edilen Şam Adiliye Medrese ’sinde Mescid, medrese avlusunun güney kanadında konumlanmıştır. Söz konusu düzenlemenin Artuklu Devri medreselerinden olan Diyarbakır Mesudiye ve Mardin Şehidiye Medresesi’nde benzer bir uygulamanın varlığı dikkat çekmektedir. Şam Adiliye Medresesinde türbe avlusunun güneybatı köşesinde konumlanmıştır. İki kat boyunca yükselen türbe kubbe ile örtülüdür. Benzer düzenlemenin Sultan İsa Medresesi ve Sultan Kasım Medresesi türbelerinde de uygulandığı görülmektedir (Çizim 44).

Şam Adiliye Medresesi’nin avlusunun kuzey kanadında konumlanan ana eyvan, Mardin Medreselerinde de uygulama alanı bulan bir düzenlemedir. Eyvan ve havuz düzenlemesi bölgede gerek dini gerekse de sivil mimari de yoğun olarak uygulama alanı bulmuştur (Çizim 44).

Çizim 44.Şam Adiliye Medresesi (Beksaç,1995, s.31).

4.2.1.1. Taç Kapı Kurgusu

Taç kapı, mimari yapılara anıtsallık katan ve mimari bezeme karakteri sergileyen en önemli mimari elaman olarak bilinmektedir. Taç kapının, çoğunlukla bulunduğu cephede dikdörtgen prizma şeklinde bir forma sahip olduğu ve cephenin tam ortasına yerleştirildiği bilinmektedir (Demiralp,1997, s.184).

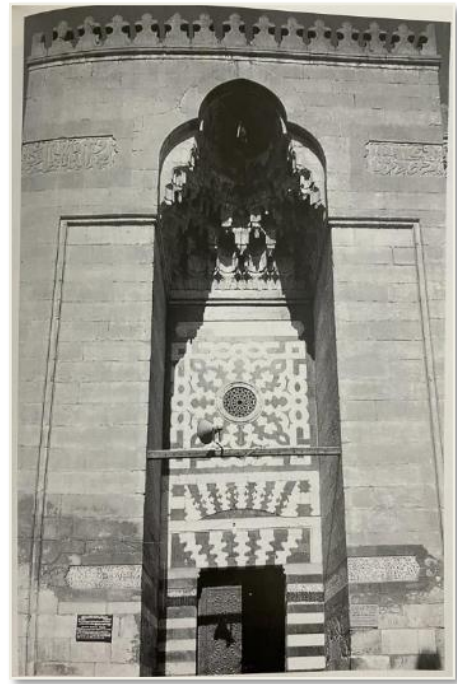
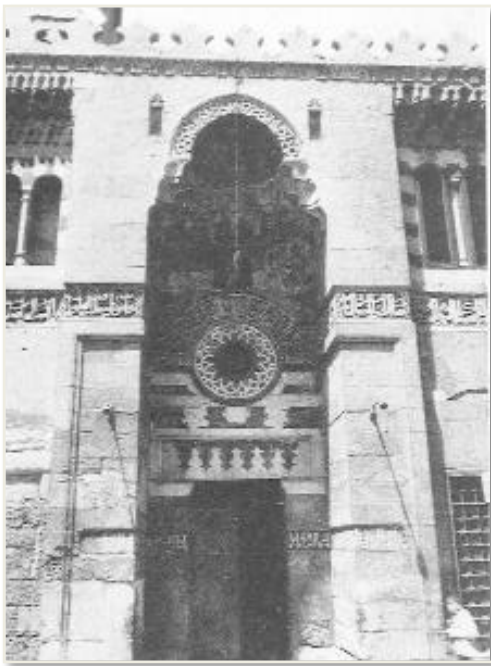
Mardin Kasımiye Medresesi anıtsal taç kapısının kurgusu, Anadolu Selçuklu taç kapı düzenlemelerinden farklı özelliklere sahiptir. Taç kapı, cephe ve oran özellikleri açısından da Anadolu Selçuklu taç kapılarının kurgusundan ayrılmaktadır. Söz gelimi; Anadolu Selçuklu taç kapılarında yoğun bir şekilde kullanılan yan nişlerin, kavsara kuşatma kemerindeki rozetlerin ve yazı unsurunun, Kasımiye Medresesi taç kapısında görülmediği dikkat çekmektedir. Anadolu Selçuklu Medreselerinde taç kapı genellikle giriş bölümünün merkezinde ana eyvan aksında konumlanmıştır. Kasımiye Medresesi'nde taç kapı, asimetrik kurgulanmış olan cephenin batı bölümünde konumlanmıştır (Fotoğraf 106).

Fotoğraf 106. Kasımiye Medresesi Güney Cephe Genel Görünüşü (Kılıç,2020)

Anadolu topraklarında inşa edilen mimari yapılarda tarihi bazı önemli kırılmalar yaşanmasından sonra bile süsleme anlayışının istikrarlı bir şekilde devam ettiği gözlemlenmektedir. Mukarnas kavsara uygulaması, kültürel etkileşimin bir parçası olarak

yorumlayabileceğimiz bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Mukarnas kavsara komşu kültür çevresi olan Suriye ve Mısır'da inşa edilen yapılarda somut anlamda varlığını hissettirmektedir. Çoğunlukla asimetrik kurgulanan cephelerde konumlanan Güneydoğu Anadolu anıtsal taç kapıları, dar ve cepheden yüksek oluşları açısından Memlüklü taç kapıları ile benzer özellikler sergilerler (Doğan,2006, s.135). Kahire Emir Ahmed el-Mihmandar Camii (Fotoğraf 107) Taçkapısı dar ve cepheden yüksek tasarlanmış, mukarnas kavsaralıdır. Kahire Sultan Berkuk Medrese Taçkapısı da mukarnas kavsaralı olup üç dilimli kuşatma kemeri ile kurgulanmıştır (Fotoğraf 108).

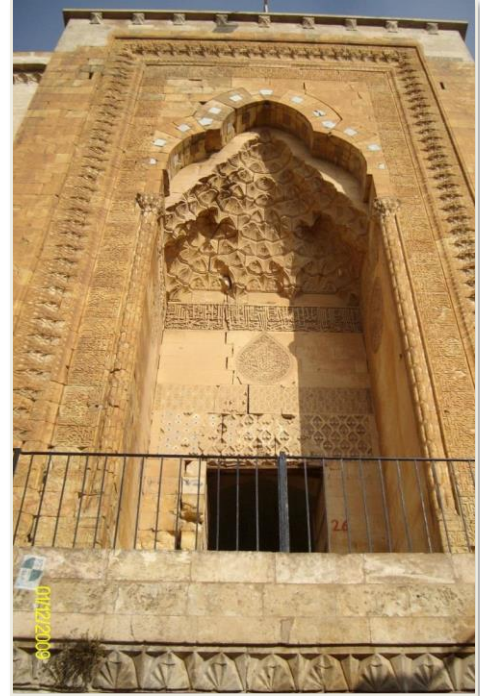
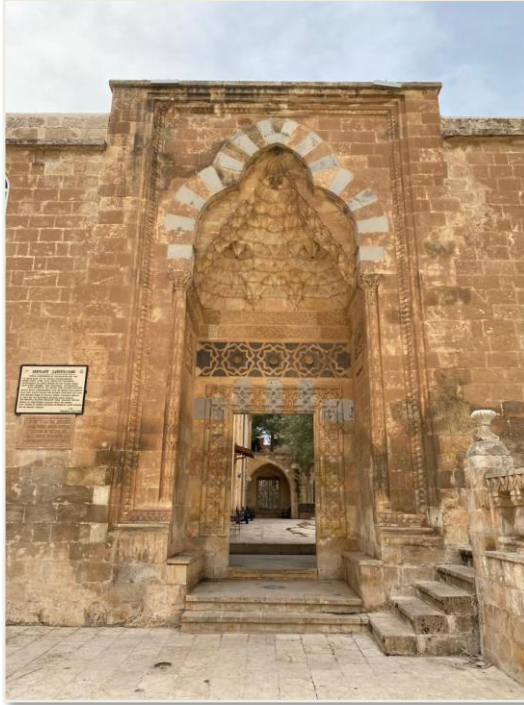

Fotoğraf 107.Kahire Emir Ahmed el-Mihmandar Camii Taçkapı (Meinecke 1992)

Fotoğraf 108.Kahire Sultan Berkuk Medrese Taçkapı (Hillenbrand,2005, s.151)

Kasımiye Medresesi anıtsal taç kapı kurgusu açısından komşu kültür çevresi olan Zengi ve Memlüklü devri taç kapıları ile benzerlik gösterdiği gözlemlenmektedir. Suriye ve Mısır topraklarında inşa edilen dini ve sivil mimaride yoğun bir şekilde uygulama sahası bulan mukarnas kavsara, Artuklu Devleti kültür çevresinde inşa edilen mimari anıtlarda da uygulama alanı bulmuştur (Yeşilbaş ve Akgül,2020, s.73). Bu çerçevede mimari bir geleneğin devamlılığını gösteren mukarnas kavsara uygulaması Artuklu kültür çevresindeki mimari yapılarda uygulama alanı bulması güneyli etkilerini kanıtlar niteliktedir (Yeşilbaş,2020, s.269). Söz gelimi, Mardin Latifiye Camii (Fotoğraf 109),

Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi (Fotoğraf 110) ve Şehidiye Medresesi gibi birçok yapıda mukarnas kavsaralı kuşatma kemerleri karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf 109.Mardin Latifiye Camii

Fotoğraf 110.Mardin Zinciriye Medresesi (Yeşilbaş,2020)

Orta çağ Anadolu Türk Mimarisinde yaygın bir şekilde uygulama bulan Mukarnas bezeme, islam mimarisine en önemli dekoratif türdür. İslam coğrafyasında farklı bölgelerde sıkça kullanılan mukarnas bezeme, Osmanlı mimarisinde belirli bir gelişim çizgisi izlemiş ve zirveye ulaşmıştır. Mimaride kullanım alanı geniş olan mukarnas bezeme, genellikle taç kapı, mihrap, şerefe, niş, korniş, köşe, örtüye geçiş unsurları, sütun başlığı ve kaidesinde karşımıza çıkmaktadır (Ödekan,1988a, s.475). Anadolu Türk Mimarisi taç kapılarında kapının prizmatik kütesinin simetri ekseninin derin bir niş yer almakta niş örtüleri mukarnas bezemeden müteşekkildi (Ödekan,1988b, s.521).

Tez konumuz olan Mardin Kasımiye Medresesi, anıtsal taç kapı kurgusu açısından komşu kültür çevresi olan Zengi ve Memlûklu devri taç kapıları ile benzerlik göstermektedir. Suriye ve Mısır topraklarında inşa edilen dini ve sivil mimaride yoğun bir şekilde uygulama sahası bulan mukarnas kavsara, Artuklu Devleti kültür çevresinde inşa edilen mimari anıtlarda da uygulama alanı bulmuştur (Yeşilbaş ve Akgül,2020, s.73).

Artuklu ta kapıları, giriş açıklığı dikdörtgen formlu düzenlenmiş ve Anadolu Selçuklu ta kapılarında görölen mukarnas kurgusundan farklı bir düzenleme sergilemektedir. Söz gelimi, kavsarayı oluşturan mukarnas sıraları, giriş açıklığının üst seviyesinde/ oldukça yukarısında başlamakta ve kavsara kuşatma kemerine kadar sıralanmaktadır. Genellikle güney etkisi olarak da düşünölen söz konusu düzenlemenin Memlökü devri yapılarında benzer kurgunun varlığı dikkat çeker. Suriye ve Mısır'da inşa edilen Memlökü devri yapıları söz konusu kurguya örnek gösterilebilir. Kahire Sultan Hasan Medresesi (Fotoğraf 112) mukarnaslı ta kapısı Artuklu Devri ta kapıları ile benzer özellik sergilemektedir. 1251 yılında Konya'da inşa edilen Konya Karatay Medresesi ta kapısı (Fotoğraf 113) ve 1272-1273 tarihinde inşa edilen Kırşehir Cacabey Medresesi ta kapısı (Fotoğraf 114) mukarnas kavsara sıraları Artuklu devri yapılarındaki kurgudan farklı olarak giriş açıklığının hemen üzerinde başlanmaktadır.

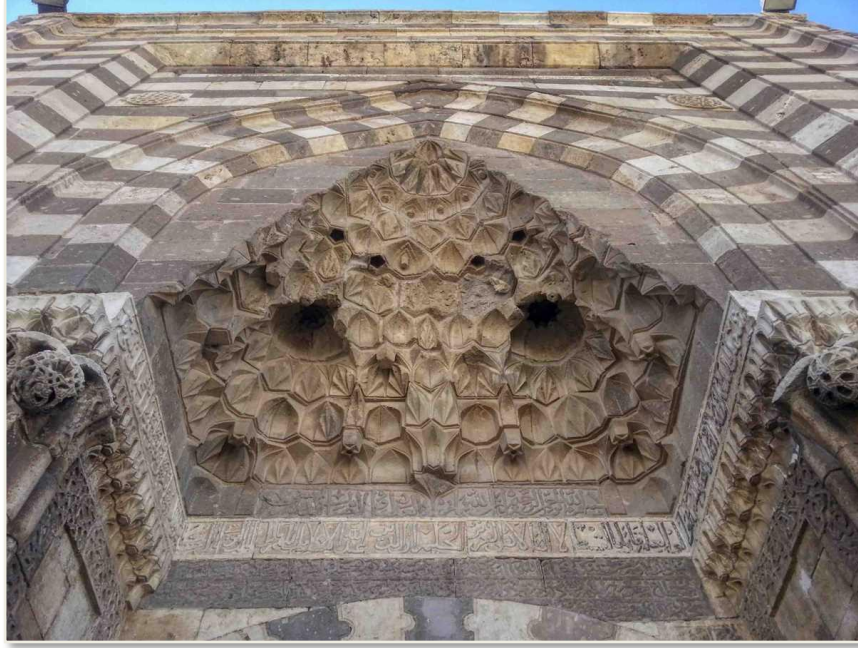
Fotoğraf 111. Mardin Kasımiye Medresesi Ta kapı Mukarnas Kurgusu

Fotoğraf 112.Kahire Sultan Hasan Medresesi Mukarnashlı Taç Kapısı (Öner,2021)

Fotoğraf 113.Konya Karatay Medresesi Taç Kapısı

Fotoğraf 114.Kırşehir Cacabey Medresesi Taç Kapısı

<https://www.kulturportali.gov.tr/portal/tasa-yansiyan-sanat-tac-kapilar>

[Erişim Tarihi: 21.01.2022]

4.2.1.2.Dilimli Kubbe

İran coğrafyasında Büyük Selçuklular Döneminde Merv kentinde Sultan Sencer Türbesi ve Serahs'ta Ebu Fazl türbesi ile başlayan ve daha sonra Anadolu topraklarında Artuklu, İlhanlı ve Akkoyunlu Devletleri dönemi mimari yapılarında çift cidarlı örtü sistemi uygulaması kullanım alanı bulmuştur. Çift cidarlı kubbe, özellikle Memlûklü, Timurlu ve Safeviler döneminde inşa edilen mimari anıtlarda kule tarzında yükseltilmiş kasnak üzerine kubbeli türbe uygulaması ile gelişimini devam ettirmiştir. Anadolu Selçuklu ve İlhanlı döneminde inşa edilen yapılarda çift cidarlı örtü uygulamasının içten kubbe dıştan ise külah ile örtüldüğü örneklerle karşılık Artuklu Devri mimari yapılarında hem içten hem de dıştan kubbenin kullanıldığı çift cidarlı kubbe uygulaması tercih edilmiştir. Güneydoğu Anadolu'da Artuklular ile mimari yapılar içten kubbe dıştan ise dilimli kubbe ile örtülmüştür (Yeşilbaş ve Akgül,2020, s.73).

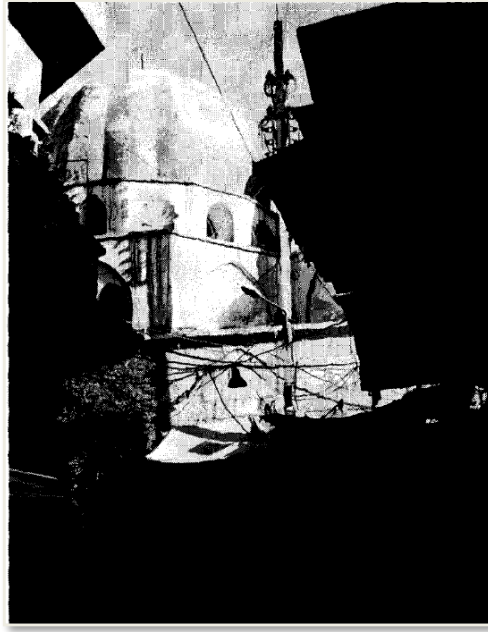
Mardin Kasımiye Medresesi, türbeyi ve Şafiiler Mescidini örten kubbeler yüksek bir kasnağa oturtulmuş olup dilimli/yivli olarak tasarlanmışlardır. Kasımiye Medresesi mekanlarını örten kubbeler çift cidarlı olarak uygulanmıştır (Yeşilbaş,2020, s.379). Dilimli kubbeler, Güneydoğu Anadolu coğrafyasında Artuklular Devri'nde inşa edilen medreselerde yoğun bir şekilde uygulama alanı bulduğu gözlemlenmektedir (Fotoğraf 115).

Çift cidarlı kubbe uygulaması, Anadolu dışı İslam topraklarında İran'da Büyük Selçuklu Devleti zamanında karşımıza çıkmaktadır. Çift cidarlı kubbe uygulamasının eş zamanlı veya farklı dönemlerde çevre kültürlerde de tercih edildiği görülmektedir. Söz gelimi; özellikle İlhanlı devleti zamanında bu geleneğe bağlı kalınarak kullanılan çift cidarlı kubbe Timurlu ve Safevi devletleri zamanında da mimaride uygulanmıştır. Çift cidarlı kubbe, Büyük Selçuklu, Artuklu, Akkoyunlu, Memlûk, Timurlu ve Osmanlı devletleri zamanda da mimaride sıkça uygulama alanı bulmuştur (Yeşilbaş, 2020, s.387). Mardin Kasımiye Medresesi ve Zinciriye Medresesi mekanlarını örten kubbeler çift cidarlı kubbe uygulamasına verilecek önemli örnekler arasındadır.

Fotoğraf 115.Kasımiye Medresesi, Mekanları Örtten Dilimli Kubbeler

Mardin Kasımiye Medresesi mekanlarını örten kubbeler içten düz, dıştan nervürlü/dilimli kubbe özelliği ile Memlûklü Devri kubbeleriyle benzer özellik sergilerler. Mimari bir öge olan kubbenin bu benzerliği, iki devlet arasındaki kültürel etkileşimin bir sonucu olarak düşünülebilir. Memlûklü Devleti zamanında inşa edilen Şam Çerkeziye Medresesi Türbesi (Fotoğraf 116) ve Kahire Emir Salar ve Sancar Türbesi'ni (Fotoğraf 117) örten kubbeler çokgen kasnak üzerine oturtulan dilimli/nervürlü formda kurgulanmış dönemin önemli örnekleri arasındadır (Eser,2000, s.124).

Fotoğraf 116.Şam Çerkeziye Medresesi Türbe Kubbesi (Eser,2000, s.148).

Fotoğraf 117.Kahire Meir Salar ve Sancar al- Gaudi Türbesi Dilimli Kubbeleri

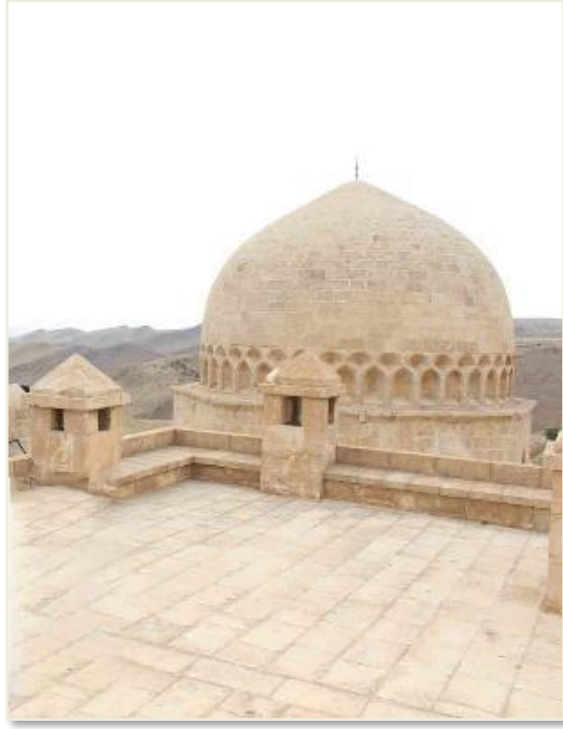
https://www.archnet.org/collections/2381?media_content_id=682603

Güneydoğu Anadolu Coğrafyasında inşa edilen mimari yapıların örtü sisteminde dilimli kubbenin sıkça kullanıldığı bir mimari unsur olduğu görülmektedir. Mardin Ulu Cami (1176-1177) kubbesi(Fotoğraf 118) ve Mardin Zinciriye Medresesi'nin (1385) kubbesi çokgen bir kasnak üzerine oturtulan dilimli kubbe ile örtülüdür (Sözen,1970, s.189).

Fotoğraf 118. Mardin Ulu Cami Dilimli Kubbesi

Mardin Kasımiye Medresesi Mescidini örten soğan formulu kubbesi ile bölgedeki Artuklu Devri medreselerini örten örtü sisteminden ayrılmaktadır (Fotoğraf 119). Soğan formulu kubbesinin bu özelliği ile Akkoyunlular Dönemi'nde Uzun Hasan tarafından savaşta vefat eden oğlu için yaptırdığı Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nin örtü sistemi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir (Fotoğraf 120).

Fotoğraf 119.Mardin Kasımiye Medresesi Mescidi Örtlen Kubbe

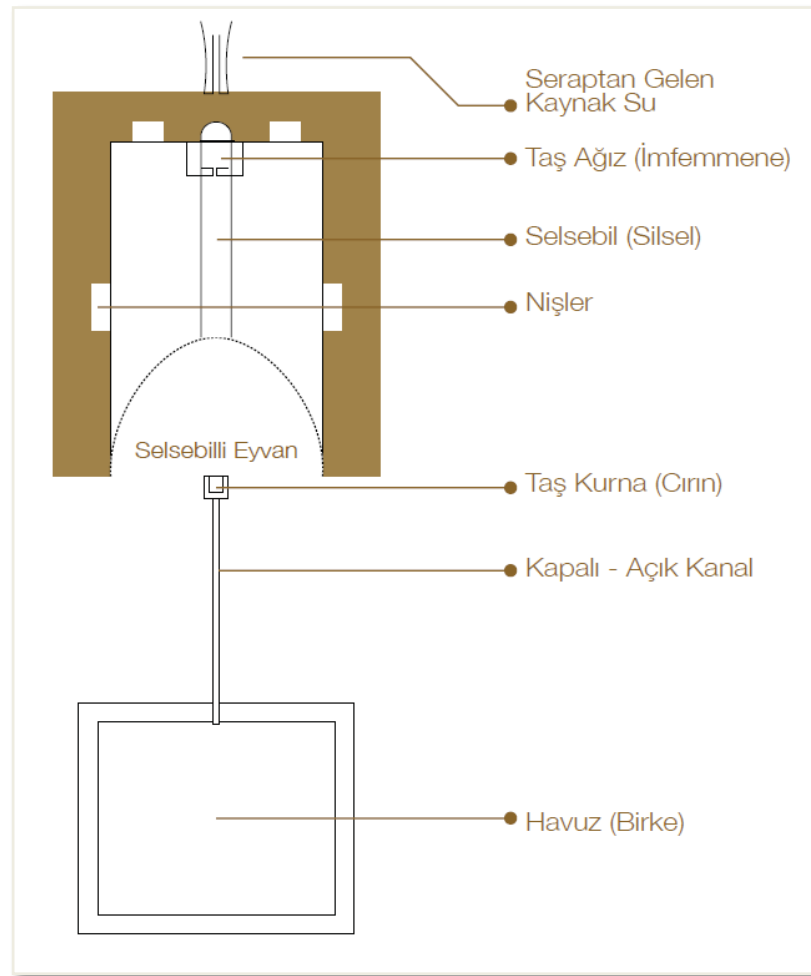

Fotoğraf 120.Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi (Yeşilbaş,2020)

4.2.1.3.Selsebilli Eyvan

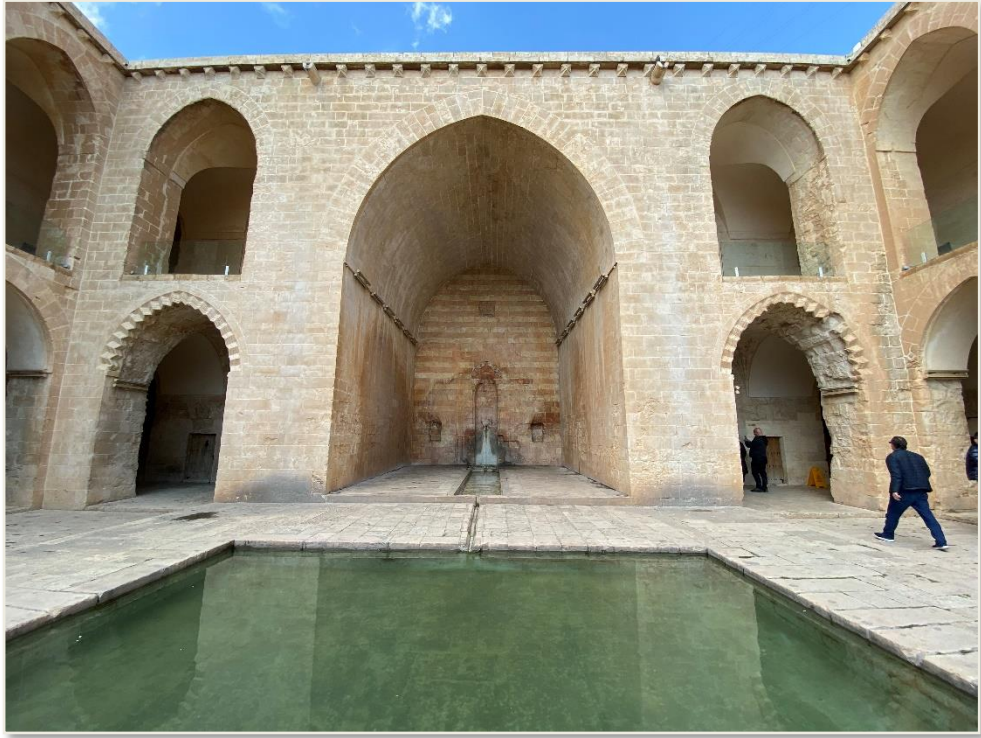
İslam coğrafyasının en önemli mimari elemanlardan biri olan Eyvan, genellikle yapıların ortasında bulunan, avluya açılan, üç tarafı kapalı ve tonoz örtülü mekân olarak tanımlanmaktadır. Orta Asya ve İran coğrafyasında mimaride sıkça kullanılan eyvan kurgusu genellikle cami, medrese ve bimaristan gibi yapıların yanı sıra sivil mimaride de sıkça kullanıldığı görülmektedir. Güneydoğu Anadolu coğrafyasına hakimiyet kuran Artuklular; Hasankeyf, Mardin, Harput ve Diyarbakır gibi kentlerde cami, medrese, saray ve hamam gibi yapılarda eyvan unsurunu sıkça kullanmışlardır (Beksaç,1995, s.12; Erarslan,2012, s.145).

Güneydoğu Anadolu Coğrafyası mimari anıtları incelendiğinde dini ve sivil mimari yapılarda çeşme veya selsebil gibi su unsurunun yoğunlukla kullanıldığı gözlemlenmektedir. Günlük yaşantının vazgeçilmez unsuru olan su, mimari yapının bir elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Sıcak bir iklime sahip olan Güneydoğu Anadolu'da inşa edilen yapılardaki eyvan kurgusunun mimari ögesi selsebildir (Tanman, 2009, s.449) (Çizim 45).

Çizim 45. Bir Kasır Eyvanındaki Selsebilli Eyvan Kurgusu (Çağlayan, 2016, 35)

Tez konumuzu oluşturan Kasımiye Medresesi (Fotoğraf 121) ana eyvanında kurgulanan selsebil vasıtasıyla çeşmeden akan su avlunun ortasındaki havuza akmaktadır. Mardin’de Kasımiye Medresesi’nde önce inşa edilen bir dizi mimari yapıda da selsebilli eyvan kurgusunun varlığı dikkat çekmektedir. Söz gelimi; Mardin Şehidiye Medresesi (Fotoğraf 122) avlusunun kuzey duvarı kanadında selsebilli eyvan sayesinde su avludaki havuza akmaktadır. Artukluların çağdaşı olan Suriye’de hüküm süren Zengi, Eyyubi ve Memlûk dönemi medreselerinde avlunun ortasındaki havuza bağlanan su kanalları ile eyvandaki selsebil söz konusu düzenlemenin hazırlık evresini oluşturmaktadır. Mardin Şehidiye Medresesi selsebilli eyvanı söz konusu düzenlemenin en gelişmiş hali olarak karşımıza çıkmaktadır (İlter, 1969, s.207).

Fotoğraf 121.Kasımiye Medresesi, Selsebilli Ana Eyvanı

Fotoğraf 122.Şehidiye Medresesi, Selsebilli Eyvanı

Mardin’de sivil mimarinin en güzel örneklerini oluşturan kasırlarda selsebilli eyvan kurgusunun yaşam birimi olarak sıklıkla uygulandığı görülmektedir. Söz gelimi; Mardin

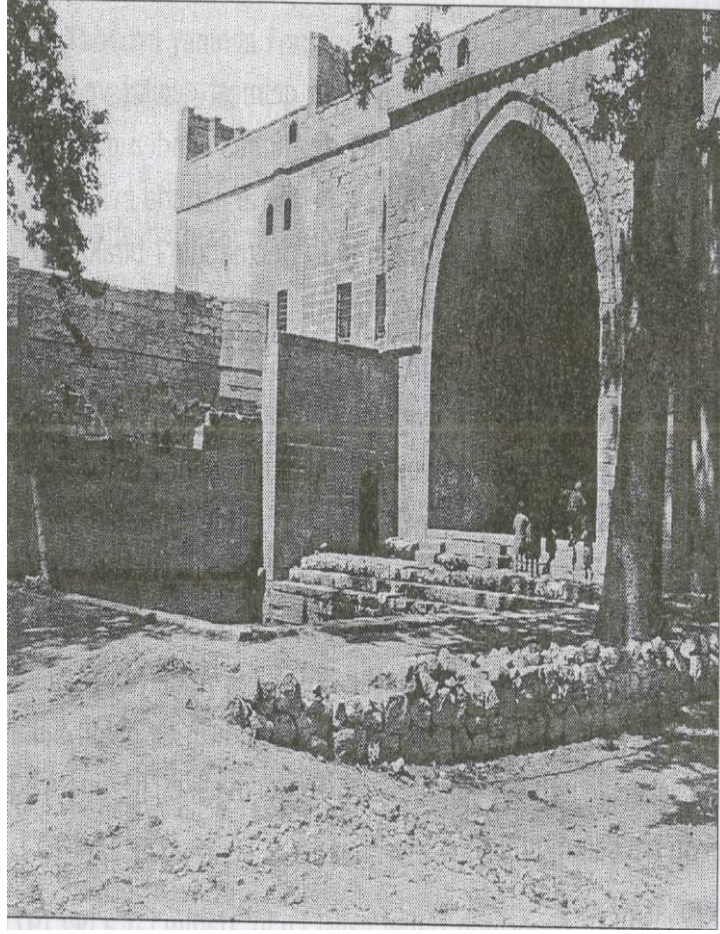
Firdevs Kasrı ve Abdulkadir Paşa Kasrı'nda iklim koşulları nedeniyle selsebilli eyvan düzenlemesinin tercih edildiği görülmektedir (Fotoğraf 123-125).

Fotoğraf 123.Mardin Abdulkadir Paşa Kasrı selsebilli Eyvanı (Çağlayan,2010, s.56)

Fotoğraf 124.Mardin Firdevs Kasrı'nın Selsebilli Eyvanı

Fotoğraf 125.Mardin Firdevs Kasrı Selsebilli Eyvan Kurgusu (Gabriel, 1932)

4.2.1.4. Sütunce Kurgusu

Kasımiye Medresesi anıtsal taç kapı nişini kübik kaideli, silindirik gövdeli ve üç sıra mukarnas başlıklı sütunceler sınırlamaktadır. Sütunce gövdesinin alt ve üst kısmı geçmeler oluşturan dilimli, orta bölümü silmelerle biçimlenen burmalı düzenlenmiştir (Fotoğraf 126). Sütunce gövdesindeki kurgu medreseye geçiş sağlayan taç kapıda da tekrarlanmıştır. Mukarnas kavsarayı kuşatan sivri kemer iki yandaki kum saati biçimli kaideli, silindirik gövdeli ve mukarnas başlıklı sütuncelere oturmaktadır. Sütunce gövdelerinin alt bölümünde silmelerle biçimlenen dikey kırık çizgiler devam ederek geçme/örgü motifine, üstte ise burmalı düzenlenerek sonlanmaktadır (Fotoğraf 127).

Kasımiye Medresesi taç kapılarında görülen sütunce düzenlemesinin medreseye has bir özellik olduğu düşünülmektedir. Genellikle sütunce başladığı gibi devam eder. Nitekim Kasımiye Medresesindeki sütuncelerde farklı bir düzenlemenin varlığı dikkat çekmektedir. Söz konusu sütunce kurgusunun kente inşa edilen medreselerdeki sütuncelerde uygulanmadığı görülmektedir. Söz gelimi; Mardin Zinciriye (Sultan İsa) Medresesi taç kapı sütuncelerinde uygulanmadığı dikkat çekmektedir (Fotoğraf 128).

Fotoğraf 126.Kasımiye Medresesi Anıtsal Taçkapı, Sütunce Kurgusu

Fotoğraf 127.Kasımiye Medresesi, Medreseye Geçişi Sağlayan Kapı, Sütunçe Kurgusu

Fotoğraf 128.Mardin Zinciriye Medresesi Taç Kapısı, Sütunçe Kurgusu (Yeşilbaş,2020)

Mardin’de inşa edilen Zinciriye ve Kasımiye Medreseleri Mescid pencerelerinin ölçüleri şekil olarak birbiri ile benzer özelliktedir. Pencere açıklıkları ve pencere derinlik mesafeleri farklılık göstermektedir. İki medresede de pencere genişlikleri aynıdır (Çağlayan,2017, s.236)³². Her iki medresede de gözlemlenen pencere ve kapı ölçülerinin kurgusu bölgeye ait bir özellik olarak düşünülebilir. İncelenen yapılarda bölgenin coğrafi konumu ve iklim özellikleri düşünülerek söz konusu özelliğin mimariye yansımış olma ihtimalini akla getirmektedir (Fotoğraf 129-130).

Fotoğraf 129.Mardin Kasımiye Medresesi Pencere Düzenlemesi

³² Kasımiye ve Zinciriye Medreselerinin pencere ve kapı ölçüleri, kendi dönem yapım tekniğinde kullanılan ölçü birimleri ile karşılaştırılarak detaylı olarak irdelenmiştir. Detaylı bilgi için; Çağlayan,2017, s.236.

Fotoğraf 130.Mardin Zinciriye Medresesi Pencere Düzeni

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecek yer/zinciriye-sa-bey-medresesi>

Erişim Tarihi: 22.02.2022

4.2.2.Malzeme/Teknik

4.2.2.1.Renkli Taş İşçiliği

Kuzey Suriye topraklarında Zengi, Eyyubi ve Memlûkluler tarafından inşa edilen yapılarda iki renkli taş işçiliği mimari süslemenin ana karakterini belirlemektedir. Söz konusu mimari süsleme unsurları Artuklu Devri mimarisinin de karakteristik bir özelliğini olarak karşımıza çıkmaktadır (İlter,1969, s.207; Altun, s.1978, s.283) (Fotoğraf 131).

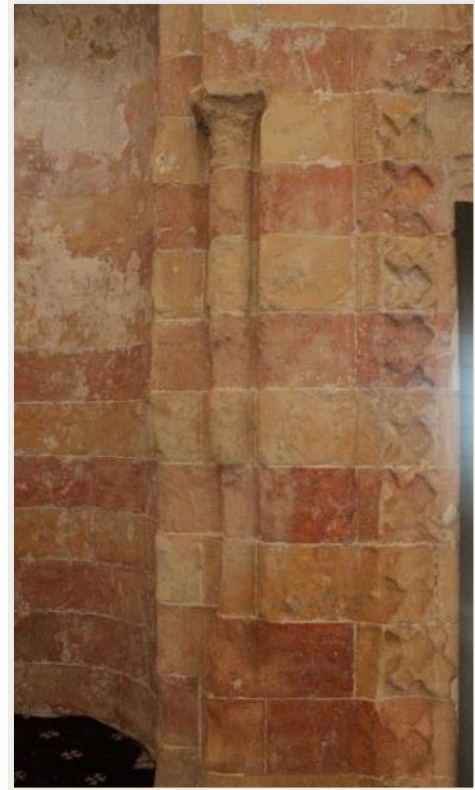
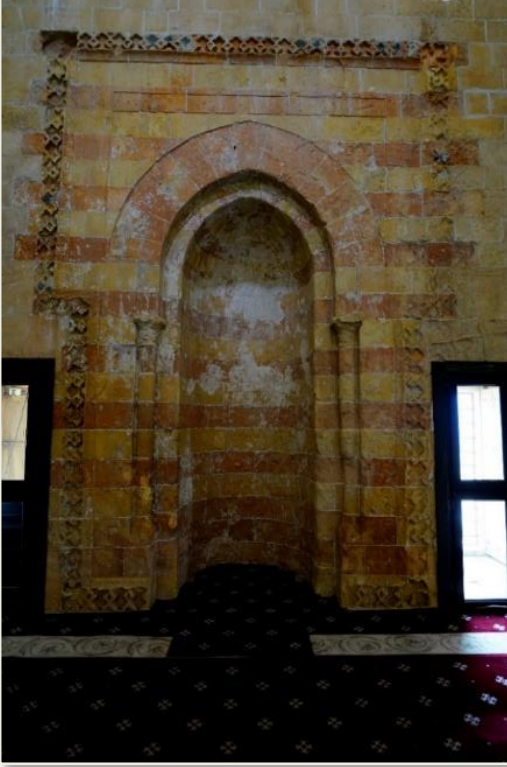
Renkli taş, kakma ve oyulan zeminleri harç veya farklı bir malzeme ile doldurularak kontrast bir etki yaratmak için bezemeye yeni bir dilin kazandırıldığı tarzın, Anadolu coğrafyasına Güneyden geldiği ve Zengi dönemine atfedildiği düşünülmektedir (Mülayim,1982, s.56; Aslanapa,1989, s.200).

Özellikle bu süsleme tarzının Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi mimari süslemesinde yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu çerçevede incelediğimiz anıta renkli taş, kakma tekniğiyle süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz gelimi; mihraplarda, çeşme nişinde, panolarda ve silmelerde renkli taşın kakma tekniğiyle sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Mardin Kasımiye Medresesi Mescide geçişi sağlayan kapıda ve mihrapta iki renkli taş kullanılmıştır. Kakma tekniği ve almaşık düzende uygulanan renkli taş, renkli taş işçiliği hususunda verilecek en güzel örnekler arasındadır (Fotoğraf 131-133)

Fotoğraf 131.Kasımiye Medresesi Mescid Mekânı Renkli Taş İşçiliği

Fotoğraf 132.Hanefi Mescidi Mihrap İki Renkli Taş İşçiliği

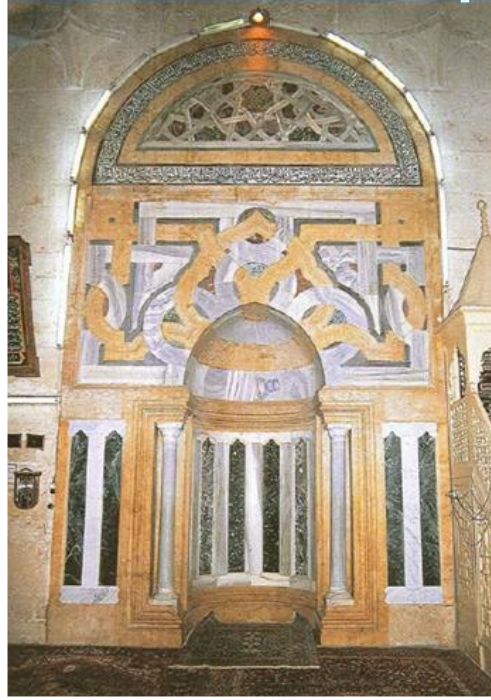
Suriye ve Mısır'da hüküm süren devletler tarafından vücuda getirilen mimari eserlerde iki renkli taş işçiliği çoğunlukla uygulama alanı bulan bir bezeme tekniği olarak zikredilmektedir. Suriye'de Zengi Devleti Dönemi mimari eserlerde sıkça karşımıza çıkan renkli taş işçiliği, daha sonraki dönemlerde bölgeye hâkim olan diğer devletler tarafından da yoğun bir şekilde tercih edilmiştir (Yeşilbaş ve Akgül, 2020, s.87).

Kahire Sultan Hasan Medresesi (1361), anıtsal taç kapısında, avlu eyvanında, mihrabında, iç ve dış cephe düzenlemesinde ve kubbeye geçiş elemanlarında renkli taş düzenlemesini oluşturduğu bir bezeme kompozisyonu vardır (Hattstein ve Delius,2007, s.179). İki renkli taş işçiliği ile sağlanan süsleme kompozisyonu yapıya hareketlilik katmıştır (Fotoğraf 133).

Fotoğraf 133.Kahire Sultan Hasan Medresesi Taç Kapısı ve Mihrabı (Öner,2021)

1235-1241 yılları arasında eyyubiler Döneminde inşa edilen Halep Firdevs Medresesi mihrabı iki renkli taş süsleme tekniğinin uygulandığı benzer bir örnektir (Fotoğraf 134).

Fotoğraf 134.Halep Firdevs Medresesi Mihrabı

<https://whc.unesco.org/en/list/21/gallery/&index=13&maxrows=12>

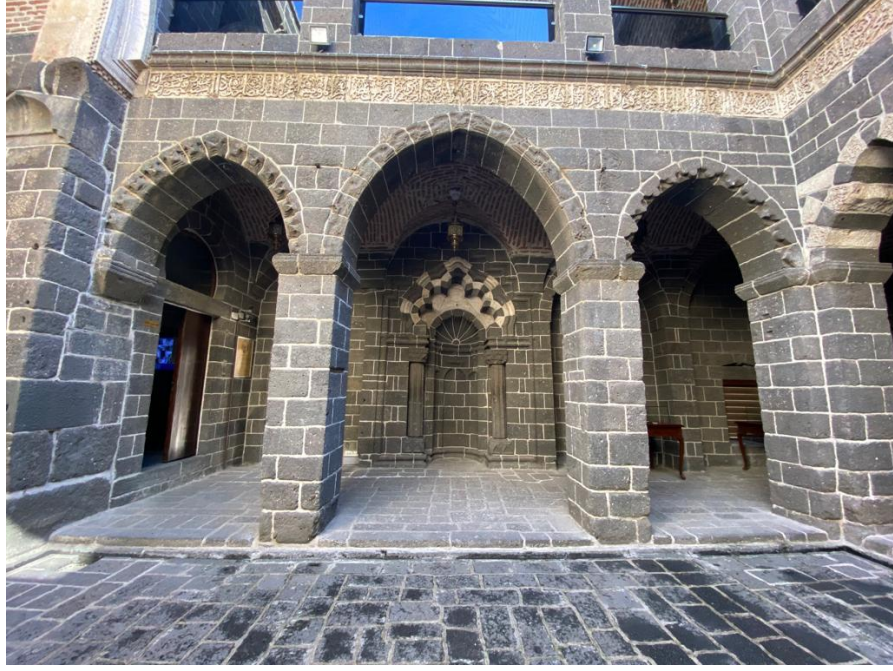
Renkli taş işçiliği Artuklu kültür çevresinde yoğun bir şekilde uygulama alanı bulmakla birlikte Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri mimari yapılarında da uygulandığı bilinmektedir. Söz gelimi; Anadolu Selçuklu Devleti döneminde inşa edilen Konya Karatay Medresesi (1250) anıtsal taç kapısında iki renkli taş işçiliğinin varlığı dikkat çekmektedir (Fotoğraf 135). Benzer bir şekilde Aydınöulları tarafından inşa edilen Selçuk İsa Bey Camisi cephe düzeninde ve taç kapısında iki renkli taş işçiliğinin yoğun bir şekilde uygulandığı gözlemlenmektedir (Fotoğraf 135-136).

Fotoğraf 135.Konya Karatay Medresesi Anıtsal Taç Kapısı

Fotoğraf 136.Aydın, Selçuk İsa Bey Camii Anıtsal Taç Kapısı

Fotoğraf 137.Diyarbakır Mesudiye Medresesi Renkli Taş İşçiliği

SONUÇ

Mardin, bulunduğu konum nedeniyle farklı coğrafi bölgeleri birbirine bağlayan önemli bir özelliğe sahiptir. Kent, tarih öncesi dönemden günümüze kadar gelen önem arz eden bir yerleşim merkezi konumundadır. Birden fazla medeniyet şehre hakimiyet kurmuştur. Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı Devletleri döneminde zengin kent dokusunun oluştuğu bilinmektedir. Mardin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin önemli kentlerinden biridir.

Bir toplumun eğitim tarihi denince hiç şüphesi akla eğitim ve öğretim için yapılan bütün faaliyetler gelmektedir. Anadolu coğrafyasında hemen hemen her tarihte farklı devletler tarafından vücuda getirilen medreseler, dönemin Anadolu kentlerinin ulaşılmış olduğu gelişmişlik ve kültür düzeyi hakkında fikir vermektedir.

Artuklu ve Akkoyunlu Devletlerinin hüküm sürdüğü kültür çevrelerinde inşa edilen eğitim yapılarının varlığı dikkat çekmektedir. Tarihsel süreç boyunca Mardin'de eğitim ve eğitim kuruluşları incelendiğinde, Artuklu, Akkoyunlu ve Osmanlı dönemlerine tarihlenen eğitim kurumlarının kent dokusuna Türk- İslam sentezi özelliği kimliği kazandırdığı görülmektedir. Türkmen boyları, Mardin gibi bölgeleri yaylak ve kışlak olarak tutmuş, daha sonraki dönemlerde Mardin'i eğitim ve kültür merkezi haline dönüştürdükleri bilinmektedir. Artuklu, Akkoyunlu egemenlik bölgesi içinde medrese inşasına önem verildiği dikkat çekmektedir.

12- 15. Yüzyıllarda Mardin: Kültürel Ortam, Eğitim Yapıları ve Kasımiye Medresesi, tez başlığı ile Medrese mimarisinin tarihsel gelişimi ve Mardin Medreseleri, Mardin Kasımiye Medresesi'nin plan özellikleri, mimari özellikleri, malzeme-teknik özellikleri ve süsleme özellikleri ile Kasımiye Medrese'nin çevre kültürlerle olan ilişkisi değerlendirilmiştir.

Genel hatları ile medrese plan özellikleri ve mimari kurgusu ile bölgede hüküm Artuklu Devri medresesi olan Mardin Sultan İsa Medresesi'nin mimari ve plan özellikleri ile benzer kriterlere sahip olduğu belirlenmiştir. Mardin Sultan İsa Medresesi, üzerindeki kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla yapım tarihi ve banisi belli bir Artuklu Devri yapısı olduğu bilinmektedir. Akkoyunlular tarafından tamamlandığı düşünülen Mardin Kasımiye Medresesi üzerinde ise herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Nitekim

araştırmacılar tarafından iki medrese arasında mimari ve bezeme özellikleri açısından benzer özelliklerin tercih edildiği zikredilmektedir.

Mardin Kasımiye Medresesi; Selsebilli ana eyvanı, yazlık mescidi, dilimli kubbeleri, mescidin belirli ve ayrı bir kütle olarak konumlanması, revaklı avlu kurgusu, türbesi, malzeme-teknik özellikleri, bezeme kurgusu özellikleri bakımından Mardin Zinciriye Medresesi ile benzer özellikler sergilediği görülmektedir. Nitekim, benzer özelliklere sahip olmalarına rağmen plan kurgusu açısından Mardin Sultan İsa Medresesi'nin plan kurgusundan farklı bir özelliğe sahip olduğu dikkat çekmektedir. Çoklu kültürel ortamın bir ürünü olan Kasımiye Medresesi, taşıdığı bu özellikleri ile bir geçiş yapısı olarak değerlendirilmektedir. Akkoyunlular Devri'nde tamamlandığı için Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi olarak adlandırıldığı düşünülmektedir.

Mardin Sultan Kasım (Kasımiye) Medresesi anıtsallığı ile özel bir kurgu sergilemektedir. Yapının kent merkezinin uzağında/şehrin güneybatısında konumlanması kendi döneminde bir eğitim kampüsü niteliğinde kurgulandığı fikrini akla getirmektedir. Medrese, iki katlı kurgu, içerdiği mekânsal düzenleme, enlemesine kurgu ve yer seçimi açısından kendi döneminin özelliklerini en iyi yansıtan önemli unsurlar içermektedir. Avlu öncelikli yapıların Artuklu kültür kanalıyla Anadolu coğrafyasında görülmesi, iki katlı kurgunun kültürel etkileşim sonucu mimariye yansıdığını göstermektedir.

Günümüzde Kasımiye Medresesi avlusunun doğu ve batısında dıştan dilimli kubbe ile örtülen simetrik iki birimden batı bölümündeki türbe, doğudaki ise mescid olarak kurgulanmıştır. Muhtemelen söz konusu iki mekân birlikte tasarlanmış sonradan doğu bölümdeki mescid, batı bölümdeki ise türbe olarak tasarlanmıştır. Mimari ve tasarımları dikkate alındığında yapı topluluğunda karşımıza mihrap kurgusu ile tasarlanan dört mescidin varlığını söylemek muhtemeldir.

Bir eğitim yapısı/eğitim kampüsü olan Kasımiye Medresesi, medrese merkezli bir yapı topluluğu olarak tasarlandığı görülmektedir. Bu çerçevede Kasımiye Medresesi yapı topluluğu açısından aslında bölgedeki medreselerden bir dizi farklılık teşkil etmektedir. Yapı topluluğu açısından Eyyubi ve Memluk Devri medreseleri ile benzer özellikler sergilediği görülmektedir.

Tez çalışmamızda çok kültürlü bir ortam yapısı olan Mardin Kasımiye Medresesi mimari ve süsleme karakterleri tanıtılmıştır. Yapı Mardin’de inşa edilen bir dizi eğitim yapısı özellikleri ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdüsselam Efendi, (2007). *Mardin Tarihi*, (H.H. Güneş. Haz.). İstanbul: İmak Ofset Basım Yayın.
- Açıkyıldız Şengül, B. (2017). Mardin’de Kültürler Arası Yaşam: Konut Mimarisi Bağlamında Bir Değerlendirme, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 7-60.
- Alioğlu, E. F. (2003). *Mardin Şehir Dokusu ve Evler*. (2. Bs). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Altun, A. (1971). *Mardin’de Türk Devri Mimarisi*. İstanbul: Gün Matbaası.
- Altun, A. (1971). Safa Cami Medresesi, *Arkitekt*, (1),33.
- Altun, A. (1973). Anadolu’da Artuklu Medreselerinin Plan Şemaları Üzerine Notlar. *Vakıflar Dergisi*, (10),229-233.
- Altun, A. (1978). *Anadolu’da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altun, A. (1988). *Orta çağ Türk Mimarisinin Anahatları için Bir Özet*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Altun, A. (1991). Artuklular. *İslam Ansiklopedisi*, (c.3, s. 418-419). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alparslan, A. (2002). Kitabe, *İslam Ansiklopedisi*, (c.26, s. 176-181). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alper, B. (2005). Mercek Altında Bir Yapı: Sultan Kasım Medresesi, *Taşın Belleği Mardin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Alptekin, C. (1991). Artuklular, *İslam Ansiklopedisi*, (c.3.s.415-418). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Arslan, H., Karadoğan, S. (2007). Mardin Şehrinin Situasyonu Ve Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler, İbrahim Özçoşar (Haz.), *Makalelerle Mardin II. Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı*, (s.205-232), İstanbul. Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları.

Artuk, İ. (1944). *Mardin Artukoğulları Tarihi*, İstanbul: Gençler Kitapevi

Artuk, İ. (1971). Diyarbakır ve Mardin'in Önemli Yapıları, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, (2), 65-74.

Aslanapa, O. (1963). Ortaçağ'ın En Eski Yatılı ve Kültür Müesseseleri, *Türk Kültürü Dergisi*, 34-43.

Aslanapa, O. (1989). *Türk Sanatı (2.Bsm)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aslanapa, O. (2007). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisinin Başlangıç ve Gelişmesi*, Ankara: Atatürk Kültür merkezi yayınları.

Atalan, Ö. (2007). Artuklu Anıtsal Mimarisinin Korunması Üzerine Model Yaklaşımı Kasımiye Medresesi Örneği. İ. Özçoşar, (Ed.) *I. Uluslararası Artuklular Sempozyumu 25-26-27 Ekim 2007 Mardin: Bildirileri*, c.2,(s.305-314), Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.

Ataoğlu, R. (1994). İbnu'l-Ezrak'a Göre Artukluların Nesebi. *Tarih İnceleme Dergisi*, (9), 407-413.

Anonim, (1982). Mardin, *Yurt Ansiklopedisi*, (c.8, s.5750-5845). İstanbul: Anadolu Yayıncılık.

Anonim, (2013). *Mardin Kültür Envanteri*, Mardin; Mardin Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., Ünsal, S. (2000). *Mardin- Aşiret- Devlet*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Aydın, M. Beykan, M. (1997). Mardin, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. (c.2, s.1174-1175). İstanbul: Yem Yayınları.

- Barbaro, Y. (2005). *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, (T. Gündüz, çev.) İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Barışta, Ö. (2007). Mardin Kasımiye ve Zinciriye Medreselerinin Taş Süslemelerinde Gözlenen Benzerlikler, İ. Özcoşar (Ed.), *Artuklular*, c.2 (s.231-252). Mardin: Mardin Valiliği Kültür Yayınları.
- Batuta, İ. (2010). *İbn Battûta Seyahatnamesi*, (A.S. Aykut, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Barotçu, S. (2019). *Diyarbakır Şeyh Safa (İparlı) Cami Yapı Topluluğu*, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bekin, D. (2010). *Tarihin Işığında Mardin*. Mardin: Mardin Valiliği Yayınları.
- Beksaç, E.(1995). Eyvan, *İslam Ansiklopedisi* (c.12, s.12-14). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Beksaç, E. (1995). Eyyubiler, *İslam Ansiklopedisi* (c.12, s.31-33). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bektaşoğlu, M. (2008). *Anadolu'da Türk İslam Sanatı*. İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2003). Medrese, *İslam Ansiklopedisi* (c.28, s.323-327). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bulduk, A.F. (1999). *Mardin Tarihi*. (B. Zengin, Haz.). Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- Bizbirlik, A. (2002). *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Cantay, G. (2006). Medrese A.Y. Ocak (Ed.), *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Devri Mimarisi 2*, (s.337-350) Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Cezar, M. (1977). *Anadolu Öncesi Türklerde Şehir ve Mimarlık*, İstanbul: İş Bankası Yayınları,

Cöhce, S. (2006). Türk Hâkimiyetine Geçiş Döneminde Mardin ve Çevresi. İ. Özçoşar ve H.H. Güneş (Ed.) *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s.3-17), İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları.

Çağlayan, M. (2016). Mardin'in Sayfiyelik Mekanları Kasırlar, *Mardin Kültür Sanat Turizm Dergisi*, 34-37.

Çağlayan, M.(2016). Anadolu'da Bir Akkoyunlu Mirası: Mardin Kasımiye Medresesi, *International Conferance on Natural Science and Engineering*, 1133-1146, Kilis.

Çağlayan, M. (2017). *Mardin Ortaçağ Anıtları ve Yapım Teknikleri*, İstanbul: Hiperlink Yayınları.

Çağlayan, M. (2019). Bir Mimari Karşılaştırma: Mardin Zinciriye ve Kasımiye Medreseleri, D. Karacoşkun, O. Köse (Ed.) *İlk Çağlardan Modern Döneme Tarihten İzler II*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Çelebioğlu, B. (2018). *Fotoğrafik İmge ve Fotoğraflar Üzerinden Mardin Okuması*, Mardin Artuklu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Mardin.

Çevik, A. (2006). Üç Yüzyıllık Bir Başkent: Mardin. İ. Özçoşar, H.H. Güneş (Ed.) *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s.65-74), İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları.

Demiralp, Y. (1997). *Erken Dönem Osmanlı Medreseleri, (1300-1500)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İzmir.

Demiralp, Y. (2006). Osmanlı Öncesi Anadolu Medreselerinde Örtü ve Erken Osmanlı Medreseleriyle Karşılaştırma. *Sanat Tarihi Yıllığı Dergisi*, 15(2), s. 29-48.

Demirkent, I. (2005). Ortaçağ'da Mardin (3.Yüzyıldan 16. Yüzyıla Kadar). F. Özdem (Ed.) *Taşın Belleği Mardin*, (s.75- 97). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Diğler, M., Aydın, A. (2007). Mardin'de Artuklu Dönemine Ait Taş İşçiliğinde Kullanılan Motiflerin Plastik Öğeleri, İ. Özçoşar (Ed.), *Artuklular*, c.1 (s.346-379). Mardin Valiliği Kültür Yayınları.

Doğan B., Doğanay A. (2017). Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Mimarî ve Sanat Üslûbu Üzerine Bir Değerlendirme, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(1), s.657-682.

Dolabeni, H. (1971). *Tarihte Mardin*, (2. bs.) (P.C. Aydın, Çev.) İstanbul: Resim Ofset Matbaacılık.

Durukan, A. (1995). Artuklu Mimarisinin Düşündürdükleri, *9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Bildirileri*, (s. 51-62). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi.

Eken, g. (2006). 19.Yüzyıl Mardin Vakıfları Üzerine, İ. Özcoşar ve H.H. Güneş (Haz.) *I. Uluslararası Mardin Sempozyumu Bildirileri*, (467-475), İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları

Erarslan, A. (2012). Ortaçağ Türk Mimarlığında Eyvan Kullanımında Mekan- İşlev İlişkisi, *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E Dergisi*, 7(3), 145-160.

Erdem, İ. (1990). Ak-Koyunlu Devleti'nin Kurucusu Kara-Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri (?—1435), *Dil Tarih Coğrafya Dergisi*, 34(1-2),99-108.

Erdem, İ, Uyar, M. (2002). Akkoyunlular, *Türkler*, (351-364), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Erdem, İ. (2006). Mardin'de Akkoyunlu Mirası, İ. Özcoşar ve H.H. Güneş (Haz.) *I. Uluslararası Tarihi Mardin Sempozyum Bildirileri*, (309-407), İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları

Erdem, İ. Paydaş, K. (2007). *Akkoyunlu Devleti'nin Tarihi*, (Siyaset, Teşkilat ve Kültür) Ankara: Birleşik Yayınları.

Erdemir, Y. (2015). *Karatay Medresesi Çini Eserleri Müzesi*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya.

Ergün, M. (2015). *Suriye, Mısır ve Anadolu Medreseleri*, Ankara, Pegem Yayınları.

Eser, E. (2000). *11-14 Yüzyıllarda Anadolu-Suriye Sanat İlişkileri (Cephe Mimarisi Etkileri)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

- Etem, H. (1936). Madenden Üç Türk Eseri, *Türk Tarih Arkeologya ve Etnografya Dergisi*,137-153.
- Eyice, S. (1993). Mescid, *İslam Ansiklopedisi* (c.8, s,89-118). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ezrak, İ. (1987). *Tarihi Meyyâfârikîn ve Amid (Artuklular kısmı)*. (A. Savran, Çev). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ferdi, K. (1939). *Mardin Artukluları Tarihi*. İstanbul: Mardin Halkevi Basımevi.
- Ferdi, K. (2006). *Mardin Artuklu Melikleri Tarihi*. (İ. Özcoşar ve H. H. Güneş Ed.), İstanbul: Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi yayınları.
- Gabriel, A. (1940). *Voyages Archeologiques Dans La Turguie Orientale*, I-II, Paris.
- Gabriel, A.(2014). *Şarki Türkiye'de Arkeolojik Geziler*, (Çev: İ. Çetin), Ankara: Dipnot Kitapları.
- Görür, M. (1999). *Beylikler Dönemi Mimarisinde Taş Süsleme (1300-1435)*, Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Göyünç,N.(1991). *XVI.Yüzyılda Mardin Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Günel, V. (2006). *Mardin İlinde Kültürel Çekicilikler Ve Turizm Amaçlı Kullanım Olanakları*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gündoğdu, H. (2002). Akkoyunlu Devri Mimarisi, *Türkler Ansiklopedisi*, (c.6, s.256-272), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Güven, İ. (1998). Türkiye Selçukluları'nda Medreseler, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 31(1),125-146.
- Güzel, G. (2010). *Mardin'deki Osmanlı Dönemi Mimari Yapılarında Taş Süsleme*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van.
- Hasol, D. (2017). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: Yem Yayınları.

Hillenbrand, R. (2005). *İslam Sanatı ve Mimarlığı*, (Ç. Kafesçioğlu Çev). İstanbul: Homer Yayınları.

İlter, F. (1969). Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde 12. ve 13. Yüzyıl Artukoğulları Medreselerinin Yeri, *Vakıflar Dergisi*.s.197-208.

Kaya, S. (2019). Artuklularda İktisadi Faaliyetler ve Sosyo-Kültürel Etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,21(1)s. 67-85.

Kemaloğlu, M. (2015). 11. ve 13. Yüzyıl Türkiye Selçuklu Devletinde Eğitim Öğretim Medreseler, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(5),s.91-106.

Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kuran, A. (1968). Tokat ve Niksarda Yağı-Basan Medreseleri, *Vakıflar Dergisi*,(7),s.32-43.

Kuran, A.(1969). *Anadolu Medreseleri*, (c.1). Ankara; Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kolay, A. İ. (2017). *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Köprülü, F.(1978). Artuk Oğulları. *İslam Ansiklopedisi* (c.I, s.617-625). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Makdisi, G. (2018). Ortaçağ'da Yüksek Öğretim: İslam Dünyası Hristiyan Batı, (Çavuşoğlu, A.H. Çev.) İstanbul: Klasik Yayınları.

Michael, M. (1992). *Die Memlukische Architectur in Agypten and Syrien 648/1250 bis 923/1517*, Glückstadt: Verlag J.J. Augustin GmbH,

Minorsky, V. (1997). Mardin. *İslam Ansiklopedisi* (c.7, s.317-322). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

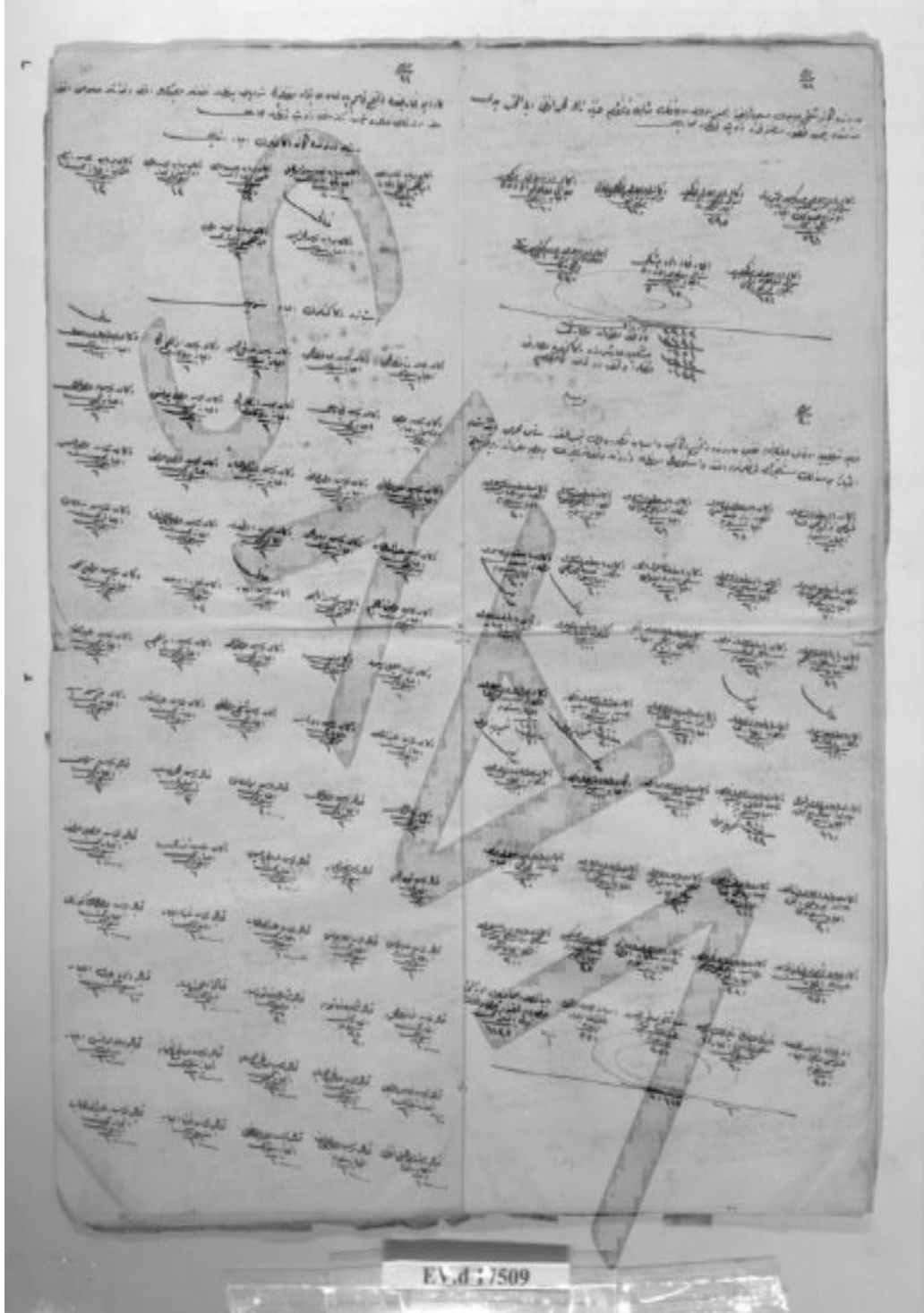
- Minorsky, V. (1997). *Meyyâfârikîn, İslam Ansiklopedisi* (c.8, s.195-201). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Ödekan, A.(1988a). Mukarnas Bezeme, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.475-478.
- Ödekan, A.(1988b). Taçkapılar, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul: Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s.521-529.
- Ödekan, A. (1997). Medrese. *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (c.2, s. 1118-1190). İstanbul: Yem Yayınları.
- Ögel, S.(1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öner, G. Ö. (2021). Sanatçı İmgesinde Bir Memluk Yapısı: Kahire Sultan Hasan Külliyesi, 24. *Uluslararası Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Bildirileri*, s. 508-519.
- Özbek, H.(2003). *Gelenekselden Türeyen Çağdaş Mardin Konut Yerleşimi*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özkan, M. (2007). Artuklu Kültürünün Bileşenleri ve Bu Bileşenlerin Bazı Mimari Karşılıkları, İ. Özçoşar, (Ed.) *I. Uluslararası Artuklular Sempozyumu 25-26-27 Ekim 2007 Mardin: Bildirileri*, (s,295-304), Mardin: Mardin Valiliği Kültür Yayınları.
- Öztürkatalay, L. (1995). *Mardin ve Mardinliler*. İstanbul: Seçil Ofset.
- Paydaş, K. (2007). Akkoyunlular Döneminde Mardin, İ. Özçoşar (Haz.), *Makalelerle Mardin I-Tarih- Coğrafya* (s.307-324), İstanbul. Mardin Valiliği Kültür Yayınları.
- Sayılı, A.(2011). *Orta çağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese*, (R. Duran, Çev), Ankara: Öncü Kitap Yayınevi.

- Semerci, F.(2008), *Mardin Kireçtaşının Yapı Taşı Olarak Araştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Sevim, A.(1962). Artukluların Soyu ve Artuk Beyi'nin Siyasi Faaliyetleri, *Belleten*, 26(101), 121-146.
- Sevim, A.(1962). Artukoğlu Sökmen'in Siyasi Faaliyetleri, *Belleten*, 26(103), 501-509.
- Sevim, A.(1962). Artukoğlu İlgazi, *Belleten*, 26(106), 649-691.
- Sözen,M. (1970). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri I*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları.
- Sözen, M. (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri II*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Sözen, M. (1981). *Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi*, İstanbul: Yenilik Basımevi.
- Sözen M., Tanyeli, U. (2011). *Sanat Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Streck, M. (1988). Tûr Abdîn. *İslam Ansiklopedisi* (c.12, s.97). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sümer, F. (1989). Akkoyunlular, *İslam Ansiklopedisi*, (c.2.s, 270-274), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Şaman Doğan, N. (2006), Kültürel Etkileşim Üzerine: Karamaoğulları- Memluklu Sanatı, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1),131-149.
- Şaman Doğan, N., Fataha, E., B. (2011). Karamanoğulları Medreselerine Tarihsel Bir Yaklaşım: Ermenek Tol, Karaman Hatuniye/ Melek Hatun ve Niğde Ak Medreseleri, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8(14), s.95-118.
- Şaman Doğan, N. (2013). Ortaçağ'da Anadolu'nun Eğitim Mekanları: Selçuklu Medreseleri- Darüşşifalarından Örnekler, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(2), 429-443.
- Şaman Doğan, N. (2019). Anadolu Selçuklu Medreseleri ve Darüşşifalarında Türbe, *Belleten*, 33,519-553.

- Şeşen, R. (1993). El Cezire, *İslam Ansiklopedisi* (c.7, s.509-511). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanman, B. (2009). Selsebil, *İslam Ansiklopedisi* (c.36, s.448-451). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Taşdemir, M. (2002). Mardin. *İslam Ansiklopedisi* (c.28, s, 43). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tuncer, O. C. (1996). *Diyarbakır Camileri*, Ankara: Diyarbakır Belediyesi Yayınları.
- Turan, O. (2004). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Uluçam, A. (2005). İslam Dönemi Mardin'i. F. Özdem (Ed). *Taşın Belleği Mardin*, (s.99-115). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Usta, A. (2002). Artuklular. *Türkler Ansiklopedisi* (c.6, s.810-831), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2019). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri (7.bs)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uykur, R. (2017). *Madenden Yansıyan Tarih Artuklu Sikkeleri*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ünal, H.R. (1982). *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç kapılar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.
- Yaşar, M.A. (2006). 19.Yüzyılın İkinci Yarısında Mardin (Salnameler Göre), İ. Özçoşar ve H.H. Güneş (Ed.) *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s.639-653), İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları.
- Yetkin, S. K. (1984). *İslam Ülkelerinde Sanat*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Yeşilbaş, E. (2014). Mardin'de Hamza-İ Kebir Türbesi Üzerine Yeni Değerlendirmeler, *Milel ve Nihal Dergisi*, 11(2), 163-182.
- Yeşilbaş, E. (2020). Mardin'deki 13.-15. Yüzyıl Cami ve Medreselerinde Taç Kapı Tasarımı ve Bezeme, *Mukaddime Dergisi*, 11(1), 253-273.

- Yeşilbaş, E. (2020). Ortaçağ İslam Mimarisi Süsleme Programında Kakma Tekniği: Mardin Örneği, *Artuklu Akademi Dergisi*, 7(1), 29-76.
- Yeşilbaş, E., Akgül, F. (2020). Artuklu Yapıları Örnekleminde Sanatta Kültürel Etkileşim, *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2),64-99.
- Yeşilbaş, E. (2020). İslam Mimarisinde “Çift Cidarlı Kubbelere” Uygulaması ve Anadolu’dan Bazı Örnekler, *Şehir ve Medeniyet Şehir Araştırmaları Dergisi*, 365-392.
- Yeşilbaş, E. (2021). Mardin Bedesteni’nin Mimari Özellikleri ve Anadolu Ticaret Mimarisindeki Yeri, *24. Uluslararası Orta çağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Bildirileri*, 760-774.
- Yıldız, İ. (2008). *Mardin’de Su Mimarisi*. Doktora Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Yıldız, İ. (2010). *Tarihi Mardin Çeşmeleri*, Mardin: Mardin Belediyesi Kültür ve Sanat Yayınları.
- Yıldız, M.Z., Erdoğan, R. (2011). XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Mardin Yöresinin Sosyal ve Siyasal Coğrafyası Üzerine Değerlendirmeler, E. Gümüş ve V. Gürhan (Ed.), *Uluslararası Ömerli Sempozyumu Bildirileri*, (s.417-441) Şarkiyat Araştırmaları Derneği, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2017). *Zengi ve Eyyûbi Dimaşk’ında Ulema ve Medrese*, (1154-1260). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Yinanç, M.H. (1950). Akkoyunlular, *İslam Ansiklopedisi*, (c.1.s, 251-270), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yinanç, M.H. (1993). Diyarbekir, *İslam Ansiklopedisi*, (c.3.s, 605-626), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Yuvalı, A. (2006). Artukoğulları Döneminde Mardin’deki Maddi Kültür Unsuru, İ. Özçoşar ve H.H. Güneş (Ed.) *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, (s.27-36), İstanbul: Mardin İhtisas Kütüphanesi Yayınları.

EK 1. VAKFIYE BELGESİ

Belge 2.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivindeki Kayseriye Bedesteni ile ilgili 7509 No'lu Defter (Yeşilbaş,2021, s.765)